

İRAN DIŞ POLİTİKASININ JEOPOLİTİK KODLARI

Dr. Dinmuhammed AMETBEK

BALGAT ÇALIŞMALARI

Editör: **Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL**, ANKASAM Başkanı
Editör Yardımcısı: **Kadir Ertaç ÇELİK**

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Oya AKGÖNENÇ • Ufuk Üniversitesi
Dr. Abdu Muhammed ALI • Dilla Üniversitesi
Prof. Dr. Muthana AL-MAHDAWI • Bağdat Üniversitesi
Dr. Aiderbek AMİRBEK • Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR • Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kuralai BAİZAKOVA • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Yıldırım Beyazıt Üni. Ulus. İliş. ve Str. Araşt. Merkezi
Prof. Dr. Yelda DEMİRAG • Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Giray Saynur DERMAN • Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN • Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Elnur Ahmed el-Nur EZZAKİ • Assayha Journal
Prof. Dr. Edward FOSTER • Stevens Teknoloji Enstitüsü
Doç. Dr. Sarmad Zeki HAMED • Nahreyin Üniversitesi
Doç. Dr. Shahina İBRAHİMOVA • Taşkent Devlet Şarkiyat Enstitüsü
Prof. Dr. C. Sencer İMER • Hacettepe Üniversitesi
Dr. Mehmood Ul Hassan KHAN • Defence Journal
Doç. Dr. Abduşani MAMADAZİMOV • Tacikistan Ulusal Siyaset Bilimciler Birliği
Yrd. Doç. Dr. Zhanat MOMINKULOV • Uluslararası Türk Akademisi (TWESCO)
Prof. Dr. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ONAT • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan B. PAKSOY • Baker Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Farhat TOLİPOV • Özbekistan Bilim Kervanı Enstitüsü Başkanı
Prof. Dr. Refik TURAN • Türk Tarih Kurumu Başkanı-Gazi Üniversitesi

Tasarım: **Abdul Rahim QAYYUMİ**

Kapak Tasarım: **Sami BURGAZ**

COPYRIGHT © 2017

Bu yayının tüm hakları Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'ne (ANKASAM) aittir.

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek yapılacak makul alıntılar dışında ANKASAM'ın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımını yapılamaz. Bu çalışmada yer alan görüş ve değerlendirmeler yazarına ait olup, kurumsal olarak ANKASAM'ın resmi görüşünü yansıtmaz.

Yayın No: 11

Balgat Çalışmaları No: 3

ANKASAM | ANKARA KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Ehlibeyt Mah. Tekstilciler Cad. Sümer İş Merkezi 15/17 Balgat, Çankaya
Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 474 00 46

Faks: +90 312 474 00 45

E-posta: info@ankasam.org

1. EDİTÖR NOTU

Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) tarafından yayımlanan araştırmalar serisi olan Balgat alışmaları, genel olarak uluslararası ilişkiler alanına odaklanmaktadır. Özellikle bölgesel ve işlevsel konuları teorik altyapısı ve tarihsel arka planıyla analiz eden çalışmalara öncelik verilmektedir. Bu bakımdan Balgat alışmaları betimsel araştırmalardan çok analitik araştırmaları ele almaktadır. Siyaset bilimi, ekonomi, ilahiyat ve sosyoloji vs. disiplinlerini kapsayan inter-disipliner bir anlayışla hazırlanan ve uluslararası ilişkiler, jeopolitik ve genel olarak siyaset bilimindeki kuramsal tartışmaları konu edinen çalışmalara ağırlıklı olarak yer verilmektedir. Dolayısıyla, Balgat alışmaları uluslararası kriz ve siyaset/politika çalışmaları bağlamında eleştirel ve çok disiplinli yaklaşımıyla yeni düşünce tarzları oluşturmayı hedeflemektedir.

TAKDİM

Balgat alışmaları Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) tarafından yayınlanan ve çok değerli uzman akademisyenlerin özverili çalışmalarından oluşan akademik araştırmalar yazı dizisidir. Balgat alışmaları temel çalışma alanı olarak uluslararası ilişkiler disiplinine odaklanmakla birlikte özellikle siyaset bilimleri, ekonomi, tarih, ilahiyat, sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilim dalları içerisinde disiplinler arası araştırmalar yapmayı da teşvik etmektedir. Bunun yanı sıra Balgat alışmaları bölgesel ve işlevsel konuları eleştirel yaklaşımla analiz eden çalışmalara öncelik vermekte ve bu bakımdan betimsel araştırmalardan çok analitik araştırmaları esas alan çalışmalar ortaya koymayı amaçlamaktadır. ANKASAM'ın yenilikçi, geniş stratejik vizyon ve analitik öngörü yeteneğine sahip her biri kendi alanında uzman kıymetli araştırmacılarının katkılarıyla hazırlanan Balgat alışmaları, özellikle uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer alan uluslararası politika, uluslararası güncel sorunlar başlığında uluslararası çatışma ve kriz alanları, uluslararası hukuk, uluslararası ilişkiler teorileri ve alt kuramsal tartışmalar gibi kapsamlı konu yelpazesine sahip çalışmalara yer vermektedir. Balgat alışmaları uluslararası kriz ve çatışma alanları başta olmak üzere küresel siyaset araştırmalarında eleştirel ve çok disiplinli yaklaşımıyla yeni düşünce tarzını oluşturmayı hedeflemektedir. ANKASAM tarafından hazırlanan Balgat alışmaları akademik araştırmalar yazı dizisi, sosyal bilimlere ilgi duyan her kesimin keyifle okuyacağı eşsiz bir kaynak özelliği taşımaktadır. ANKASAM yenilikçi, zgn ve bilimsel araştırma dizileriyle sosyal bilimler literatürüne katkıda bulunmaya devam edecektir.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
ANKASAM Başkanı

YAZAR HAKKINDA

Dr. Dinmuhammed Ametbek, 2003 yılında al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı üniversitede 2004 yılında “Çin'deki Kazaklar ve Geri Göç Meseleleri” konulu yüksek lisans tezini savunmuş, 2005 yılında Çin'in Xinjiang Üniversitesi'nde Çin dili stajını tamamlamıştır. Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı Demografi ve Göç Dairesi'nde işe başlayan Dr. Ametbek, 2006-2008 yılları arasında Lev Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi'nin Dış İlişkiler Ofisi'nde müdürlük yapmıştır. 2008-2009'da Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nde Türkiye Türkçesi eğitimini aldıktan sonra, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora eğitimine başlamış ve 2015 yılında “Kazakistan'ın Avrasya Kimliğindeki Türkiye'nin Konumu (Locating Turkey in Kazakhstan's Eurasian Identity)” konulu tezini savunmuştur. Dr. Dinmuhammed Ametbek'in uzmanlık alanlarını; Türk Dünyası, Kazakistan dış politikası, kimlik ve kültür konuları, Avrasyacılık ve Uluslararası İlişkiler Teorisi'nin yeni yaklaşımları oluşturmaktadır. Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'nde (ANKASAM) Avrasya Araştırmaları Masası Başkanı olarak çalışan Dr. Ametbek, ANKASAM'ın “Bölgesel Araştırmalar” ve “Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları” dergilerinin editör yardımcılığı görevini de yürütmektedir. Ana dili Kazakçanın yanında Türkiye Türkçesi, İngilizce, Rusça ve Çince bilen Dr. Ametbek evli ve bir çocuk babasıdır.

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AEB	:Avrasya Ekonomik Birliği
ANKASAM	:Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi
BAE	:Birleşik Arap Emirlikleri
BM	:Birleşmiş Milletler
CENTO	:Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
DAEŞ	:Irak ve Şam Devleti (Devlet'ül Irak ve's Şam)
KDP	:Kürdistan Demokratik Partisi (Partiya Demokrata Kurdistan)
KYB	:Kürdistan Yurtseverler Birliği (Yekîtiya Niştîmaniya Kurdistan)
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organization)
PYD	:Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekîtiya Demokrat)
PKK	:Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan)
PJAK	:Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê)
SEATO	:Güney-Doğu Asya Antlaşma Teşkilatı (South East Asia Treaty Organization)
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TWESCO	:Uluslararası Türk Akademisi (Turkic World Educational and Scientific Cooperation Organization)
UNESCO	:Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation)
YPG	:Halk Koruma Birlikleri (Yekîneyên Parastina Gel)

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ | 9

1. KURAMSAL ÇERÇEVE | 11

1.1. Genel Hatlarıyla Jeopolitik Disiplini | 11

1.2. Eleştirel Jeopolitik | 16

1.3. Jeopolitik Kod ve Dış Politika | 18

2. İRAN'IN JEOPOLİTİK KONUMU | 21

2.1. İran'ın Coğrafi Konumu | 21

2.2. İran'ın Coğrafi Konumunun İran Devletlerine Etkisi | 24

2.3. İran Merkezli Devletlerin Oluşma Süreci | 25

2.4. İran Devletinin İslam Medeniyeti Çerçevesinde Toparlanma Süreci | 29

3. KÜRESEL JEOPOLİTİKTE İRAN'IN KONUMU | 36

4. İRAN DIŞ POLİTİKASININ BÖLGESEL JEOPOLİTİK KODLARI | 40

5. İRAN'IN BATI ASYA'DAKİ JEOPOLİTİK KODLARI | 45

5.1. Küresel Jeopolitik açısından Batı Asya | 45

5.2. Bölgesel Jeopolitik açısından Batı Asya | 46

5.3. Şii Jeopolitiği Bağlamında İran | 48

5.4. Basra Körfezi ve Arap Yarımadası'ndaki İran'ın Jeopolitik Konumu | 50

5.5. Kürt Jeopolitiği | 54

6. İRAN'IN KAFKASYA'DAKİ JEOPOLİTİK KODLARI | 57

6.1. Küresel Jeopolitik açısından Kafkasya | 57

6.2. Bölgesel Jeopolitik açısından Kafkasya | 60

6.3. İran'ın Avrasya Politikası | 65

7. ORTA ASYA'DAKİ İRAN'IN JEOPOLİTİK KODLARI | 67

7.1. Küresel Jeopolitik açısından Orta Asya | 67

7.2. Bölgesel Jeopolitik açısından Orta Asya | 70

7.3. Hazar Jeopolitiği | 73

7.4. Ari Irkı jeopolitiği | 74

8. GÜNEY ASYA'DAKİ İRAN'IN JEOPOLİTİK KODLARI | 77

8.1. Küresel Jeopolitik Açısından Güney Asya | 77

8.2. Bölgesel Jeopolitik Açısından Güney Asya | 79

8.3. Afganistan Jeopolitiği | 81

9. SONUÇ | 83

SONNOT | 87

KAYNAKÇA | 94

GİRİŞ

İran Batı Asya, Kafkasya, Güney Asya ve Orta Asya jeopolitiği bağlamında merkezi bir konuma sahiptir. Tarih boyunca İran topraklarında kurulan devletler bütün bu bölgelere etki etmekteydi. Günümüze gelindiğinde ise İran İslam Cumhuriyeti'nin bu bölgeler üzerindeki nüfuzu halen gözlemlenmektedir. Tahran, adı geçen bölgelerde çok aktif dış politika yürütmektedir. Bu aktif dış politikanın anlaşılması için İran'ın jeopolitik kodlarına bakmamızda fayda vardır. Çünkü dış politika analizinde coğrafya her zaman belirleyici rol oynamıştır. Başka bir deyişle devletlerin coğrafyaları onların kaderlerini belirlemektedir. Örneğin, Rusya'nın 20. yüzyılda süper güç olarak karşımıza çıkmasının en önemli nedenlerinden biri Rusya'nın coğrafik konumudur. Aynı zamanda Almanya'nın Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramasının en önemli sebebi ülke coğrafyasıdır. Dolayısıyla, jeopolitik; uluslararası ilişkilerde dış politika analizini yaparken hep güçlü bir araç olarak kullanıla gelmiştir.

Genel olarak jeopolitik denildiğinde 19. yüzyılın sonuna doğru Avrasya kıtası içinde yayılmaya başlayan Rusya ile kıtayı çevreleyen İngiltere arasındaki rekabeti açıklamak üzere ortaya atılan tezler anlaşılmaktadır. Bu rekabete “Büyük Oyun” adı da verilmektedir. Rusya-İngiltere rekabetinin yerini 20. yüzyılda ABD-SSCB rekabeti almıştır. 21. yüzyıla gelindiğinde ise ABD Avrasya kıtasındaki yayılmacılığını Büyük Ortadoğu projesi kapsamında gerçekleştirirken, Rusya ABD'nin bu politikasına karşı savunma geliştirmeye çalışmaktadır. Konumuz bakımından bu rekabet oldukça önemlidir. Çünkü tüm bu jeopolitik mücadelenin tam ortasında İran bulunmaktadır. Dolayısıyla, İran'ın küresel güçlerin jeopolitik karşılığında stratejik konuma sahip olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

Avrasya kıtası içindeki bölgesel jeopolitiğe baktığımızda da İran'ın stratejik önemi göze çarpmaktadır. İran coğrafi haritasına göz

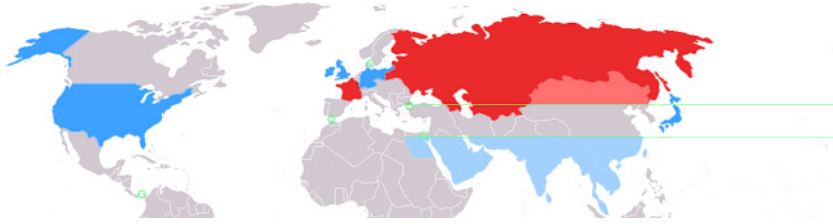
attığımızda ülkenin İran Platosu adı verilen dağlık bölge üzerinde kurulduğu hemen fark edilmektedir. Aslında bu plato bu coğrafyada kurulmuş bütün devletlerin doğal sınırını oluşturmaktadır. Kuzeydeki Hazar Denizi ve güneydeki Basra Körfezi İran Devletleri'nin kuzey ve güney istikamette yayılmasını engellemektedir. Tüm bunlardan hareketle, Ahamenişler'den Sasaniler'e kadar bütün İran Devletleri 'nin ya Batı Asya'ya ya da Orta Asya ve Güney Asya'ya doğru yayı. Tarih boyunca özellikle Batı Asya, İran Devletleri'nin doğal yayılma alanı olarak değerlendirilmekteydi. Bugün bile Batı Asya; İran karar alıcıları tarafından İran nüfuz sahası olarak görülmektedir. Bu durum, tarihteki bütün İran Devletleri için geçerli olan ve coğrafi koşullardan kaynaklanan yayılma eğilimlerinin günümüz İran'ı için de geçerli olduğunu göstermektedir. Bahsi geçen tüm bu dış politika eğilimlerine 'jeopolitik kod' adını vermektedir.

Raporda İran dış politikasının kısaca değinilen jeopolitik kodları ele alınacaktır. Görüldüğü üzere İran dış politikasının anlaşılabilirliği ve İran'ın geleceğine dair bir öngöründe bulunulabilirliği adına; ilk olarak için İran dış politikasının jeopolitik kodlarının çözülmesi gerekmektedir. Rapor; çalışmadaki bakışımızı belirleyen "Kuramsal Çerçeve" dahil "İran'ın Küresel Jeopolitikteki Konumu" ve "İran'ın Bölgesel Jeopolitikteki Konumu"nu tartışan üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde jeopolitiğin esas kavramları tartışıldıktan sonra, ikinci ve üçüncü bölümlerde küresel ve bölgesel jeopolitiğin İran dış politikasını nasıl şekillendirdiği; bölgesel dengeler, İran'ın rakipleri ve ortakları bağlamında ele alınacaktır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Genel Hatlarıyla Jeopolitik Disiplini

20. yüzyılın başında jeopolitik disiplininin temelini atan bilim adamları, ülkenin izlediği dış politika ile coğrafik konumu arasında bir bağ olup olmadığı konusunda kafa yormuşlardır. Özellikle büyük güçlerin dış politikalarında hangi coğrafyanın stratejik öneme sahip olduğunu anlamaya çalışmışlardır. İlk olarak Alfred Thayer Mahan, kendi jeopolitik tezini “Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi” kitabında ortaya koymuştur. Mahan, eserinde denizlerin önemine dikkat çekmiş ve denizlerde üstünlük kurabilen ülkelerin bütün dünyada üstünlük sağlayacağı tezini ortaya atmıştır. Bu tez zaten uygulamada deniz gücüne sahip İngiltere’nin bütün dünyadaki üstünlüğü ile kanıtlanmış bulunmaktaydı.¹ 19. yüzyılın sonlarında bu tezi ortaya atan Mahan’a göre, ABD’nin, İngiltere’nin dünyadaki nüfuzunu devralabilmesi için, deniz gücü açısından İngiltere’yi alt etmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere 20. yüzyılda yaşanan İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD deniz gücü bağlamında İngiltere’nin elindeki gücü kendi bünyesine katmış bulunmaktadır. Mahan’ın jeopolitik tezinin özeti, denizleri kontrol eden gücün bütün dünyayı kontrol ettiğidir. Özellikle Mahan deniz ticaret yollarının önemine vurgu yapmaktaydı.²

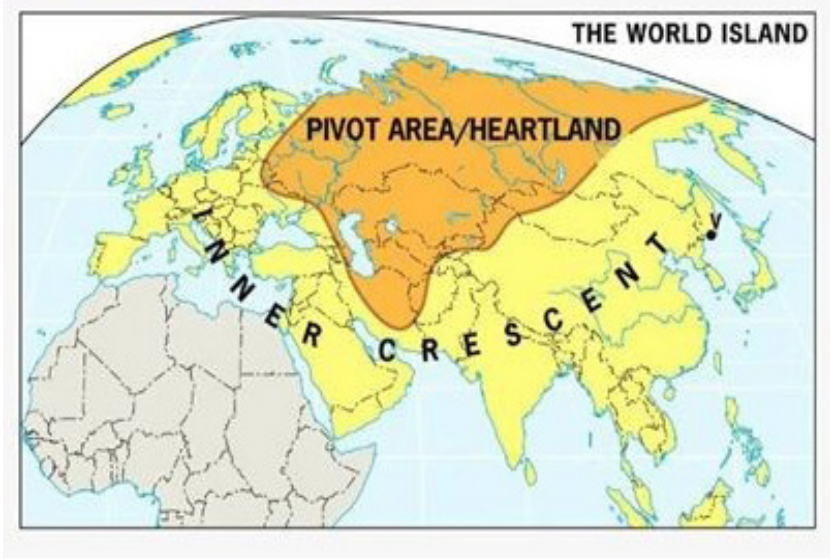
Alfred Thayer Mahan'ın Jeostratjik Haritası (Kaynak: <http://doctorpence.blogspot.com.tr/2017/01/map-on-monday-three-geostrategists-and.html>)

Alfred Thayer Mahan’ın jeostratjik haritası “Asya Sorunu” kitabında verilmiştir. Mahan, Avrasya’yı kıtanın üstün olduğu kuzey ve denizin üstün olduğu güney olarak ikiye bölmektedir. Aradaki

bölge ise tampon bölge olarak tarif edilmektedir. Onun öngörüsüne göre asıl mücadele bu tampon bölge için verilecektir. Ayrıca Mahan jeopolitik tezinde boğazların önemine dikkat çekmiştir. Kara güçleri ve deniz güçleri rekabeti bağlamında üstünlük sağlamak açısından Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Süveyş Kanalı, Cebelitarık Boğazı, Danimarka Boğazı ve Panama Kanalı stratejik öneme sahiptir.³

Son beş yüz yılda Avrupa'nın ve daha sonra ABD'nin uluslararası politikada başat güce dönüşmeleri, Mahan'ın jeopolitik anlayışı ile açıklanabilmektedir. Avrupalılar'ın Avrasya Kıta'sı içinden geçen doğu-batı istikametindeki ticaret yollarını deniz yollarıyla ikame etmeleri Avrupa'nın gelişmesini sağlamıştır. Bunun aksine, İpek Yolu'nun öneminin kaybolmasıyla beraber kıta içindeki ülkeler zayıflamaya başlamıştır. Başka bir ifadeyle, deniz yollarının keşfiyle Avrupa Ülkeleri'nin Uluslararası İlişkiler'deki konumu güçlenirken, kıta içerisinde özellikle Orta Asya Ülkeleri'nin konumuna verilen önem azalmıştır.

20 yüzyılın başında Halford Mackinder tarafından ortaya atılan jeopolitik tez, Mahan'ın tezinin tam tersini iddia etmektedir. Mackinder'a göre, bütün insanlık tarihi boyunca, Avrasya Kıtasının orta noktalarını kontrol eden devletler bütün dünyayı nüfuz alanına almışlardır. Örneğin, tarih boyunca Avrasya'nın ortasında hakimiyet sağlayan konargöçerler doğuda Çin'i, güneyde Hindistan'ı, güney batıda İran'ı, batıda ise Roma'yı güçlü bir biçimde etkilemişlerdir. Yazar ilk olarak Avrasya'nın ortasına “Tarihin coğrafi eksenini” (Geographical Pivot of History) adını vermiştir. Daha sonra bu tezini geliştirerek, bu önemli stratejik bölgeye “kalpgah” (heartland) adını vermiştir. Mackinder'in ulaştığı sonuç şu şekilde özetlenebilir: “Kim Doğu Avrupa'yı kontrol ederse, Avrasya kalpgahını kontrol etmiş olur. Kim Avrasya kalpgahını kontrol ederse, o bütün Avrasya'yı kontrol eder. Kim Avrasya'yı kontrol ederse, o bütün dünyayı kontrol eder”.

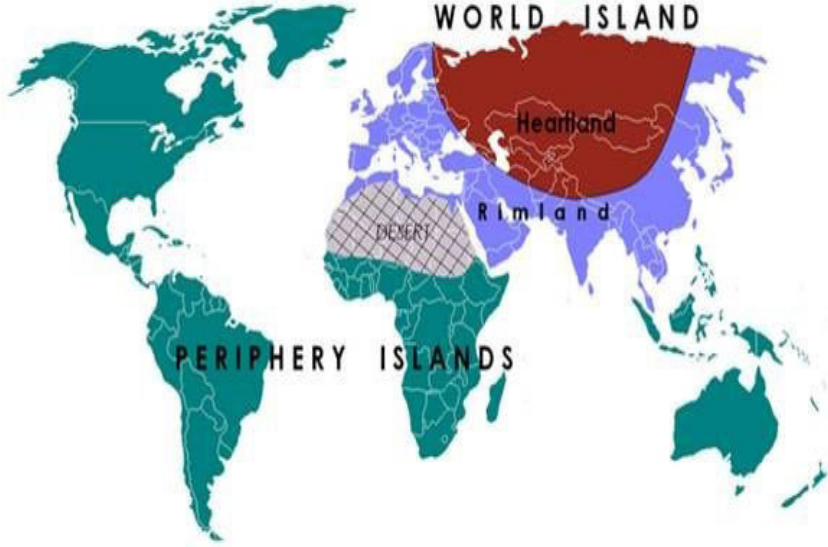
Mackinder'in Kalpgah Teorisi Haritası (Kaynak: <http://www.strategic-culture.org/news/2016/12/19/geopolitics-globalization-and-world-order.html>)

Mackinder deniz yolu yerine, kara üzerindeki demir yolunu değerlendirmeye alarak, bundan yüz sene önce yazdığı makalesinde, eğer kara gücü bağlamında bütün Avrasya kıtasında demir yolları geliştirilirse, deniz gücüne karşı karada üstünlük elde edilecektir öngörüsünde bulunmuştur.⁴ Bu bağlamda 21. yüzyılda Çin'in önderliğinde Avrasya kıta ülkelerinin “Yol-Kuşak Girişimi” adıyla tarihi İpek Yolu'nun canlanması için yeni ticaret yolları ve özellikle de demir yollarını geliştirmeleri kıta devletlerin uluslararası politikadaki eski üstün konumlarının peşine düşmeleri kapsamında değerlendirilmektedir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına denk gelen dönemde geliştirilen Mahan ve Mackinder'in jeopolitik teorilerinin uygulanması Rusya'yla İngiltere arasında yaşanan “Büyük Oyun”da gerçekleşmiştir. Bundan dolayı jeopolitik kavramı genelde “Büyük Oyun” kavramıyla beraber kullanılmaktadır.

20. yüzyıla gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dünyadaki başat güç olarak ortaya çıkmış ve küresel politikada iddialı olmaya başlamıştır. Amerika'nın bu yeni rolüne uyarlanacak

bir dış politika stratejisi yani jeopolitik ve jeostratejik anlamda bir doktrin gerekmektedir. Bu jeopolitik teoriyi, Nicholas J. Spykman Dünya Siyaseti'nde Amerika'nın Stratejisi eseriyle geliştirmiştir.⁵ Spykman'ın teorisi Mackinder'in kalpgah teorisinin daha da gelişmiş halidir. Mackinder İngiliz bir bilim adamı olduğu için teorisini oluştururken İngiliz çıkarlarını göz önünde bulundurmıştır. Spykman ise Amerika merkezli bir teori geliştirmeye çalışmıştır.

Spykman'ın Jeopolitik Haritası (Kaynak: <http://www.strategic-culture.org/news/2016/12/19/geopolitics-globalization-and-world-order.html>)

Spykman, Mackinder'in “iç hilal” (inner crescent) ve “dış hilal” (outer crescent) kavramlarını “kenar kuşak” (rimland) kavramıyla farklı bir hale büründürmüştür. Spykman için kenar kuşak, jeopolitik öneme haizdi. Yukarıdaki haritada görüldüğü gibi, kenar kuşağa Avrupa, Kuzey Afrika, Batı Asya, Güney Asya, Güney Doğu Asya ve Doğu Asya girmektedir. Deniz gücü olan ABD'nin, kara gücü olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ni yenmesi için kenar kuşakta nüfuzunu artırması gerekmektedir. Spykman, Mackinder'in teorisini kendisinininki ile değiştirerek şu şekilde değiştirmiştir: “Kim kenar kuşağı kontrol ederse, Avrasya'yı kontrol eder. Kim Avrasya'yı kontrol ederse, o dünyayı kontrol eder.”⁶ ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası incelendiğinde, Spykman'ın teorisinin

uygulandığı fark edebilecektir. Avrupa'daki “Demir Perde”, Kore Savaşı, Vietnam Savaşı, Marshall Planı Spykman jeopolitik teorisinin yansımaları olarak kabul edilmiştir. 19. yüzyılda İngiltere ile Rusya arasındaki rekabete “Büyük Oyun” adı verilirken, 20. yüzyıldaki ABD-SSCB rekabeti “Soğuk Savaş” olarak tanımlanmıştır.

Görüldüğü gibi, deniz gücü ve kara gücü anlayışından dolayı jeopolitikçiler, küresel politikayı deniz gücü ile kara gücü arasındaki rekabet olarak tanımlamışlardır. Tarihsel açıdan bakıldığında Avrasya Kıtası'nında içinde kurulan devletler sürekli bir şekilde Avrasya'nın kenarlarına doğru yani dışa doğru yayılma eğilimi göstermişlerdir. Kenar devletler ise her ne kadar içe doğru yayılmak istemişlerse de Avrasya'nın içlerindeki bozkırlar genel anlamda kara gücüne stratejik derinlik sağlamıştır. Örneğin, Çin nadir olarak, Çin Seddi'nin kuzey tarafında hakimiyetini pekiştirmiştir. Aynı şekilde İran-Turan mücadelesinde İranlılar Sir Derya'nın (Seyhun) ötesine geçtikleri anda mağlup olmuşlardır. Avrupa örneğinde ise Avrasya'nın içlerine doğru ilerlemeye çalışan Napolyon ve Hitler yenilmiştir. Sonuç itibarıyla uluslararası ilişkilerde jeopolitik denildiğinde, deniz gücü ile kara gücünün Avrasya Kıtasının kenar bölgeleri adına verdikleri mücadele anlaşılmalıdır.

Jeopolitiğe bu açıdan bakıldığında bu disiplin genel olarak küresel politikayla ilgilenmektedir. Başka bir deyişle jeopolitik yaklaşım uluslararası politikayı büyük güçler açısından ele almaktadır. Bu yaklaşımın eksikliği, büyük güçleri uluslararası politikanın “öznesi” olarak tanımlarken, diğer devletleri sadece “nesne” olarak görmesidir. Uluslararası ilişkiler teorisindeki jeopolitik yaklaşımın adı, yapısal realizmdir. Hem jeopolitik hem yapısalcı yaklaşımın “güç” odaklı olması ve bölgesel devletlerin güç kaygısından dolayı krizler karşısında tüm ülkelerin aynı tepkiyi göstereceği varsayılmaktadır. Bu yaklaşımlarda devletlerin kimlikleri göz ardı etmektedir. Genelde bu yaklaşımı benimseyenler analizlerini büyük devlet odaklı olarak yapmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda; örneğin, Çin'in Kırgızistan politikasının olabileceğini ancak, Kırgızistan'ın Çin politikası olamayacağını savunmaktadır. Bu nedenle jeopolitik ve yapısalcı yaklaşımın perspektifinde, bölgesel devletlerin kimlikleri ve büyük

güçlere karşı verdikleri tepkilerin aynı olması nedeniyle genelde bir büyük gücün bir bölgeye yönelik politikasından bahsedilmektedir. Örneğin, Rusya'nın Ortadoğu politikası ya da ABD'nin Orta Asya politikası buna örnek olarak verilebilecektir. Burada her ne kadar açık olarak söylenmese de Ortadoğu ve Orta Asya Devletleri kendi dış politikalarını üretemeyen, kimliksiz, sadece büyük güçlerin isteklerini yerine getiren “nesnelere” olarak algılanmaktadır.

1.2. Eleştirel Jeopolitik

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası yapı baskısının kalkması, kişileri jeopolitik ve yapısalcı yaklaşımları sorgulamaya itmiştir. Jeopolitiğin coğrafya odaklı yaklaşımı başat gücünü kaybetmeye başlamıştır. Tam da bu dönemde eleştirel jeopolitik ortaya çıkmıştır. Klasik jeopolitik, coğrafyanın politikayı şekillendirdiğine inanmaktaydı. Ancak eleştirel jeopolitikçiler aslında politikanın coğrafyayı şekillendirdiği iddiasını ortaya atmışlardır.⁷ Bu açıdan bakıldığında bugün kullanılmakta olan birçok coğrafi kavram aslında politik yani jeopolitik kavramlardır. Örneğin, Avrupa kavramı aslında hiç de görüldüğü gibi coğrafi bir kavram değildir. Her ne kadar Avrupa ile Asya'yı ayıran Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın varlığından söz edilse de Karadeniz'in kuzeyinde iki kıtayı ayıran doğal bir sınır yoktur. Bu nedenle, Avrupa coğrafi bir kıta olarak değil, politik (jeopolitik) bir birim olarak tanımlanmaktadır. Avrupa denildiğinde, Hristiyan Avrupa medeniyetinin sınırları anlaşılmalıdır. Bu bakımdan Avrupa Birliği'ne “Avrupa kıtasında” toprakları olmasına rağmen Türkiye'nin üye olması çok mümkün gözükmemektedir. Bu jeopolitik anlayış özellikle, Ortadoğu, Uzak Doğu ve Üçüncü Dünya kavramlarında daha iyi anlaşılmalıdır. Bu kavramlar Batılı Devletler'in politik çıkarlarına uygun olarak inşa edilen politik kavramlardır. Bunlar gibi, ‘Demir Perde’, ‘Üçüncü Dünya’, son dönemlerde Bush ABD'si tarafından kullanılan ‘kötülük eksenine’ ve ‘Büyük Ortadoğu’, Rusya tarafından kullanılan ‘yakın yurtdışı’ ve ‘uzak yurtdışı’, hatta Çin tarafından kullanılan “Yol-Kuşak” kavramı politikacıların siyasi çıkarlara ulaşmak doğrultusunda coğrafyayı bu uğurda dizayn etmeleridir. Bugün kullanılmakta olduğumuz dünya haritası da Avrupa merkezlidir ve jeopolitik anlayış doğrultusunda tasarlanmıştır.

Dünya Siyasi Haritası (<http://docplayer.biz.tr/docs-images/56/39134213/images/61-0.jpg>)

Çin merkezli dünya haritası (goo.gl/imVoPR)

Kısaca ifade etmek gerekirse; herhangi bir devlet kendini merkez konuma yerleştirerek bir coğrafya inşa edebilir. Pratikte rastlanılan da tam olarak budur. Örneğin Avrupa kavramı Almanya için önemlidir;

çünkü Almanya Avrupa'nın merkezindedir. Batı Avrupa kavramı ise Fransa için önemlidir; Fransa'nın, Almanya ile İngiltere arasında merkezi bir konumda yer almasıdır. İngiltere okumasında ise Avrupa kavramından daha çok Kuzey Atlantik kavramı daha uygundur; çünkü bu bağlamda İngiltere, Avrupa ile Amerika arasında durmaktadır. Buna benzer olarak, Avrasya kavramı 20. yüzyılın başlarında Rus aydınlarının Rusya'nın kimlik bunalımını çözmek ve Rusya'yı Avrupa'nın kenar bir ülkesi olarak değil, Avrasya kıtasının merkezi olarak tanımlamak için inşa ettikleri stratejik bir coğrafyadır.

Birleşmiş Milletler Bayrağı

Birleşmiş Milletler (BM) siyasal anlam içeren herhangi bir haritadan uzak durmak niyetiyle kendi bayrağında dünyanın kuzey kutbundan görünüşünü kullanmıştır.

1.3. Jeopolitik Kod ve Dış Politika

Jeopolitik kod kavramı, Colin Flint'in açıklaması göz önüne alındığında; "bir ülkenin dünyaya karşı aldığı tutumdur. Dünyadaki herhangi bir ülkenin jeopolitik kodu beş ana hesaptan/amaçtan oluşur:

8

- Mevcut ve potansiyel müttefiklerimiz kimlerdir?
- Mevcut ve potansiyel düşmanlarımız kimlerdir?
- Müttefiklerimizi nasıl koruyabilir ve çoğaltabiliriz?
- Mevcut düşmanlarımıza ve ortaya çıkan tehditlere nasıl karşı koyabiliriz?

- Yukarıdaki dört hesabı halkımıza ve küresel topluluğa nasıl meşru olarak gösterebiliriz?”

Uluslararası politika tarihinde de anlaşıldığı üzere ülkeler bu beş amaca ulaşmak için her türlü aracı kullanmaktadırlar. Jeopolitik kod açısından tarih, kültür, dil, ideoloji ve din ülkenin bekasını sağlamak adına birer araç olarak kullanılmaktadır. Modern dönemde devletler işbirliği geliştirdiği ortaklarını müttefiklik seviyesine yükseltmek için “stratejik ortaklık”, “özel ilişkiler”, “güvenilir ortak” ve “kardeş ülke” gibi kavramlar kullanmaktadırlar. “Düşman” kavramı dış politika karar alıcıları tarafından çok nadir kullanılsa da müttefiklerin saflarını sıkılaştırmak için bu kavramdan yararlanılmaktadır. Soğuk Savaş döneminde ABD tarafından kullanılan “Komünizm tehdidi” de, 11 Eylül sonrası ortaya atılan “Terörizme karşı savaş” kavramlarının Washington’un müttefiklerinin sayısını arttırdığı bir gerçektir. Bu söylemler, aynı zamanda ABD’nin farklı ülkelere müdahalesini de meşru hale getirmektedir.

Genel olarak herhangi bir ülkenin dış politika eylemlerine meşruluk kazandırmak için “ulusal çıkar” kavramı kullanılmaktadır. Aynı zamanda milliyetçilik ve komünizm gibi ideolojiler ve dini hassasiyetler de bu şekilde istismar edilebilmektedir. Jeopolitik açıdan tarihte din ve belli bir ideoloji uğruna yapılan bütün savaşlar aslında devletlerin ya da devletin yönetimini elinde tutan grupların “çıkar savaşları”dır.

Sonuç itibarıyla jeopolitiğin iki ayağı vardır: Coğrafya ve politika. Bir ülkenin dış politikasının jeopolitik kodlarından bahsedildiğinde bir taraftan o ülkenin coğrafik konumunun gerektirdiği politikalar, diğer taraftan bölgesel güç mücadelesinde o ülkenin ürettiği stratejiler anlaşılmaktadır. Politika güç mücadelesi anlamına gelmektedir. Güç mücadelesi açısından ülkenin coğrafi büyüklüğü, kaynaklarının zenginliği, nüfusu ve ordusu gibi etkenler büyük önem arz etmektedir.

Jeopolitik, ülkeleri rasyonel davranan birer aktör olarak kabul etmektedir. Realizm ekolünde kullanılan Fransızca “raison d’etat” kavramı, “devlet aklı” anlamına gelmektedir. Buna göre yönetimde hangi rejim bulunursa bulunsun, devlet kodları doğrultusunda

hareket edecektir. Örneğin, Çarlık Rusya ile Sovyet Rusya'nın dış politikasında çok büyük bir fark bulunmamaktadır. Farklı rejimler altında aynı kodu paylaşan devlet yayılmak üzere Avrasya'ya yönelmiştir. Başka bir deyişle Rusya'nın jeopolitik konumu aynı dış politika çerçevesinde hareket etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bu anlayıştan yola çıkan, jeopolitikçiler devletin gizli bir grup tarafından yönetildiğine inanıp, gruba “derin devlet” adını verirler. Derin devletin amacı eldeki tüm araçları kullanarak devletin bekasının korumak ve nüfuzunu arttırmaktır. Bu açıdan ideoloji, din, kültür, dil, medeniyet, dostluk, kardeşlik, milliyetçilik, ümmetçilik gibi unsurların hepsi devletin bekasına hizmet eden birer araç olarak algılanmaktadır. Başka bir deyişle, devlet aklı ya da derin devlet hiçbir değer, maneviyat, kutsallık tanımaz. Devletin çıkarı doğrultusunda hepsi suistimal edilebilir. Bu arada bu realist dış politikaya iç politika bağlamında meşruiyet kazandırmak için genelde devlet çıkarlarına “ulusal çıkar” adı verilir. Jeopolitikçilere göre bütün devletler eski zamanlardan beri böyle davrana gelmişlerdir ve böyle de devam edeceklerdir.

Çalışmada bahsedilen bu kuramsal çerçeveden hareketle; İran dış politikasının jeopolitik kodlarını kavratmaya çalışacağız. İlk olarak İran'ın jeopolitik konumunu tartıştıktan sonra, İran dış politikasının küresel ve bölgesel jeopolitik kodlarını masaya yatıracağız.

2. İRAN'IN JEOPOLİTİK KONUMU

İran'ın jeopolitik konumuna geçmeden, önce ülkenin coğrafik konumunun ele alınması gerekmektedir. Çünkü jeopolitik disiplin açısından devletin uluslararası politikadaki konumunu belirleyen en önemli etken onun coğrafik koşullarıdır. Hatta bir devletin oluşmasında coğrafya en mühim unsurlardan biridir. Son tahlile göre, insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için en uygun coğrafi koşulları sunan alanları tercih etmekteledir. Bu bakımdan insanlık tarihi coğrafya açısından savaşlarla tanımlanabilecektir. Sonuç olarak, coğrafya halkların kaderlerini belirlemektedir. Bu nedenle, İran'ın coğrafi konumuna göz atmamızda fayda vardır.

2.1. İran'ın Coğrafi Konumu

İran, 1.648.195 km²'lik yüzölçümüyle Libya'dan sonra ve Moğolistan'dan önce gelen dünyanın 18. büyük ülkesidir. Kuzeybatıda Azerbaycan ile 432 km ve Ermenistan ile 35 km; kuzeyde Hazar Denizi; kuzeydoğuda Türkmenistan ile 992 km; doğuda Pakistan ile 909 km ve Afganistan ile 936 km; batıda Türkiye ile 499 km ve Irak ile 1458 km ve son olarak güneyde Basra Körfezi ve Umman Körfezi ile sınırlara sahiptir.⁹ İran dünyadaki en dağlık ülkelerden biridir. İran çok aşınmış, kütleli bir dizi dağ sırasının kuşattığı yüksek bir platoyu kaplar. Genelde 460 metrenin üzerinde olan yükseklik, ülke topraklarının yaklaşık altıda birini oluşturan dağ kuşağında 2000 metreyi geçer. Gerçek anlamda düzlükler Irak sınırı boyunca uzanan Karun Nehri havzası, Basra ve Umman Körfezleri'ne bakan ve dağ kuşağından engebeli kayalıklarla ayrılan dar kıyı şeridi ve Hazar Denizi kıyısında aniden alçalan yüksek dorukların eteğindeki bataklık ovalarla sınırlıdır. Ülkenin kuzey batısından başlayıp Basra Körfezi'ne doğru inen Zagros Dağları daha sonra doğuya yönelerek Belucistan içlerine sokulur ve burada Mekran Dağları'yla birleşir. Mezopotamya ovalarıyla iç plato arasındaki bölümünde, yaklaşık 200 km genişliğinde bir alana yayılan bir dizi paralel sırtı kapsar. Aşılması güç ve engebeli bir yapı gösteren Zagros Dağları'nın sularını

toplayan akarsular batı yönünde akarak dar boğazları yarıdıktan sonra verimli vadilerden geçer. Elburz Dağları Hazar Denizi'nin güney kıyıları boyunca bir yay biçiminde uzanarak Horasan'ın sınır dağlarıyla birleşir. Horasan ve Belucistan'daki sıradağlar iç platonun doğu kenarını oluşturur.

İran Coğrafi Haritası (Kaynak: <http://coopercomputers.com/physical-map-of-africa-and-asia>)

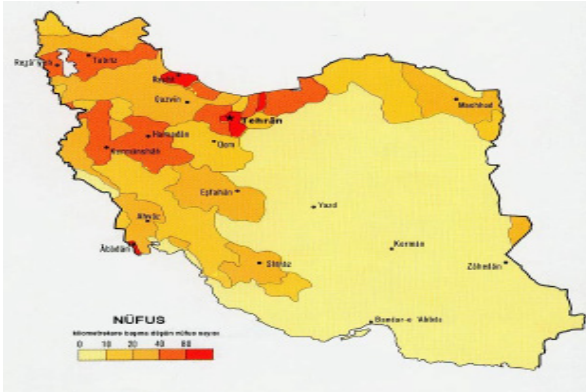
İran'ın kuzey ve güneyi denizle çevrelediği için buralar İran'ın doğal sınırını oluşturmaktadır. Zagros Dağları ise İran'ın batı sınırını doğal hale getirmektedir. Elburz Dağları da İran'ın Orta Asya ile sınırını oluşturmaktadır. Bu doğal sınırlar İran savunmasını da kolaylaştırmaktadır. Lut Çölü doğu ve güney doğudan gelebilecek saldırıları zorlaştırmaktadır.

İran'ın coğrafik konumunun stratejik önemine gelirse, Avrasya Kıta'sı bağlamında İran toprakları Kuzey Avrasya'yı Basra Körfezi'ne ve Hint Okyanusu'na bağlamaktadır. Diğer taraftan Orta Asya ve Güney Asya'yı Batı Asya'ya bağlamaktadır. Ticaret yolları bağlamında düşünürsek, İran doğu-batı ticaret yollarının önemli bir güzergahında yer almaktadır. Aynı zamanda kuzey-güney ticaret yollarının tam ortasında bulunmaktadır. Bunun anlamı Doğu Asya'da

bulunan ülkeler Avrupa ile kıta üzerinden ticaret yollarını birleştirecek olursa, İran'ın vazgeçilmez bir geçit olacağıdır. Aynı zamanda iç Avrasya'da bulunan ülkelerin güneydeki uluslararası sulara çıkması için İran'a ihtiyaçları vardır. Avrasya Kıta'sı için İran'ın bu stratejik konumu iki meseleyi oldukça önemli hale getirmektedir. Birincisi, Afganistan'daki istikrarsızlık İran'ı İç-Avrasya Devletleri için vazgeçilmez bir güzergâh haline getirmektedir. İkincisi, Hazar Denizi havzasında bol miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerinin bulunması denizin güneyinde bulunan İran'ın stratejik önemini daha da artırmaktadır.

Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı bağlamında da İran'ın coğrafik konumu pek önemlidir. Özellikle uluslararası ticaret, petrol ve doğal gaz taşımacılığı bağlamında ele alındığında, İran'ın güvenliği oldukça stratejik bir hal almaktadır. İran'ın güney sınırları genel anlamda ülkenin uluslararası ticarete açılmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan İran'ın bir cephesi denizlere, bir cephesi Avrasya Kıtası'na bakmaktadır. Dolayısıyla İran hem Avrasya'ya nüfuz etmek isteyen deniz güçleri için hem de uluslararası sulara ulaşmak isteyen kara güçleri için stratejik bir noktadır. İran'ı ele geçiren güç aynı zamanda Basra Körfezi ülkeleri'ne, Irak, Suriye ve Türkiye'ye, Kafkaslara, Orta Asya'ya, Afganistan ve Pakistan'a ve hatta Hazar üzerinden bütün Avrasya'ya nüfuz edebilir.

İran'ın coğrafik koşulları ülkedeki nüfus dağılımını da belirlemektedir. İran'ın büyük şehirleri ülkenin kuzeyinde, doğusunda ve özellikle kuzey doğusunda bulunmaktadır.

İran Nüfusunun Yoğunluğunu Gösteren Harita

(Kaynak: <http://www.lib.utexas.edu/maps/thematic.html?p%3Dprint>)

Haritada görüldüğü üzere, İran halkının çoğunluğu ülkenin kuzeyinde, kuzey batısında ve doğusunda yaşamaktadırlar. Nüfusun bu dağılımı ülkenin yüzünü ağırlıklı olarak Batı Asya ve Kafkasya'ya doğru yönelttiği izlenimini uyandırmaktadır. Aşağıda göreceğimiz gibi gerçekten de İran bu bölgelerde daha aktif dış politika yürütmektedir.

Ülkede yaklaşık 80 milyon insan yaşamaktadır. Nüfus bakımından İran dünyada 17. sırada bulunmaktadır.¹⁰ İran'ın büyük şehirleri Tahran (8 milyon), Meşhet (2.8 milyon), İsfahan (2.4 milyon), Tebriz (1.8 milyon), Şiraz (1.4 milyon), Ahvaz (1.1) milyon, ve Kermansah (0.8 milyon) şehirleridir.¹¹ Bu şehirlerin her birinin stratejik önemi vardır. Örneğin, Tebriz İran'ın Kafkasya politikası bağlamında önemlidir. Kermansah, Irak'ın Kürt bölgesine açılan kapısı nispetindeyken Ahvaz, Irak'ın güneyi bağlamında İran için stratejiktir. Ülkenin kuzey doğusunda yer alan Meşhet, İran'ın Orta Asya ve Afganistan politikası bakımından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, İran'ın güneyinde bulunan Buşehr, Bandar Abbas ve Çabahar Limanları ve Hazar'daki Raşt Limanı da stratejik öneme sahiptirler.

Sonuç olarak, İran'ın coğrafik konumu ülkenin dış politikasındaki önemli bileşenlerden biridir. Aşağıdaki bölümlerde bu coğrafyanın tarihteki İran Devletleri'ne etkisini tartışacağız.

2.2. İran'ın Coğrafi Konumunun İran Devletlerine Etkisi

İran Platosu adı verilen bu dağlar dizisi İran'ın doğal sınırlarını oluşturmaktadır. Tarih boyunca bu plato üzerine kurulan devletler hem istikrarlı olmuş hemde bu devletlerin doğu ve batı yönünde yayılması kolaylaşmıştır. Başka bir deyişle; bugünkü İran topraklarındaki devletlerin oluşumu ve kendilerine has medeniyet yaratabilmelerinin asıl sebebi işte bu İran coğrafyasıdır.

Elburz Dağı'nın kuzeydoğu kanadı tarih boyunca İran'ın Orta Asya'dan gelen konargöçerlere karşı savunma hattı olarak kullanılmıştır. İran'da kurulan devletler güçlendiklerinde İran ile Orta Asya arasındaki sınır Amu Derya Nehri'ne kadar uzanmaktaydı. Kafkaslarda ise Kafkas Sıradağları İran'ın kuzey sınırını

oluşturmaktaydı. İran Devletleri güçlendiği zaman Kafkas Dağları'nın kuzeyine kadar uzanabilmekteydiler. Zagros Dağları'nın sularının batıya doğru akması gibi Irak ve batısı, kuzeybatı Anadolu İran Devletleri'nin doğal olarak yayıldığı topraklardı.

Konargöçerlerin kurdukları devletler hariç tarihte devlet adını verdiğimiz bütün oluşumlar bir şehir etrafına kurulmuştur. Yani yerleşik medeniyetlerin devletlerinin oluşumu için etrafı duvarla çevrili kale hayati önem taşımaktadır. Sabit bir yerde insanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için de su gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında İran'daki yüksek dağlar su kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla İran, şehir medeniyetlerinin oluşumu için oldukça elverişliydi. İran'da kurulan devletlerin başkentleri incelendiğinde, Elam'ın merkezinin güney batı İran, Medlerin merkezinin kuzey batıdaki Ekbatana bugünkü Hamadan, diğer İran Devletlerinin merkezleri de farklı farklı yerlerde yer aldığı görülecektir.

2.3. İran Merkezli Devletlerin Oluşma Süreci

İran topraklarında oluşmuş en eski devlet, başkenti Susa olan Elam'dır (MÖ 00-MÖ 660). Bu medeniyet Zagros Dağlarının güney batısında Mezopotamya'nın kenarında oluşmuştur. M.Ö. 1000. yıl civarında doğudan gelen Med ve Pers kabileleri Elam mirasını devralarak daha da güçlü bir devlet yapısı ortaya çıkarmışlardır. Bunun sebebi de Elam medeniyetinin şehir ve tarım medeniyeti olarak anılması iken, Medler ve Perslerin konargöçer kabileler olmasıydı.

*M.Ö. 2000.
Yıllar Civarında
Elam ([http://
akademiaducha.
pl/8717-2/](http://akademiaducha.pl/8717-2/))*

M.Ö. son bin yılda yerleşik Elam medeniyeti ile göçebe medeniyetler sentez bir şekilde yaşayarak, çok daha gelişmiş bir medeniyet ortaya çıkardılar. Hem Med Devleti'nin (MÖ 858-MÖ 550) hem Pers (Ahemeniş) (MÖ 550-MÖ 330) Devleti'nin merkezi İran topraklarıydı. Başka bir deyişle bu iki devlet İran merkezli kurulan büyük imparatorlukların ilk örnekleriydi. Ahemeniş kralları Kirus ve Dari dönemlerinde devletin sınırları doğuda Orta Asya'ya batıda Akdeniz'e dayanmaktaydı. Sonraki yüzyıllarda da aynı süreç devam etmiş, doğudan gelen göçebeler yerleşik toplumlarla sentez bir şekilde yaşayarak uzun süreli imparatorluklar inşa etmişlerdir. Tüm bunlar olur iken; en önemli husus İran'ın coğrafi yapısı olmaya devam etmiştir.

Darius I ve Xerxes I dönemindeki Ahamenit İmparatorluğu (MÖ 550-MÖ 330) (Kaynak: <http://www.civilization.org.uk/greece/the-persian-wars>)

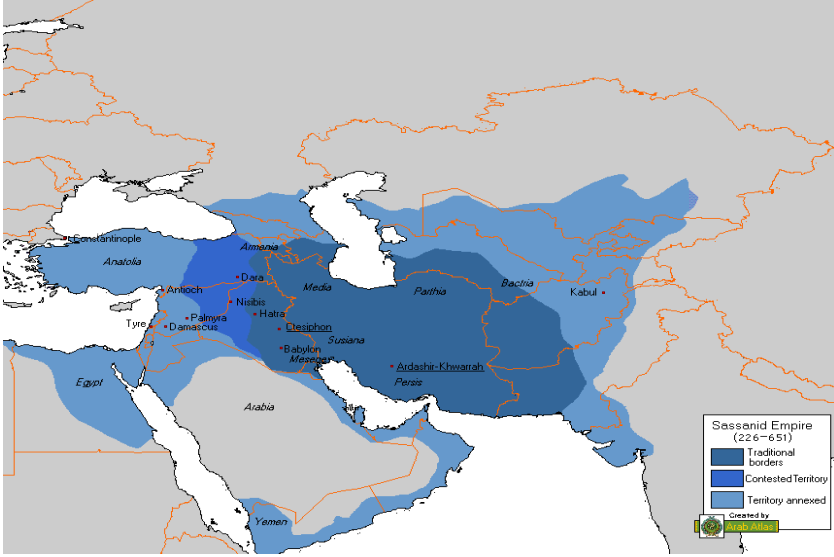
İran'ın coğrafi yapısı, İran merkezli kurulan devletlere hem doğuya doğru hem batıya doğru yayılma zemin hazırlamıştır. Ancak, haritada Ahemeniş Pers İmparatorluğu ne kadar büyük görünürse görünsün, modern zaman öncesi imparatorlukların hakimiyeti merkezden kenara doğru zayıflamaktaydı. Başka bir deyişle imparatorluk yönetimi halkalardan oluşmaktaydı. Geleneksel olarak ortada imparatorluğun merkezi bulunur ve bu birinci halka sayılırdı. Merkezin etrafında hanedanın direkt hakimiyeti altındaki topraklar bulunup ve bu da

ikinci halka görevi görürdü. Üçüncü halkada ise, imparatorluğa sadakatini bildiren ve bu sadakatini vergiyle ispatlayan devletler bulunurdu. Üçüncü halkadaki devletler iç işlerinde bağımsızlardı. Örneğin, Ahemeniş İmparatorluğu'nda Mısır'ın durumu bu şekildeydi.¹²

Part İmparatorluğu (MÖ 2–MS 224) (Kaynak: <http://media-1.web.britannica.com/eb-media/25/1725-004-882225B3.jpg>)

Bu yapıya göre imparatorluğun merkezi yine bugünkü İran topraklarıydı. Ahemenişlerden sonra gelen Partlar (MÖ 247–MS 224) ve Sasaniler (MS 224–MS 651) de aynı yöntemle kendi imparatorluklarını kurmuşlardır. Uzun süre İran merkezli devletlere bağımlı olan topraklarda İran kültürü yayılmaya başlamıştır. Daha sonradan kurulan devletler İran kültür havzasını hep kendi nüfuz alanı olarak değerlendirmişlerdir. Başka bir deyişle bir taraftan siyasi iktidara ortak kültür oluşturulurken, öbür taraftan kültür, jeo-kültür jeopolitik iddiaya zemin hazırlamıştır.

Sasanilerin en güçlü oldukları dönemde kontrol ettikleri bölgeler http://mapas.owje.com/maps/11215_the-persian-sassanid-empire-226-651-ad.html

Jeopolitik bağlamda İran’da kurulan devletler; doğuda Orta Asya’daki devletler, batıda Mısır merkezli kurulan devletler ve Batı Anadolu merkezli kurulan devletlerle rekabet içindeydiler. Mısır’ın Batı Anadolu merkezli devlete dahil edilmesiyle Part İmparatorluğu’nun batıdaki rakibi Roma İmparatorluğu, Sasanilerin rakibi de Bizans olmuştu. Bugünkü Irak ve Suriye toprakları aynı bugün olduğu gibi o zaman da İran’la Batı Anadolu arasında nüfuz alanı olarak nitelendirilmekteydi.

İslamiyet öncesi dünya haritası (<http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/islamiyetin-dogusunda-dunyanin-durumu/1317/>)

Haritada görüldüğü üzere Sasani İran'ı doğuda Göktürkler ve Hindistan'la komşu iken batıda Bizans ve Araplarla komşuydu. 8. yüzyıla gelindiğinde Hz. Muhammed'in etrafında birleşen Araplar bölge jeopolitliğini büyük ölçüde değiştirmişlerdir. Müslüman Araplar Şam ve Mısır'ı hakimiyet altına aldıktan sonra İran'a doğru yayılmaya başlamışlardır.

İslam Öncesi İran (Kaynak: <https://thehistoryofbyzantium.com/maps>)

2.4. İran Devleti'nin İslam Medeniyeti Çerçevesinde Toparlanma Süreci

İran Devleti'nin İslami Halife tarafından yıkılması, Farslar açısından büyük bir hezimet olmuştur. Çünkü İran, artık uluslararası politikada jeopolitik bir özne niteliğini kaybetmiştir. Toplum temelinden bakıldığında, Farslar modern tabirle "ikinci sınıf muamelesi" görmüştür. Belli ölçüdeki bu dışlanmışlık hissi İranlıların Şii İslam anlayışına sarılmalarına sebep olmuştur. Abbasi-Emevi Savaşları'nda İranlılar, Abbasileri desteklemişlerdir. Ancak Abbasiler kendi iktidarlarını güçlendirdikten sonra aynı Emeviler gibi davranmaya başlamış ve Farslar yeniden kendilerini kullanılmış hissetmişlerdir. Bu durum İran'daki Şiiliğin daha da güçlenmesine yol açmıştır. Başka bir

deyişle, Şiilik İran aklının İslam medeniyeti çerçevesinde kendisine uygun inanç arayışı ve İslam’la hesaplaşması olarak görülmektedir.

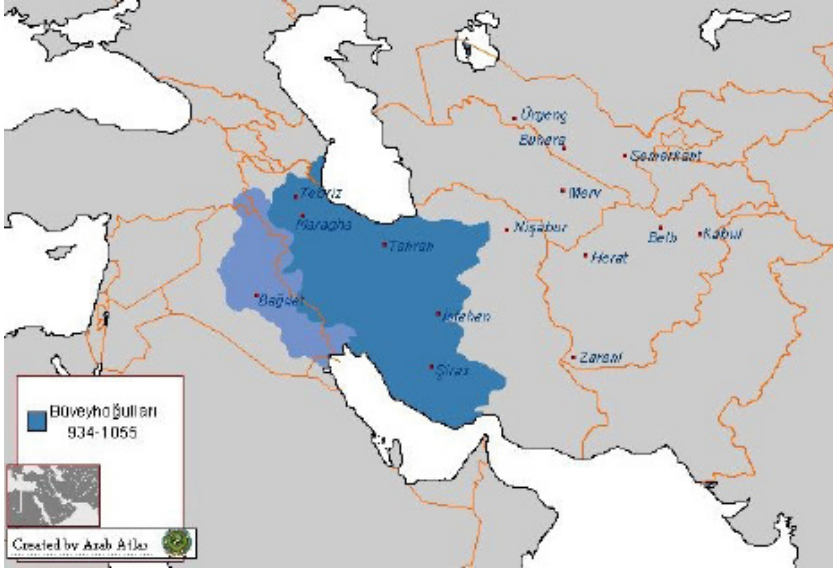
Sasani İmparatorluğu’nun yıkıldığı 651 yılından Şii Safevi Devleti’nin kurulduğu 1501 yılına kadar İranlılar uluslararası politikada özne olma mücadelesini bırakmamışlardır. Ahameniş, Part ve Sasani dönemindeki İran devlet anlayışı canlılığını korumuştur. İranlıların “Megali İdea” amacı yani eski İran topraklarında yeniden Büyük İran’ı kurma ülküsü gün geçtikçe güçlenmiştir. Prof. Dr. Richard Nelson Frye bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: ¹³

“İran yurdu kavramı, Arap işgali boyunca 16. yüzyula kadar canlı kaldı. 16. yüzyılda ise Şii anlayışıyla desteklenen Safevilerin milli devleti birçok unsuruyla İslam öncesi Sasani Devleti’ni yeniden yarattı. İran geleneklerinin günümüze kadar gelmesi etkileyicidir. Örneğin, İranlıların bugün kutladığı en önemli bayram İslami bayram değil de eski zamanlardan gelen Nevruz Bayramı’dır.”

Saffari Devleti (Kaynak: <http://www.worldhistorymaps/>)

Abbasi Hanedanı’nın zayıflamasıyla kurulan Saffariler (868-908), Samaniler (875-999) ve özellikle Büveyhiler (945-1055) kendilerini Sasanilerin devamı olarak görmeye başlamışlardır.

Büveyhi Devleti (Kaynak: <https://www.turkcebilgi.com>)

Büveyhi ailesinin Şii inancını benimsemesi, İran Devleti'nin yeniden canlanmasının simgesi olmuştur. Büveyhiler sadece Pehlevi yazısını ve Arapçayı desteklemekle kalmayıp aynı zamanda İslam'la beraber Zerdüştlüğü de eşit olarak arka çıkmışlardı.¹⁴ Bu aşamadan sonra İranlılar tarafından “Büyük İran” toprakları “Mehdilik Coğrafyası” olarak algılanmaya başlamıştır.

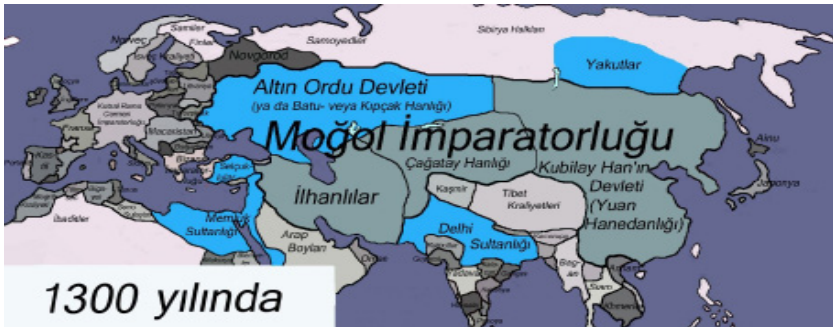
Türklerin hakimiyet döneminde bu gidişat daha da güçlenmiştir. Bozkırdan gelen Türk boyları İranlılarla etkileşime girerek Türk-İran devlet sentezini oluşturmuşlardır. Askeri kanadı Türkler, bürokrasiyi Farslar/İranlılar temsil etmekteydiler. Bütün İran tarihinde olduğu gibi kuzeyden gelen göçebeler İran Devleti'nin kan tazelemesini sağlamıştır. Örneğin, Firdevsî'nin *Şahname* adlı eserinin Gazneliler Dönemi'nde (963-1186) yazılması Türklerin İran kültürünü ne kadar benimsediğinin önemli bir göstergesidir. Bunu takiben Selçuklular (1037-1157), İran merkezli imparatorluk kurarak Sasani İran topraklarını yeniden bir merkeze bağlamıştır. Selçuklu Devleti, devlet yapısıyla ve devlet diliyle gün geçtikçe İranlı devlet görünümünü almıştır. Yöneticilerin adları bile Farslaşmıştır. Bir yazarın belirttiği üzere, Alparslan hem alp hem aslan; Melikşah ise hem melik hem şah

olmuştur. Selçuklulardan sonra İran'ı yöneten bütün Türk hanedanları -Harzemşahlar gibi (1138-1230)-, “Şah” unvanını “Han” unvanına tercih etmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti (Kaynak: <http://www.bilgilerforumu.com/forum/konu/buyuk-selcuklu-devleti-hakkinda-ansiklopedik-bilgi.680704/>)

Sonuçta, İran merkezli Büyük Selçuklu Devleti İran'ın Ahemeniş ve Sasani dönemindeki toprak bütünlüğü ve nüfuz alanını yeniden restore etmiştir. Selçuklu Devleti her ne kadar kültürel ve etnik açıdan Türk olsa da jeopolitik açıdan Selçuklular İran merkezli olduğu için İran Devletini temsil etmekteydiler. İran Devleti'nin toparlanması Harzemşah döneminde de devam etmiştir. 13. yüzyılda İran'ın Cengiz İmparatorluğu'na dahil edilmesinden sonra kurulan İlhanlılar Devleti tam anlamıyla bugünkü İran Devleti'ni canlandırmıştır.

Moğol İmparatorluğu, (<http://ataturk.org.au/turk/turk-tarihi/>)

İlhanlılar Orta Asya'da Çağataylarla mücadele ederken, Kafkaslar üzerinden Altın Ordu Devleti'yle çatışmaktaydı. Daha sonraki dönemde Altın Ordu'nun yıkılması ile beraber Rusya İran'ın Kafkasya'daki yeni rakibi olmuştur. Batı'da ise İran; Irak ve Suriye toprakları için Memluklerle sürekli rekabet içindeydi. Başlarda İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülagu'nun Altın Ordu'nun ilk Müslüman hanı Berke Han'ın Memlukler Sultanı Baybars ile çatışması dini çatışma olarak değerlendirilmekteydi. Ancak Hulagu'dan sonraki İlhanlı hanlarının İslam dinini kabul etmesi İlhanlıların kuzey ve batıyla çatışmasına son vermemiştir. Tüm bunlardan hareketle olayları etkileyen en önemli unsurun İran'ın jeopolitik kodları olduğu söylenebilecektir. Başka bir deyişle İran'da kurulan herhangi bir devlet coğrafik konumundan dolayı kuzeye doğru Kafkaslara, doğuya doğru Orta Asya'ya ve özellikle batıya doğru Akdeniz'e yayılmaya meyilliydi.

Timur Hanlığı, (<http://ataturk.org.au/turk/turk-tarihi/>)

14. yüzyılın sonuna gelindiğinde İran merkezli Timur Devleti batıda Osmanlı padişahı Bayezid ile, kuzeyde ise Altın Ordu hanı Toktamış ile mücadele halindeydi. Bu savaşların sonucunda Osmanlı Devleti zayıflayarak Fetret Dönemi'ne girerken, Altın Ordu Devleti neredeyse dağılma aşamasındaydı. Bu durumu fırsat olarak değerlendiren kuzeydeki Ruslar, yavaş yavaş Altın Orda'nın varisi olma yolunda ilerlemekteydiler.

1700 Yılında Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı ([http://ataturk.org.au/turk-tarihi/](http://ataturk.org.au/turk/turk-tarihi/))

16-17. yüzyıllara geldiğimizde fethettiği topraklarıyla artık bugünkü İran'ı hatırlatan Safevi Hanedanı ortaya çıkmıştır. Safevi İran'ı doğuda Özbeklerle, batıda Osmanlılarla savaşmaktaydı. Bu savaşlarda her ne kadar Sünni-Şii çatışması olarak dini motif aransa da konumuz açısından da bahsedildiği üzere bu savaşlar, jeopolitik çıkar üzerindedir. Osmanlılar da Safeviler de Özbekler de kendi çıkarları uğrunda dini söylem kullanmaktaydılar. Jeopolitik ve siyaset açısından din; politik amaçlara ulaşmak için her zaman güçlü bir araç olarak değerlendirilmekteydi. Safevilerin Avrupa'daki Habsburglarla ve Karadeniz ile Kafkaslara dayanan Ruslarla ittifak arayışı içine girmesi özellikle İran'ın jeopolitik anlayışının dini aidiyetten her zaman üstün olduğunun en güzel göstergesidir.

Görüldüğü üzere İran topraklarında eski zamandan beri, Emevi dönemi hariç olmak üzere, her zaman İran merkezli bir devletin varlığı söz konusudur. Bu devletler doğuda Orta Asya'daki devletlerle, kuzeyde Avrasya'daki devletlerle, batıda Mısır ve Anadolu merkezli devletlerle çatışma halinde olmuştur. Özellikle İran batıdaki devletlerle bugünkü Irak ve Suriye için mücadele etmekteydi.

Safevi Devleti'nin En Güçlü Olduğu Dönemi Gösteren Harita (Kaynak: <http://www.keywordgod.com/>)

İran topraklarında kurulan son güçlü devlet Safevi İmparatorluğu'dur (1501-1736). Günümüzde İran'ın bilinen devlet anlayışı tam olarak Safeviler döneminde oluşmuştur. Hanedan olarak Safevilere ve ideolojik olarak Şiiliğe bağlılık, Hazar ve Basra Körfezi arasında net olarak belirlenmiş çok güçlü bir İran devlet anlayışını doğurmuştur. Safevilerden sonra gelen Afşar (1736-1802), Zand/Zend (1750-1794) ve Kacar (1794-1925) Hanedanları kendi devletlerini bu toprak üzerinde kurmuş, ancak ötesine geçmemişlerdir. Rıza Şah Pehlevi'nin "yek mamlekat/tek memleket, yek mellat/tek millet" anlayışı da eski İran medeniyeti topraklarını değil Safeviler mirasının birleşmesini ifade etmektedir.¹⁵ *Günümüzde İran'ın "arka bahçe", "nüfuz alanı" ya da "Büyük İran" olarak tanımladığı alanlar işte bu Şii Müslümanların yoğun olarak yaşadığı ve eskiden İran Şii Hanedanlar'ına bağımlı olan topraklardır.*

3. KÜRESEL JEOPOLİTİKTE İRAN'IN KONUMU

İran küresel bağlamda deniz gücü ile Avrasya'nın içinde kurulan kara gücünün ortasında yer almaktadır. Bu açıdan İran'ın konumu Türkiye'nin konumuna benzemektedir. Dolayısıyla İran, deniz gücü olan İngiltere'nin kara gücü olan Çarlık Rusya'sıyla rekabetinde yani tarihi “Büyük Oyun”da nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. Mackinder'in jeopolitik tezinde iç hilalde yer alan İran rekabetin en şiddetli geçtiği topraklardan birisidir. O dönemde İran'ın güneyi İngiltere tarafından işgal edilirken kuzeyi Rusya tarafından işgal edilmişti. İran da aynı Türkiye gibi kuzeyde Rusya'ya karşı sürekli toprak kaybetmiştir.

20. yüzyıla gelindiğinde ülkede hem Rusya'nın hem İngiltere'nin nüfuzu ciddi bir şekilde hissedilmekteydi. Örneğin, Kaçar Hanedanı'nı deviren ve Pehlevi Hanedanı'nı kuran Rıza Şah, İran'da Ruslar tarafından kurulan Kazak askeri birliklerinin bir komutanı idi.

19. yüzyıl. İran'ın “Büyük Oyun”daki Konumu (Kaynak: <http://www.conquerclub.com/forum/viewtopic.php?t=218427&p=4821183>)

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı esnasında İran, tarafsız olmasına rağmen jeopolitik ve jeo-stratejik öneminden dolayı Müttefikler tarafından işgal edilmiştir. İran, Spykman'ın yukarıda bahsedilen kenar kuşağında yer aldığından dolayı hem ABD hem SSCB tarafından önemli bir ülke sayılmıştır. Sovyetlerin İran'da komünist rejimi kurma girişimi başarısızlıkla sonuçlanınca, İran tamamen Batı tarafına geçmiş ve ABD'nin Sovyet Birliği'ni güneyde çevreleme politikasında önemli bir ülke haline gelmiştir. Bunun sonucunda İran Soğuk Savaş boyunca İslam devrimine kadar Batı bloğunda yer almıştır.

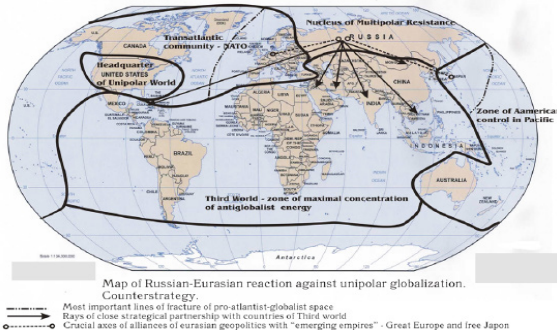
Günümüzde gelinen noktada İran, hem ABD hem de Rusya Federasyonu tarafından önemli bir aktör olarak değerlendirilmektedir. ABD açısından baktığımızda İran her ne kadar ABD'nin düşmanı olarak tanımlansa da jeopolitik açıdan bu devlet, ABD için oldukça önemlidir. Amerikalı ünlü jeopolitikçi Zbigniew Brzezinski “*Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Jeostratejik Durumu*” kitabında İran'ı Türkiye, Azerbaycan, Ukrayna ve Güney Kore'nin yanı sıra kilit öneme sahip jeopolitik eksen olarak tanımlarken, İran ve Türkiye'yi belli ölçüde kendi bölgelerinde jeostratejik aktör olarak nitelemektedir.¹⁶ Dolayısıyla böyle önemli bir aktör Amerika tarafından ihmal edilmeyecektir. Hatta Brzezinski'ye göre İran Orta Asya ve Kafkaslar'da belli ölçüde Rusya'yı dengelemeye çalıştığı için oyuncuların çeşitlendirilmesi açısından önemlidir. İran'ın şimdilik ABD karşıtı tutumuna rağmen, Tahran'ın bağımsız duruşu Amerika'nın Basra Körfezi'ndeki çıkarlarını korumada tampon bölge rolünü üstlenmektedir.¹⁷ Bunun da ötesine geçerek, başka bir zaman diliminde aynı yazar şunları ifade etmiştir:¹⁸

“Birleşik Devletlerin ve İran'ın stratejik öncelikleri kesinlikle hiçbir şekilde aynı değildir ve çoğu kez uyumlu da değildir. Ancak, özellikle Irak ve Afganistan'ın istikrara kavuşturulması açısından iki ülke çıkarları kesişmektedir. Her iki ülke açısından da Washington ile Tahran'ın kısa vadeli ihtiyaçlar ve uzun vadeli vizyonları şaşırtıcı derecede benzerdir. Her ne kadar bunlar ayrıntılarda farklı olsa da hem Birleşik Devletler hem İran, Irak ve Afganistan'da çeşitli vatandaşların haklarına

saygı duyan ve komşularıyla barış içinde yaşayan hükümetler istiyorlar.”

Başka bir deyişle, ikili ilişkilerin problemlili olmasına rağmen ABD, İran'ın jeopolitik önemini farkındadır.

Rusya açısından bakıldığında, ünlü Rus jeopolitikçi Aleksandr Dugin'in "Jeopolitiğin Esasları" eserindeki değerlendirmesine göre, genel olarak İslam Dünyası Avrasya'nın güney batı eksenini oluşturmaktadır. Dugin; İslam Dünyasını İran, Türkiye, Dini Arapçılık (Vehabilik/Vahhabilik) ve Sol Arapçılık olarak dörde bölmüştür. Bu bakımdan, Rusya'nın önceliğini İran olarak belirlemesi gerekmektedir. Çünkü yazara göre Türkiye ve Dini Arapçılık (Vehabilik/Vahhabilik) ABD'nin güdümündedir. Moskova-Tahran hattının Dugin'in Avrasya İmparatorluğu'nun güney eksenini oluşturması hayati önem taşımaktadır. Ayrıca, Moskova'nın bu zamana kadar yanlış stratejiler ile güney sulara inme girişimleri, bu yakınlaşma sonrasında stratejik olarak doğru bir nitelik kazanacaktır. Bahsedilen ilişkiler yumağı İran-Rusya yakınlaşması ile ilgilidir. Hint Okyanusu'ndaki limanlara açılan Rusya, ABD'nin Avrasya'yı çevreleme politikasını bozmuş olacaktır. Aynı şekilde Dugin İran'ı Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'daki müttefiki olarak değerlendirmektedir.¹⁹ Aleksandr Dugin'in jeopolitik düşünceleri her ne kadar çok aşırı ya kaçsa da onun Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in danışmanı olarak görev yapması Rus yönetiminin İran'a bakışımı az çok ifade etmektedir. İran-Rusya ilişkilerinin gittikçe iyileşmesi Moskova'nın İran'ın jeopolitik önemini farkında olduğunu en açık göstergesidir.

Aleksandr Dugin'in Rusya-Avrasya Haritası (Kaynak: <http://4pt.su/sk/node/169>)

Haritadan görüldüğü gibi, İran Rusya için güney istikametteki en önemli ülkedir. Ayrıca, Dugin İran'ı Rusya'nın İslam Dünyası'ndaki ortağı olarak değerlendirmektedir. Rusya'nın İslam Dünyası'nda İran'la beraber hareket etmesi "Rusya-İslam Dünyası karşıtlığı" algısını ortadan kaldıracaktır.

Sonuç itibarıyla hem Moskova hem Washington İran'ı kendi safına çekmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda İran İslam Cumhuriyeti'nin bağımsız duruşu iki tarafı da memnun ediyor gibi görünmektedir. İran kendi jeopolitik ve jeostratejik öneminin farkındadır. Bu farkındalık İran'ın Rusya ile yakın ilişki kurarken, ABD ile tamamen iplerin koparmasını önleyerek kapılarını açık tutması olarak görülmektedir. Ülkedeki Batı yanlısı reformcular ile ılımlıların son dönemde güçlenmeleri aslında ABD ve Batı'ya verilen en olumlu sinyaldir. İran'ın Rusya ve ABD arasındaki konumu İran'ın Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyeliği sürecinde de gözlemlenmektedir. Rus bilim adamı Dmitri Trenin İran'ın ŞİÖ'ya tam üyeliği için son dönemlerde can atmamasını sorgulamaktadır.²⁰ İran jeopolitik konumunu dikkate alırsak, bunun sebebi Tahran'ın Rusya'yla yakın ilişkiler geliştirirken aynı zamanda ona bağımlı kalmak istememesidir. Öbür taraftan da ABD'ye kapıyı tamamen kapatmak da istemiyor olabilir.

Küresel jeopolitik açısından İran tam olarak Rusya ile ABD arasında durmaktadır. Bu denkleme yükselen güç olarak Çin'in dahil olması İran'ın elini hem Rusya'ya karşı hem ABD'ye karşı güçlendirmektedir. Şimdilik İran dış politikası Avrasya yönüne doğru kaymaktadır diyebiliriz. Burada Moskova-Pekin-Tahran eksenii oluşmaktadır. Bu üçlüye gittikçe doğuya doğru yönelmekte olan Türkiye'yi de eklersek, kaşımıza "Ankara-Moskova-Pekin-Tahran" eksenii olarak adlandırabileceğimiz "Avrasya Dörtlüsü" çıkmaktadır. İran yeni İpek Yolu'nun güney hattında bulunduğu için hem Ankara hem de Pekin için önemli bir jeo-ekonomik aktördür. Ancak şurası kesindir ki, dünya tek kutuplu yapıdan çok kutupluluğa ilerledikçe küresel politikada İran'ın jeopolitik önemi artacaktır.

4. İRAN DIŞ POLİTİKASININ BÖLGESEL JEOPOLİTİK KODLARI

Bölgesel jeopolitik bağlamında İran'ı ele alırsak İran Batı Asya, Güney Asya, Orta Asya ve Kafkasların tam kesiştiği yerde duran önemli bir ülkedir. Ayrıca, İran kendini İslam Dünyası'nın merkezinde konumlandırmaktadır. Bu merkezi konum İran Anayasası'nda da açıkça belirtilmektedir.²¹

“Kutsal Kur'an ayetine göre (Doğrusu, bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim. O halde bana kulluk edin. (21:92)), tüm Müslümanlar tek bir ulusu oluşturur ve İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti'nin sorumluluğu bütün Müslüman halkların dostluğunu ve birliğini geliştirme amacıyla genel politikalarını belirlemek ve İslam Dünyası'nın politik, ekonomik ve kültürel bütünlüğünü sağlamak için daimi olarak gayret sarf etmektir.”

Burada İran kendini sadece İslam Dünyası'nın merkezine konumlandırmayıp, aynı zamanda kendini İslam Ümmeti'nden sorumlu merkez olarak tanımlamaktadır. Bilindiği üzere, “sorumluluk söylemi” jeopolitik amaçlara ulaşmanın en etkin aracı olarak kullanılagelmiştir. “Dindaşları koruma sorumluluğu”, “soydaşları koruma sorumluluğu”, “demokrasiyi yayma sorumluluğu” gibi söylemler bütün büyük güçler tarafından kullanılmıştır. İran'ın durumunda ise rejim dünyadaki Müslümanları bir ulus olarak kabul etmekte ve kendini onlara karşı sorumlu tutmaktadır. Bu söylem jeopolitik açıdan İran'ın Müslüman Ülkeler'e olası bir müdahalesine meşru bir zemin hazırlamaktadır.

İslam Dünyası dışındaki ülkelere karşı İran 'ezene karşı ezilenin yanında olma' ya da 'zalime karşı mazlumun yanında olma' söylemini kullanmaktadır. Bu bağlamda İran Anayasası 154. maddesinde “mustad'afun'un” (ezilenler/mazlumlar) ve “mustakbirun” (ezenler/zalimler) kavramlarını kullanmaktadır.²²

“İran İslam Cumhuriyeti, bütün insan toplumlarında insanlık saadetini ülkü olarak kabul etmektedir ve bağımsızlık, özgürlük, adalet ve hukukun üstünlüğünün tüm dünya insanların hakkı olduğunu düşünmektedir. Buna göre, diğer ulusların iç işlerine karışan her türlü müdahaleyi titizlikle önlerken, mustad’afun’un dünyanın her köşesindeki mustakbirun aleyhindeki mücadelelerini destekler.”

Bu söylem İran’ın İslam Dünyası dışındaki ülkelerde uygulayacağı olası müdahalelere meşruiyet sağlamaktadır. Diğer yandan bu söylem İran’ın dost ve müttefik artırma stratejisi olarak da yorumlanabilir.

Jeopolitik mücadelesinin meşruluğuna gelecek olursak, İslam rejiminin dış politikadaki meşruluğunun Kur’an ayetleriyle desteklenen İran Anayasası’nda açıkça belirtildiği görülmektedir. Anayasanın Giriş kısmındaki “ideolojik ordu” başlığıyla İran, ordu hakkındaki paragrafta şunları ifade edilmektedir:²³

“Ülkenin savunma kuvvetlerinin kurulması ve donatılmasında, temel ölçüt olarak inanç ve ideolojiye dikkat edilmelidir. Buna göre, İran İslam Cumhuriyeti Ordusu ve İslam Devrim Muhafızları Birlikleri bu hedefe uygun olarak örgütlenecektir. Onlar sadece ülkenin sınırlarını korumaktan değil, aynı zamanda “Allah yolundaki cihat” ideolojik misyonunu yerine getirmekten sorumlu olacaklardır. Bunun anlamı onlar dünya çapında Allah’ın kanunlarının egemenliğini genişletmek için çalışacaklardır (bu, “Onlara karşı toplayabildiğiniz kadar kuvvet ve binek hayvanı hazır edin ki bununla hem Allah’ın hem sizin düşmanınız olan bu insanları, hem de sizin bilmediğiniz ama Allah’ın bildiği başkalarını caydırabilirsiniz” (8:60) Kuran ayetine uygundur).”

Sonuç olarak, İran kendini İslam Dünyası’nın merkezinde konumlandırmaktadır. Gerçekten de coğrafi açıdan İran İslam coğrafyasının tam merkezinde bulunmaktadır.

İslam Dünyası Haritası (Kaynak: <http://tamilhdmovie.xyz/map/map-of-asia-and-europe-pictures-2.htm>)

İran; Türk Müslümanlar, Arap Müslümanlar ve Güney-Güneydoğu Asya Müslümanları'nın tam ortasında durmaktadır. Yukarıdaki haritada İran'ın merkezi konumu göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda İran İslam Devrimi'ni gerçekleştiren Humeyni'nin dünyayı nasıl böldüğüne bakmakta fayda vardır. Devrim Rehberi dünyayı beşe bölmektedir.²⁴

1. İran'ın yanındaki İslam Dünyası
2. Batı'nın yanındaki İslam Dünyası (Suudi Arabistan)
3. İran'a dost Küfür Dünyası (Rusya, Çin, Venezuela)
4. İran'a dost olmayan Küfür Dünyası (ABD)
5. Düşman: İsrail

Bu doğrultuda stratejistler İran karar alıcıların dünyayı üç kuşağa böldüğünü iddia etmektedirler.²⁵

1. Yeşil Kuşak: Malezya'dan Fas'a kadarki bölge
2. Kırmızı Kuşak: Doğu Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadarki bölge

3. Siyah Kuşak: ABD ve Batı Avrupası

Buradaki Kırmızı Kuşak, İran'ın yakın ilişki kurduğu Müslüman olmayan ülkeleri kapsarken, Siyah Kuşak genel olarak ilişkileri olumsuz seyirde ilerlediği ülkeleri içerisine almaktadır. Yeşil Kuşak ise İran'ın tam merkezinde bulunduğu ve liderliğine soyunduğu İslam Dünyası'dır.

Samuel Huntington'un belirttiği gibi İran; çapı, merkezi konumu, nüfusu, tarihi gelenekleri, petrol kaynakları ve orta boyuttaki ekonomik kalkınması bakımından İslam Dünyası'nın başat gücü olmaya en güçlü adaydır. Ancak, müslümanların yüzde doksanı Sünni, İran ise Şii'dir. Dolayısıyla Sünni Müslüman Ülkeler İran'ın liderliğini kabul etmeyeceklerdir.²⁶ Bu nedenle, İran nüfuzunun ulaşabileceği tarzda ve İran merkezli gerçekçi bir jeopolitik harita çizece karşımıza böyle bir tablo çıkacaktır.

İran Merkezli Harita (<http://iranfreedom.org/en/opinion/250-time-for-a-principled-approach-on-iran>)

Bu haritaya göre İran bir anda dört yöne ulaşmaktadır. Kuzey doğusunda Orta Asya ile ortak sınır paylaşmaktadır ve buradan Asya'nın içlerine doğru açılmaktadır. Güneydoğusunda Afganistan ve Pakistan üzerinden Güney Asya'ya açılmaktadır. Kuzeyde İran Kafkaslar üzerinden Avrasya'ya açılmaktadır. Batısı ve güneybatısında

Irak ve Basra Körfezi üzerinden Batı Asya'ya ve Afrika'ya açılmaktadır. Bu bölgeler birbirlerine bağlı olsa da aralarında coğrafi, tarihi, kültürel ve siyasi özetle jeopolitik farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca bu bölgelerin İran üzerindeki etkisi ve İran'ın bu bölgelerdeki jeopolitik kodları birbirinden farklı özellikler arz etmektedir. Flint'in ifadesiyle²⁷ İran'ın bu bölgelerde mevcut ve potansiyel müttefiklik ilişkilerini sürdürmek, düşmanlık ilişkilerine devam etmek ile ittifaklarını geliştirmek için kullandığı araçlar doğrultusunda halihazırdaki düşmanları ve ortaya çıkan tehditlere karşı koyma tarzı değişmektedir.

Gelecek bölümde, bölgelere göre İran'ın jeopolitik kodları ele alınacaktır. Yukarıda bahsedildiği gibi bu bölgeler Batı Asya, Kafkasya, Orta Asya ve Güney Asya'dır. İlk olarak bu bölgelerin küresel jeopolitik bağlamındaki önemi ve küresel güçlerin bu bölgelerdeki etkisi bağlamında İran'ın ürettiği politikalar masaya yatırılacaktır. Daha sonra bölgesel güçlerin adı geçen bölgelerdeki jeopolitik rekabeti üzerinde durulacaktır. Her bölge bu şekilde analiz edildiğinde İran'ın jeopolitik kodları da genel olarak anlaşılabilir olacaktır.

5. İRAN'IN BATI ASYA'DAKİ JEOPOLİTİK KODLARI

5.1. Küresel Jeopolitik Açısından Batı Asya

Burada Batı Asya olarak kullandığımız bölge genel Uluslararası İlişkiler literatüründe Ortadoğu olarak geçmektedir. Bu terim, İngiltere merkezli jeopolitik bakışı yansıtmaktadır. Daha sonra bu kavram ABD tarafından da etkin olarak kullanılmaya başlanmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ABD kendi çıkarları doğrultusunda bölgeyi daha da genişleterek buraya “Büyük Ortadoğu” ismini vermiştir. Bölgede bulunan ülkelerin de kendi coğrafyalarını bu kavramla adlandırmaları uluslararası literatürde Batı'nın üstünlüğünü gösteren en güzel örneklerinden biridir.

Batı Asya ve Kuzey Afrika, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından bu yana Avrupalı güçlerin ilgi odağı olmuştur. O günden bu yana büyük güçlerin bölge üzerindeki jeopolitik mücadelesi devam etmektedir. 19. yüzyılda bölge Avrupa ile Asya arasındaki ticaret yollarının ortasında bulunduğu için stratejik öneme sahipken, 20. yüzyılda bölgede bol miktarda petrolün bulunmasıyla bu önem daha da kritik düzeye çıkmıştır. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması ABD için bölgenin önemini bir kat daha artırmıştır.

Batı Asya Haritası (Kaynak: <http://picphotos.net/southwest-asia-map-political/>)

Küresel jeopolitik bağlamında bölgenin deniz gücü ile kara gücü arasında bulunması buraya hem Washington hem Moskova'nın önem verdiği anlamına gelmektedir. Başka deyişle, Batı Asya Rusya'nın nüfuz alanı ile ABD'nin nüfuz alanı arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bölge ülkelerinin Moskova'ya karşı ABD'den, Washington'a karşı Rusya'dan destek alması kolaylaşmıştır. Bu durum bölgeyi istikrarsız hale getirmektedir.

İran açısından bakıldığında Batı Asya'nın İran dış politikasının ön cephesini oluşturduğu söylenebilecektir. Çünkü geleneksel olarak İran'ın bu bölgedeki nüfuzu oldukça güçlüdür. İran tarihi boyunca doğusundaki komşularıyla çok nadiren savaşa girerken, batısındaki komşularıyla neredeyse sürekli savaş halindedir. Bunun bir sebebi de 1258 yılında Abbasi Hilafeti'nin yıkılışından bu yana Irak topraklarında çok güçlü bir devletin kurulmamış olmasıdır. Hem Memlukler döneminde hem de Osmanlılar döneminde Batı Asya İran'la bu devletler arasında sürekli el değiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra bölge Avrupalı devletlerin güdümüne girmiştir. Avrupalıların bölgeden sözde çekilmesiyle Irak ve Suriye gibi her zaman istikrarsızlığa sürüklenebilen ülkeler, güçlü ve acımasız hükümetler tarafından yönetilmişlerdir. Nitekim böyle bir rejim kuran Saddam Hükümeti'nin 2003 yılında ABD'nin müdahalesi sonucunda yıkılmasıyla Irak yeniden küresel ve bölgesel güçlerin jeopolitik mücadele sahnesine dönüşmüştür. Bölgedeki bütün devletler Irak'taki güç boşluğunu doldurmaya çalışmaktadırlar. Bu devletlerin en başında da İran gelmektedir. Buna ek olarak Suriye'de 2011 sonrasında yaşanan iç savaş bütün bölge ülkeleri ile ABD ve Rusya gibi küresel güçleri bölgeye çekmiştir. Bu süreçte İran Suriye üzerinden kendi nüfuzunu arttırmaya çabalamaktadır.

5.2. Bölgesel Jeopolitik Açısından Batı Asya

Bölge bağlamında İran'ın rakipleri Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye'dir. Tarihte İran topraklarında kurulan devletlerin bu üç merkezle ilişkileri kötü bir seyir izlemiştir. İlk olarak bu üç devleti birleştiren ortak nokta, hilafet anlayışıdır. Bilindiği üzere Sünni İslam Dünyası'nın merkezi olan hilafet, Raşit Halifeler

döneminde Suudi Arabistan topraklarında, 1258 yılından 1527 yılına kadar Mısır Memluklerinde ve son olarak 1924 yılına kadar Osmanlı'da bulunmuştu. Bugün gelinen noktada, Suudi Arabistan ile İran, Vahabilik-Şiiilik üzerinden çatışmaktadır. Mısır kendini Arap Dünyası'nın merkezi olarak gördüğü için bölgedeki İran/Fars milliyetçiliğine karşı direnmektedir. Osmanlı varisi olan Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır, gibi bölgedeki İran nüfuzunun artışıını kendisine yönelen bir tehdit olarak algılamaktadır.

İran'ın bölgedeki bu üç rakibinin yanı sıra jeopolitik bağlamda yeni bir aktör olan İsrail'in konumunu incelemekte büyük fayda vardır. İsrail demek; ABD, Ortadoğu'da bulunuyor demektir. ABD için İsrail'in güvenliği her şeyden önemlidir. Bu bağlamda İran İsrail'in güvenliğini tehdit eden bölgedeki en başat güçtür. Bu durumda ABD bölgedeki İran nüfuzunu azaltmak için zaten İran karşıtı tutumda olan müttefiklerini kullanmaktadır. Bugün gelinen noktada, İran; Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail'i rakip olarak değerlendirmektedir.

Türkiye için Suriye ve Irak'ın istikrarı çok mühim bir konudur. Bu iki ülkede Türkiye karşıtı rejimlerin iktidarda bulunması, bu yerlerin Türkiye'de faaliyet gösterecek terör örgütlerinin üslerine dönüşmesi anlamına gelmektedir. Bu durum Ankara açısından hiçbir şekilde kabul edilemez. Başka bir deyişle, Irak ve Suriye'nin güvenliği Türkiye'nin güvenliği demektir.

Suudi Arabistan da aynı şekilde İran'ın Suriye'de güçlenmesini kendi güvenliğine tehdit olarak algılamaktadır. Irak'taki İran varlığının güçlenmesi direkt Suudi Arabistan'ı tehdit etmektedir. İran'ın Irak ve Suriye'de güçlenmesi Suudi Arabistan'a kuzeyden çevrelendiği hissini vermektedir. Suriye ve Irak gibi sömürge sonrası kurulan Suudi Arabistan, adı geçen iki ülkede oluşan durumun kendi başına gelmesinden korkmaktadır. Dolayısıyla Sünni-Şii çatışmasının kendi topraklarına sıçramasından önce İran'ı Suriye'de mağlup etmek için elinden gelenini yapmaktadır.

Mısır İran'ın bölgedeki etkinliğini, kendi güvenliği açısından tehdit olarak algılayan ülkelerden biridir. Çünkü ülkedeki Şii unsurlar İran'a

doğru eğilmektedir. İran doğal olarak Mısır'daki Şiileri ve Siyasal İslam taraftarlarını desteklemektedir. Üstelik Mısır'ın bir dönem Şiiliğin bir kolu olan Fatımilerin merkezi olması da Mısır'ın İran karşısındaki tedirginliğini arttırmaktadır.

İsrail'in bölgedeki tüm politikaları yayılcılık üzerine kurulmuştur. Suudi Arabistan ve Mısır gibi Arap Ülkeleri İsrail'in Filistin aleyhine yayılmasını kabul etmiş durumdadır. Açık bir şekilde görüldüğü üzere, bölge ülkelerinden sadece Suriye ve İran İsrail'in varlığına karşı direnmektedir. Bu bağlamda Suriye'nin zayıflaması ya da parçalanması İsrail'in çıkarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla İran'ın Suriye'den çekilmesi İsrail'in önceliğidir.

İran ABD tarafından desteklenen Arap-İsrail ittifakını Rusya'yla dengelemeye çalışmaktadır. Rusya'nın Suriye'deki varlığı İran'ın elini güçlendirmektedir. Ayrıca ABD-Türkiye arasındaki PYD/YPG açmazı İran'ın çıkarlarını olumlu etkilemektedir.

5.3. Şii Jeopolitiği Bağlamında İran

Batı Asya'daki Şii nüfus üzerinden oynanan politik mücadeleye Şii jeopolitiği adı verilmektedir. Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, Şii Müslümanlar Azerbaycan dahil bütün Batı Asya Ülkeleri'nde yaşamaktadırlar. Özellikle Arap Dünyası'ndaki Şiiler İran'a yakınlıkları ile bilinmektedirler. Şiiler, Suudi Arabistan ve Kuveyt'te marjinal azınlıklar; Bahreyn'de ise yok sayılan çoğunluklardır. Dolayısıyla Tahran bölgedeki Şiiler üzerinden aktif dış politika yürütmektedir. Bayram Sinkaya'nın iddiasına göre İran, Şiilerin bulunduğu ülkelerde etkin konuma gelebilmeleri için “devrimci radikal” politikalarla ziyade “dini demokrasilerin” yaygınlaşmasını dış politikasının temeli haline getirmiştir. Zira, Irak örneğinde olduğu gibi, dini demokrasilerin tesisi Lübnan, Bahreyn ve diğer ülkelerde Şiilere yönetimde temsil hakkı sağlayacaktır.²⁸ Ancak Suriye örneğinde gördüğümüz gibi, İran kendi çıkarlarını korumak için silahlı müdahaleden de kaçınmayacaktır.

Lines in the Sand: Shiites as % of Muslim Population

Şii Nüfusunun Bulunduğu Ülkeler (Kaynak: <http://www.passionforliberty.com/2013/09/>)

Gelinen noktada Şii jeopolitiğini değerlendirdiğimizde, 2003 yılında Irak'taki devlet yapısının dağılmasıyla İran-İrak-Suriye-Lübnan ekseninde “Şii Hilali” kısmen oluşmuş bulunmaktadır.³⁰ “Şii hilali” ilk olarak Suudi Arabistan'ı tehdit etmektedir. Bu nedenle, Şii jeopolitiğinde İran-Suudi Arabistan rekabeti öne çıkmaktadır. İran'ın Şii ve Suudi Arabistan'ın ise Vahhabi kimliğinden dolayı bu rekabet mezhepsel mücadele olarak algılanmaktadır. Arif Keskin'in bu durumu şu şekilde belirtmiştir:²⁹

“İranlılar Suudi Arabistan'da egemen olan Vahhabiliği kendilerine yönelik bir tehdit olarak görmekte, Şii karşıtlığının Vahhabilikten kaynaklandığına inanmaktadır. Bu durumun bir göstergesi de Vahhabi olmayan Sünni grupların Şiiler konusunda Vahhabilerden farklı bir tutuma sahip olmalarıdır. Günümüzdeki El-Kaide, Taliban ve Pakistan'daki bazı İslamcı grupların Şii karşıtlığı altında yatan nedenin de yine Vahhabilik olduğu düşünülmektedir. Bu köklü husumet nedeniyle Humeyni, İran'a “Saddam ile barışsanız bile Suudi ailesi ile barışmayın” vasiyetinde bulunmuştur.”

Konumuz açısından da ele alındığı üzere, Suudi Arabistan-İran arasında yaşanmakta olan rekabet jeopolitik çıkar mücadelesinden başka bir şey değildir.³¹ Burada Şii unsurları İran tarafından sadece etkin bir jeopolitik araç olarak kullanılmaktadır.

İran'ın Şii politikasının en önemli ayağı Suriye'dir. Çünkü İran Suriye üzerinden Lübnan'ı ve Hizbullah'ı desteklemektedir. Suriye'nin kaybedilmesi, İran açısından bölgenin kaybedilişi anlamına geleceğinden Tahran, Suriye'yi kaybetmemek için elinden geleni yapacaktır. Irak da doğal olarak İran için önemlidir. Bugün gelinen noktada Tahran özellikle Şii nüfusunun yoğun olarak yaşadığı güney Irak'ta kendi varlığını pekiştirmiş görünmektedir.

“Şii Hilali” üzerinden İran bir taraftan Suudi Arabistan'ı çevrelerken, diğer taraftan açıkça düşman olarak nitelendirdiği İsrail'e Lübnan Hizbullah'ı üzerinden müdahale etmektedir. Dolayısıyla bölgede İran'ın nüfuzunun artması bu nüfuzu tehdit olarak algılayan İsrail ve Suudi Arabistan'ı birbirine yakınlaştırmaktadır. Böylece “Şii Hilali”ne karşı İsrail-Sünni Arap Koalisyonu oluşmaktadır.

5.4. İran'ın Basra Körfezi ve Arap Yarımadası'ndaki Jeopolitik Konumu

Basra Körfezi tarihsel bağlamda İran'ın jeopolitik etki alanına girmektedir. Pers, Part ve Sasani dönemlerinden bu yana İran, Körfez halklarıyla yakın etkileşim içindedir. İran'ın kültürel etkisi bölgeye yayılmaktayken, körfezin İran tarafında Araplar yaşamaktaydılar. İran dönem dönem bu bölgede siyasal hakimiyet sağlamıştır. Bugün gelinen noktada, bu etkileşimin bir ürünü olarak bölgede yaşayan Şii nüfus gösterilebilir. Dolayısıyla, Şii jeopolitiği bağlamında Tahran sadece Basra Körfezi'nde değil aynı zamanda Yemen dahil bütün Arap Yarımadası Ülkeleri üzerinde de önemli etkiye sahiptir. İran bu etkiyi jeopolitik araç olarak sonuna kadar kullanacaktır.

Bölgedeki jeopolitik denge Suudi Arabistan-İran rekabeti üzerine kuruludur. Yukarıdaki haritada gösterildiği gibi Yemen dahil bütün Körfez Ülkeleri'nde farklı yoğunluklarla Şii nüfusu bulunmaktadır. Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), İran'ı

tehdit olarak algılamakla beraber bu devleti direkt karşısına almak istememektelerdir.

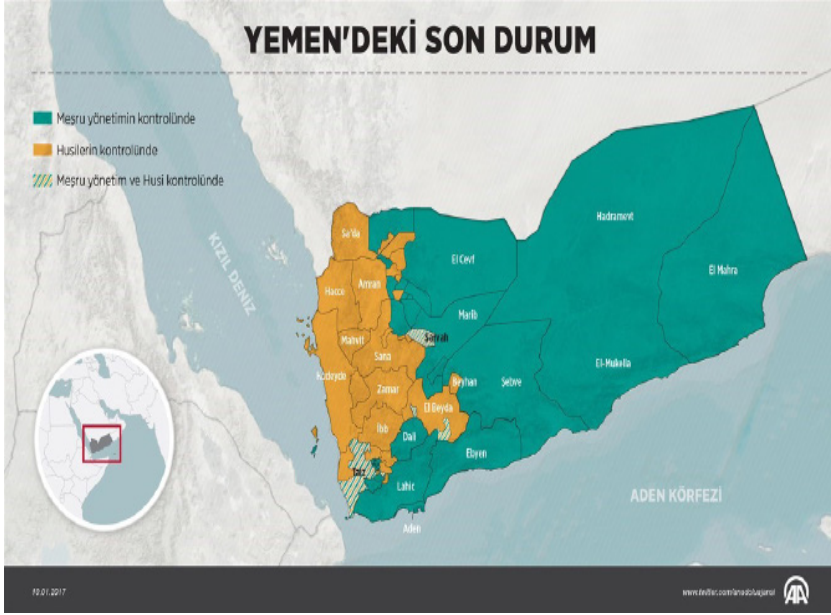
Kuveyt Şii jeopolitiği bağlamında en önemli ülkedir. İbrahim El-Marashi'nin iddiasına göre, "Hiçbir devlet, İran Devrimi'nden Kuveyt'ten daha fazla etkilenmiş olamaz."³² Kuveyt'in durumu İran-Irak Savaşı öncesi dönemde de oldukça hassastı. Irak'ın Kuveyt'e saldırmasından sonra Şiiilerin ülkedeki konumu yükselmmişti. Bu bağlamda, Kuveyt'in Şii jeopolitiğindeki hassas konumunu anlamış olduğu söylenebilir. 2017 yılının Haziran ayında vuku bulan Katar ile Suudi Arabistan arasındaki krizde Kuveyt'in Katar'a karşı ambargoya katılmaması ve iki ülke arasında arabulucu rolünü üstlenmesi Kuveyt'in İran-Suudi Arabistan rekabetinde dengeyi sağlamaya çalıştığının en güzel göstergesidir.

Körfez Ülkeleri arasında İran tehdidi algısı en güçlü olan devlet Bahreyn'dir. 1820'de İngiltere, Bahreyn'i işgal ettiğinde adadaki El-Halife ailesinin İran'daki Kaçar Hanedanı'na bağımlılığı bulunmaktaydı. Bundan dolayı 1968 yılında İngilizler adadan çekildiklerinde Şah Pehlevi ada üzerindeki iddiasını gündeme getirmeye başlamıştır. 1971 yılında Bahreyn'in bağımsızlığıyla beraber İran ada üzerindeki iddiasından vazgeçmiştir.³³ İslam devrimiyle 1979 yılında İran yönetimini eline alan Humeyni'nin bu konudaki iddiası iki ülke arasındaki ilişkileri bozmuştur.³⁴ Bugün gelinen noktada İran ve Bahreyn arasında diplomatik ilişkiler bulunmasına rağmen İran'daki muhafazakârlar zaman zaman bu iddiayı gündeme taşımaktadırlar. Dolayısıyla Bahreyn, İran-Suudi Arabistan rekabetinde Riyad'ın en sıkı müttefiki olarak yerini almıştır.

Kuveyt, Umman ve Katar hem Suudi Arabistan hem de İran'la ilişkilerini geliştirmek istemektedir. BAE ise görünüşte Suudi Arabistan'ın yanında durmakta ise de İran'la ekonomik anlamda ilişki içindedir. 2017 yılı Haziran ayının başında vuku bulan Katar krizi, Basra Körfezi Ülkeleri'nin İran ile Suudi Arabistan arasında denge kurmasının ne kadar zor olduğunun açık bir göstergesi olmuştur.

Şimdilik bu ülkeler açısından düzen korunmuş olsa da; Yemen'de İran-Suudi Arabistan rekabeti kanlı çatışmalara dönüşmüş durumdadır.

Suudi Arabistan kendisini kuzeyde Irak, güneyde Yemen üzerinden İran tarafından çevrelenmiş hissetmektedir. İran Suriye’de hükümet yanlısı bir tutum sergilerken, Yemen’de bunun tam tersine hükümete karşı ayaklanmış Şii Husi grupları ise desteklen bir davranış formuna girmiştir.

İç Savaş Döneminde Yemen (Kaynak: <http://www.stratejikortak.com/2017/03/yemen-suudi-arabistan-ve-iran.html>)

Günümüzde Yemen ikiye bölünmüş vaziyettir. Bir tarafta Husilerle birlikte hareket eden Ali Abdullah Salih (başkent Sana), diğer tarafta ise Suudi Arabistan destekli Abdurrabbu Mansur Hadi (başkent Aden şehri) vardır.³⁵ Jeopolitik açısından Yemen Krizi'nin çok çetin geçmesinin asıl sebebi, bölgenin jeostratejik önemidir. Yemen'i kontrol eden güç, uluslararası taşımacılık bakımından büyük öneme haiz olan ve yılda ortalama 40 bin geminin geçmekte olduğu Babül Mendep Boğazı'nı kontrol etmiş olur. Eğer İran, Yemen'i Husiler aracılığıyla kendi kontrolüne alabilirse, o zaman Tahran'ın bölgedeki etkisi daha da artacaktır. Bu gerçekleri göz önünde bulundurarak Cenk Tamer, İran'ın Yemen'deki jeopolitik önceliklerini şöyle sıralamaktadır:³⁶

- İran, Yemen'deki askeri ve teknolojik kapasitesini; bölgesel rakibi Suudi Arabistan'a ve küresel düşmanı ABD'ye karşı test etme imkanı bulmaktadır.
- İran Yemen'i, Afrika'ya açılabilme adına önemli bir sıçrama tahtası olarak görmektedir.
- Yemen, İran tarafından Suudi Arabistan'ı çevreleme politikası kapsamında düşünülmektedir.
- İran kısa vadede Husilerin Batı Yemen sahillerinde etkinliğini arttırmasını ve bölgedeki varlığını sağlamlaştırmayı amaçlamakta; diğer taraftan ise siyasi çözüme giden süreçte Husi-Salih güçleri arasındaki ayrışma ve muhtemel çatışmaya engel olmaya çalışmaktadır.
- İran, orta vadede Husi ve Salih liderliğinde meşru bir Yemen Hükümeti amaçlamakta ve Yemen'de Suud-Körfez rekabetinin artmasını beklemektedir.
- Yemen, İran'ın Şii jeopolitiğinde önemli (merkezi) bir rol oynamaktadır. İran, Yemen'deki faaliyetleri kapsamında uzun vadede Şii Hilali'nin güney ayağını oluşturmayı amaçlamaktadır.
- İran, önemli stratejik geçiş noktalarını elinde bulundurma gayesi doğrultusunda Yemen'in batı ve güney limanlarının Husiler tarafından kontrol edilmesini ve dolayısıyla Aden'e kadar uzanan hattın ele geçirilmesini desteklemiştir. Nihayetinde İran, bu bölgeyi kendisinin Yemen'deki tutunma noktası olarak görmüştür.
- İran'ın nihai hedefi, Yemen'de Husiler vasıtasıyla elde ettiği tutunma noktasını, uluslararası arenada tanınan Husi liderliğindeki Zeydi (Şii) İmamlar devletiyle sağlamlaştırmaktır.

5.5. Kürt Jeopolitiği

Batı Asya bölgesinde oluşmakta olan yeni jeopolitik aktör Kürtler'dir. Kürtler, Batı Asya'nın eski sakinleri olmasına rağmen tarih boyunca diğer imparatorlukların kontrolünde yaşamışlardır. Sadece Selahattin Eyyubi döneminde Kürt kökenli hanedanın Mısır ve Suriye'yi kontrol altına aldığı söylenebilecektir. Ancak yine de Eyyubi Hanedanı Kürtlerin jeopolitik aktör olarak tarih sahnesinde ortaya çıkmasına önayak olmamıştır. Osmanlı'nın yıkılışından önce Kürtler Osmanlı-İran sınır bölgelerinde yaşamaktaydılar. Her ne kadar aralarında Şii Kürtler bulunsu da genel itibarıyla Kürtler güçlü Sünni kimlikleriyle bilinmekteledir. Bu kimliklerinden dolayı Osmanlı Devleti'nin ana unsurlarından biri olarak yaşamışlardır. 20. yüzyılda modern Türkiye, İran, Suriye ve Irak devletleri kurulduğunda Kürtler bu dört devlet arasında paylaşılmıştır. Dolayısıyla bölgede bir Kürt Devleti'nin kurulması bu dört jeopolitik aktör tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Kürtlerin devlet kurma ideası, bölge dışı aktörlerle işbirliğine her zaman açık olmalarına neden olmuştur. Bu nedenle adı geçen bölgesel dört devleti zayıflatmak isteyen herhangi bir bölge dışı aktör Kürtleri kolayca manipüle edebilmektedir.

Kürtlerin bu dört devlette bağımsız devlet kurma çabası sonucunda PKK, PJAK ve YPG gibi terör örgütleri öne çıkmıştır. PKK, Türkiye'de bir Kürt Devleti kurmayı amaçlarken, PJAK İran'ın Kürdistan eyaletinde Kürt Devleti kurmayı amaçlamaktadır. YPG ise Suriye'de aynı doğrultuda çalışmaktadır. 2003 sonrasında ABD müdahalesinden sonra Irak'ın kuzeyinde *de facto* bir Kürt Devleti'nin temelleri atılmıştır. Aynı zamanda Suriye'deki iç savaş esnasında Kürtler önemli bir aktör haline gelmişlerdir.

Bölgede olası bir Kürt Devleti'nin oluşması bütün küresel ve bölgesel güçlerin Kürt jeopolitiğini dikkate almasını sağlamıştır. Çünkü olası bir Kürt Devleti'nin başka bir güç himayesine girmesi hem bölgesel hem küresel aktörleri tehdit etmektedir. Örneğin, oluşmakta olan Kürt Devleti'nin ABD'nin müttefikine dönüşmesi Rusya tarafından tehdit olarak algılanacaktır. Ya da tam tersine Kürt Devleti'nin Rusya'yla ittifak ilişkisine girmesi ABD'nin

Ortadoğu'daki çıkarlarına tehdit oluşturacaktır. Dolayısıyla hem Rusya hem ABD olası Kürt Devleti'ni kendi safına çekmek için çabalayacaktır.

Bölgesel jeopolitik bağlamında hem Türkiye hem de İran'ın olası bir Kürt Devleti'ni kendi toprak bütünlüğüne tehdit olarak algılamasına rağmen her iki ülke de özellikle Kuzey Irak Kürt Yönetimi ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmaktadırlar. Türkiye, Erbil merkezli Barzani aşiretinin kontrolündeki Kürdistan Demokratik Partisi'ni (KDP) desteklerken, İran Süleymaniye merkezli Talabani aşiretinin kontrolündeki Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (KYB/PUK) desteklemektedir. Ayrıca, İran'ın bölgedeki düşmanı İsrail'in Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile yakın işbirliği kurması Tahran'ın tedirginliğini artırmaktadır.

Irak Kürt Bölgesel Yerel Yönetimi (Kaynak: <http://www.iranreview.org/content/Documents/The-Most-Important-Errors-in-Practicing-Democracy-in-the-Iraqi-Kurdistan-Region.htm>)

Bu denklemleri göz önünde bulundurarak İran'ın Kürt politikasını inceleyecek olursak, İran her şeyden önce kendi kuzey batısında düşman bir Kürt Devleti'ni istememektedir. Bu nedenle, Irak Kürt Bölgesiyle yakın ilişkiler içinde olma yönünde çabalamaktadır. İlk olarak ekonomik işbirliği öne çıkmaktadır. Ekonomik yatırımlarıyla Tahran, Irak Kürt Bölgesi'ndeki nüfuzunu artırmaktadır. Lazar Berman'ın belirttiği gibi, DAES'a karşı savaşta İran'ın Kürtlere silah tedariki ve Devrim Muhafız Ordusu'nun bölgedeki etkinliği Kürtlerle İran arasında yakın işbirliğinin gelişmekte olduğunun

bir göstergesidir. İran'ın Irak politikası genel anlamda göz önüne alındığında, Tahran bir taraftan Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını istemekte fakat diğer taraftan İran'a meydan okuyabilecek güçlü bir Irak istememektedir. Bu bağlamda İran; Irak Kürt Bölgesiyle yakın ilişki kurarak hem Irak'ı zayıflatıp, hem Kürt de bölgesinin merkeze bağlı olarak kalması için bölgedeki kendi nüfuzunu kullanmaktadır.³⁷ Ekonomik anlamda İran, Irak Kürt Bölgesi'nde Türkiye'nin nüfuzunu dengelemeye çalışmaktadır. Kürt Bölgesel Yönetimi de Türkiye-İran arasındaki rekabetin farkındadır. Erbil bu anlamda Tahran'ı Ankara'ya karşı bir denge unsuru olarak kullanarak kendi bağımsızlığını güçlendirmeye çalışmaktadır.

İran'ın Kürt jeopolitiğindeki asıl amacı, olası Kürt Devleti'nin ABD ve İsrail'in güdümüne girmesini önlemektir. Her ne kadar ortak kültür ve benzer dilden dolayı Kürtlerin İranlılara karşı bir sempatisi olsa da jeopolitik aktör olarak ABD'ye karşı İran'ı tercih etmeyeceklerine kesin gözüyle bakılmaktadır. Ancak Kürtlerle komşu olan ve kendi topraklarında da Kürt nüfusu bulunan İran'ın olası sorunları önlemek amacıyla oluşmakta olan Kürt jeopolitik aktörüyle işbirliği kurması şarttır. Nitekim Yeni Şafak Gazetesi'nde yayınlanan "Tahran ve Şam, PYD ile Akdeniz Koridorunda Anlaştı" başlıklı makalede yer alan iddiaya göre İran, Suriye ve Kürtlerin Akdeniz'e açılacak bir koridor üzerinde anlaştıkları belirtilmektedir.³⁸

İran-İrak-Suriye Koridoru (<http://www.gundemnews4.biz/mobil/haber/2505/yeni-safak-tahran-ve-sam-pyd-ile-akdeniz-koridorunda-anlasti>)

Eğer iddia doğru ise bu durum İran'ın Kürt jeopolitiğinde daha etkili olduğu anlamına gelmektedir. Tüm bunlardan hareketle, Tahran'ın sadece Şii jeopolitiğini değil aynı zamanda Kürt jeopolitiğini de çok iyi kullanmakta olduğu sonucuna varılabilir.

6. İRAN'IN KAFKASYA'DAKİ JEOPOLİTİK KODLARI

Sovyet Rusya'nın 1990'larda bölgeden büyük ölçüde çekilmesi İran ve Türkiye'nin Kafkaslara jeopolitik aktör olarak geri dönüşünü simgelemektedir. Geline nokta Kafkaslar, Rusya'nın Ortadoğu'ya açılan kapısı nispetinde olduğundan dolayı hem küresel hem bölgesel jeopolitik bağlamında bölgenin stratejik önemi oldukça belirgindir. Bu bölümde ilk olarak küresel jeopolitik bağlamında Kafkasya'nın stratejik önemi ve bu çerçevede İran'ın Rusya ile ilişkisi ele alınacaktır. Daha sonra ise İran'ın bölge jeopolitiğindeki konumu masaya yatırılacaktır.

6.1. Küresel Jeopolitik Açısından Kafkasya

Küresel jeopolitik bağlamında Kafkasya Ülkeleri'nin, Rusya'ya yakın durmasının Rusya'nın güçlenmesi anlamına geleceği ve aynı zamanda bölgedeki ülkelerin Rusya'dan uzaklaşmasının Rusya'nın çevrelenmesi anlamı taşımasından ötürü bölgenin her bir ülkesi hem ABD hem Rusya tarafında oldukça önemlidir. Başka bir deyişle, 19. yüzyılda Rusya ile İngiltere arasında başlayan "Büyük Avrasya Satranç Oyunu", Rusya ve ABD arasında halen devam etmektedir.

Küresel jeopolitik açısından 1979 yılında İran'ın Batı bloku ekseninden çıkması, Rusya tarafından olumlu karşılanmıştır. Ayrıca, İslam Cumhuriyeti'nin ABD karşıtı tutumu Rusya'nın çıkarına hizmet etmektedir. Başka bir deyişle İran'ın ABD'den bağımsız bir politika yürütmesi Moskova'nın Tahran'a bakışını şekillendirmektedir. Bu sebeplerden dolayı Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya-İran ilişkileri olumlu yönde ilerlemektedir.

Rusya ile İran'ı özellikle de Kafkasya ve Orta Asya bağlamında birleştiren üç temel unsur göze çarpmaktadır: Birincisi, küresel sistemdeki tek kutupluluk ve her iki devletin bu durumdan duyduğu rahatsızlıktır. İkincisi, bölgedeki Türk varlığıdır. Türk varlığının milliyetçi bir söylem çevresinde örgütlenmesi hem Rusya'yı hem

de İran'ı rahatsız etmektedir. Her iki ülkenin sınırları içinde bulunan yoğun Türk varlığı sebebiyle Rusya ve İran arasında bir fikir birliği olduğunu söylemek mümkündür. Rusya ve İran arasındaki diğer ortak gündem, her iki devletin de NATO'nun bölgeye girme çabalarından duydukları kaygıdır.³⁹

Bu üç noktanın bölge jeopolitik durumuna yansımaları olarak İran-Rusya yakınlaşması karşımıza çıkmaktadır. Çok kutupluluk bağlamında Tahran; Rusya ve Çin'in başını çektiği ABD'yi dengeleme politikalarına destek vermektedir. Bu bağlamda İran, Çin'in başını çektiği ŞİÖ'ye tam üyeliği ile ilgili girişimlerde bulunmaktadır. Bu konuyu aşağıda İran'ın Orta Asya jeopolitiğindeki konumunu tartışırken daha detaylı olarak ele alacağız. Asıl önem arz eden durum İran'ın Moskova merkezli Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)'dir. Çünkü Kafkasya bölgesinde AEB sahası ile kara sınırı bulunmayan tek üye Ermenistan'dır.

İran'ın AEB ile ilişkisi ele alınmadan önce, bu örgütün her ne kadar 'ekonomik' olduğu söylene de aslında Moskova açısından daha çok jeopolitik oluşum olarak değerlendirildiğinin altını çizmek gerekmektedir. Rusya'nın 1990'ların başında kaybettiği nüfuz alanını yeniden kazanmasını amaçlayan politikanın sonucunda Kolektif Güvenlik Anlaşma Örgütü adını verdiğimiz askeri örgüt ve AEB oluşmuştur. Bu iki örgüt Rusya'nın eski Sovyet sahasına geri dönüşünü simgeleyen en önemli örgütlerdir. Kafkasya bölgesinde bu iki örgüte üye olan tek ülke Ermenistan'dır.

AEB'nin kurucu üyeleri Rusya, Kazakistan ve Belarus'tur. Örgütün genişleme sürecinde Rusya, Ermenistan'ın üyeliğini desteklemiştir. Ancak Kazakistan, Ermenistan'ın üyeliğine karşı rahatsızlığını belirtmiştir.⁴⁰ Astana'nın bu tutumu Ermenistan'ın AEB üyeliğine engel olmasa da; Rusya, Ermenistan ve İran açısından bu tutum bölgedeki Türk Devletlerinin birlik ve beraberlik sergilediği algısını güçlendirmektedir. Hatta örgütün genişleme aşamasında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, birliğe Türkiye'nin de üye olması gerektiğini açıkça belirtmişti.⁴¹ Bilindiği üzere Orta Asya Türk Devletleri'ne ek olarak, Azerbaycan ve Türkiye 2009 yılında kurulan

Türk Keneşi çerçevesinde işbirliğini geliştirmektedirler.⁴² Dolayısıyla Rusya, Astana-Bakü-Ankara hattına karşı Moskova-Erivan-Tahran hattını geliştirmeye çalışmaktadır.

Kafkasya Haritası (kaynak: <http://bestkeys.club/keywordssuggest-caucasus-news.asp>)

Kısacası; bölgesel jeopolitik bağlamında Rusya, İran'ı Kafkaslarda Türkiye'nin artmakta olan nüfuzunu denge unsuru olarak değerlendirmektedir. Aynı durumda Türkiye'yi kendine rakip gören İran'ın çıkarları Rusya ile uyumaktadır. Bu açıdan küresel jeopolitik bağlamda İran ile Rusya ABD'ye karşı işbirliği yaparken, bölgesel jeopolitik bağlamda Türkiye'ye karşı ortaklık geliştirmektedirler.

Bu bağlamda Rusya İran'la AEB arasında serbest ticaret alanının kurulmasını hedeflemektedir.⁴³ Burada Rusya'nın amacı her şeyden önce bölgedeki müttefiki Ermenistan'ı ekonomik anlamda rahatlatmaktır. Bilindiği üzere Ermenistan'ın ekonomik durumu oldukça kötüdür. Hatta bazı ekonomistlere göre Ermenistan ekonomisi Madagaskar ekonomisinden sonra dünyanın en kötü ikinci ekonomisidir.⁴⁴ Eğer Moskova, Ermenistan'ı ekonomik açıdan bir şekilde desteklemezse; ülke halkı, Erivan yönetimini ya Azerbaycan'la ya da Türkiye'yle barışması için zorlayabilir. Bu nedenle, Rusya bir yandan Ermenistan'daki Türk düşmanlığının devam etmesini desteklerken, diğer yandan bir şekilde Ermenistan'ın

devlet olarak ayakta kalması konusunda yardım etmektedir. Neticede, İran-Ermenistan ilişkileri ilk zamanlardan beri olumlu gelişmektedir. İran'ın bütün kara komşuları Müslüman çoğunluklu ülkeler iken, Ermenistan Hristiyan kimliğiyle göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Erol ve Ekinci'nin belirttiği gibi; Ermenistan, İran'ın Hristiyan Dünyası'na açılan penceresi olmuştur.⁴⁵

İran'ın AEB ile serbest ticaret alanı kurma girişimini İran-Rusya ilişkileri açısından ele alırsak, Tahran'ın buradaki amacı 2015 yılında nükleer müzakerelerin sonuca varması ve İran'a uygulanan yaptırımların kalkmasıyla ülkenin ekonomik olarak dışarı açılmasıdır. Moskova açısından ise, buradaki amaç Rus şirketlerin İran pazarına girmelerini sağlamaktır. Bu amaç aslında Rusya'nın jeopolitik hedeflerine hizmet etmektedir. İran'ın Avrupa şirketleriyle işbirliği içinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda; Rusya'nın geride kaldığını söylemek mümkün olacaktır. Çünkü İran, Avrupa şirketleri ile işbirliği içindeydi. Tahran, Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde, Çin ile 'Kuşak-Yol Projesi' kapsamında işbirliğini yürütmektedir. Sonuç olarak bundan sonraki aşamada İran-Rusya arasında sadece silah satımı ve nükleer enerji konusunda değil bütün ekonomik alanlarda yakın işbirliğine tanıklık edebiliriz.

6.2. Bölgesel Jeopolitik Açısından Kafkasya

Bölgedeki ülkeler bazında jeopolitik denklem anlaşılmaya çalışıldığında, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın dış politika tercihlerinin küresel ve bölgesel aktörler tarafından etkilendiği tespitine ulaşılabılır. Azerbaycan geleneksel olarak Türkiye'ye yakın durmaktadır. Ancak, Türkiye ve Azerbaycan arasında ortak kara sınırının bulunmaması ülkenin, İran'la ya da Gürcistan'la işbirliğine gitmesini gerektirmektedir. Burada hem Azerbaycan'ın hem Gürcistan'ın Rusya karşıtı tutumu onları işbirliğine itmektir. Ayrıca, iki ülkenin genel olarak Batı'ya doğru eğilmesi ve Türkiye'nin bir NATO üyesi olması Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan hattını güçlendirmektedir. Azerbaycan'dan gelen petrol ve doğal gaz boru hatları Gürcistan üzerinden Türkiye'ye nakledilmektedir. Aslında Türkiye açısından bakıldığında, Türkiye'nin Batı'ya yakın duruşu ve

İran'ın 1979 yılı itibarıyla Batı yörüngesinden çıkması Ankara'nın lehine gelişen bir durumdur. Çünkü ABD bir taraftan Türkiye'nin Kafkasya'daki nüfuzunun artmasını desteklerken, diğer taraftan Hazar Denizi petrolünün Türkiye üzerinden uluslararası piyasaya ulaşması projelerine ağırlık vermektedir. Eğer İran hala ABD müttefiki durumunu korumuş olsaydı büyük ihtimalle Washington, Hazar petrolünün uluslararası sulara ulaşma güzergahı olarak ekonomik açıdan daha uygun olan İran üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşan boru hatları projesini desteklerdi. Yine de İran güzergahı Azerbaycanlı karar alıcılar tarafından hala bir seçenek olarak masa üstündeki yerini korumaktadır.

Bölgesel denklemde Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye bir eksenini oluştururken, Rusya-Ermenistan-İran bu ülkelere karşı eksenini oluşturmaktadır. Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda Rusya Ermenistan'ı desteklerken, Türkiye Azerbaycan'ı desteklemektedir. Azerbaycan'ın güçlenmesini kendi toprak bütünlüğüne tehdit olarak algılayan Tahran, Ermenistan'a olan desteğini arttırmıştır. Kuzeyinde Azerbaycan ve Gürcistan tarafından çevrelenen Ermenistan bu ablukayı İran üzerinden aşmaktadır. Aras'ın ifade ettiği gibi, "Azeri-Ermeni çatışması İran için endişelerini giderme ve bölgede etkin bir rol oynayabilme şansı doğurmuştu. İran'ın çabası, bir yandan Ermeni-Azeri sıcak savaşını sona erdirmek, diğer yandan soruna kalıcı bir siyasi çözüm bulunması çabalarını sabote ederek Azerbaycan'ın siyasi enerjisinin bu alanda hapsolmesini sağlamaktı. Üstelik İran bu sayede hem Erivan hem de Bakü üzerinde nüfuz sahibi olabilecekti."⁴⁶

İran ve Ermenistan arasındaki yakın ilişkiye rağmen ekonomik açıdan Azerbaycan İran için daha önemlidir. Son zamanlarda İran-Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin ivme kazandığı gözlemlenmektedir. Özellikle, Azerbaycan'ın İran ve Rusya arasındaki stratejik konumundan dolayı Moskova da İran-Azerbaycan işbirliğinin gelişimin desteklemektedir. Başka bir ifadeyle Rusya ile İran, Azerbaycan'ı kendi saflarına çekmek için girişimlerde bulunmaktadır. Rus jeopolitikçi Aleksandr Dugin Azerbaycan'ın Türkiye safından İran-Rusya safına yönelmesinin Rusya açısından stratejik öneme sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre, böyle bir gelişme sonucunda

Karabağ sorunu da çözülecektir. Çünkü her dört taraf da (Rusya, İran, Azerbaycan ve Ermenistan) sorunun çözülmesini isteyecektir. Aksi takdirde Azerbaycan; Ermenistan, Rusya ve İran arasında paylaşılacaktır.⁴⁸ Azerbaycan böyle bir senaryonun hayata geçmemesi için Türk Dünyası eksenini kullanmaktadır.

Aslında Azerbaycan hem coğrafi olarak, hem de jeopolitik ve jeokültürel açıdan Türkiye, İran ve Rusya üçgeninin tam ortasında yer almaktadır. Türkiye ile Azerbaycan stratejik ortaklardır; ancak bu ortaklık Azerbaycan'ın İran ve Rusya'yla işbirliği yapmayacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim Azerbaycan ile İran arasındaki güven sorunu aşıldıkça ikili ilişkiler gelişmektedir. İlk başlarda İran Azerbaycan'ın Türk kimliğinden endişe etmekteydi. Çünkü İran'ın kuzeyinde kalabalık bir etnik grup kapsamında ele alınabilecek bir Türk nüfusu bulunmaktadır. Eğer Azerbaycan, Cumhurbaşkanı Elçibey dönemindeki gibi "İran'ın Azerbaycan vilayetine bağımsızlık" söylemini kullanacaksa, bu durum İran'ı parçalanmaya kadar götürebilecektir. Bu durumu göz önünde bulunduran, Tahran Batı Asya'da uyguladığı Şii jeopolitiğini burada uygulamamaktadır. Bunun nedeni, Azerbaycan'ın İran'dan sonra en kalabalık Şii nüfusu bulunduran ülke olmasıdır. Azerbaycan'ın sunduğu resmi verilere göre Azerbaycan'da yaşayan Müslümanların %85'i Şii, %15'i Sünni'dir.⁴⁷

Diğer taraftan Bakü ilk başlarda İran İslam Devrimi'ni Azerbaycan'a ihraç etmesinden endişe etmekteydi. Ancak çeyrek asırda anlaşılan mesele, ne Azerbaycan'ın Türk kimliği nin İran'ı etkileyebileceğidir; ne de İran'ın İslami kimliğinin Azerbaycan'ı. Akdevelioğlu'nun belirttiği gibi, İran ile Azerbaycan arasında büyük bir "kültür eşiği" bulunmaktadır.⁴⁹

"Bu eşik, İran vatandaşı Azerilerin atlamak istemeyeceği kadar yüksekti. İranlı Azerilere göre kuzeyli Azeriler 'ahlaksızdı, kültürsüzdü, bayağıydı', ama en önemlisi dinden çok uzaktı. Kültür eşiğini ikame edecek bir 'demokrasi eşiğinin' Azerbaycan lehine İran ile Azerbaycan arasında olması durumunda, İranlı Azerilerin fikirlerini değiştirmeleri olasılığı vardı. Fakat, demokrasi eşiğinde de Azerbaycan'ın

İran'ın üstünde yer alması mümkün olmadı. İran, kendine özgü bir biçimde geliştirdiği demokrasi yorumuyla, bu konuda Azerbaycan'a göre daha tatminkâr bir yapıdaydı. Sonuçta, Türkçe'nin lehçelerini konuşan İran vatandaşlarının "İranlılık kimliği" daha da güçlendi ve İran'ın bütünlüğü konusunda, SSCB sonrasındaki milliyetçilik rüzgârına rağmen, gönüllü birliktelikten yana oldukları anlaşıldı. Bu noktanın anlaşılmasıyla, İran'ın Azerbaycan'a karşı politikası daha da yumuşadı."

Başka bir deyişle, İran ve Azerbaycan toplumları arasındaki bu "kültür eşiği" iki ülke arasında vuku bulan güven oluşumuna ön ayak olmuştur. Geline nokta İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikası ekonomik ilişkileri geliştirerek, hem Bakü hem de Erivan'la güvenilir ilişkiler tesis etmektir. Tahran'ın buradaki amacı Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında hakem rolünü üstlenmektir. Önümüzdeki dönemde İran, Karabağ Sorunu bağlamında arabuluculuk statüsünü öne sürebilecektir.

Son tahlilde hem İran hem Rusya, Kafkasya'daki gerginlikve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaşın devam etmesini istemektelerdir. Bunun nedeni, bu sorunun çözülmesi durumunda, Ermenistan'ın Rusya'ya ihtiyacının kalmayacak olmasıdır. İran tarafından bakıldığında ise, bu sorunun çözümü Azerbaycan'ın güçlenmesi anlamına gelecektir. Aynı şekilde Türkiye'nin de bu gerginliğin devam etmesi yönünde bir tutumu olduğu iddiası ortaya atılabilir. Çünkü eğer bu sorun çözülürse, Azerbaycan Türkiye'ye eskisi kadar bağımlı olmayacaktır. Ancak Ankara bu sorunun çözümü için gösterdiği çabayla böyle bir iddianın yersiz olduğunu kanıtlamaktadır. Hatta 2008 yılında Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasına yönelik uzlaşmacı tavrı bu olumsuz görüşün reddi niteliğindedir. Bu girişim Azeri-Ermeni düşmanlığından dolayı başarısız olmuştur. Karabağ sorununun çözümünün Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilere olumlu yansıtacağına belirtilmesi yerinde olacaktır. Bu durumda Ankara'nın ekonomik ve özellikle kültürel gücünden dolayı Türkiye'nin 'sınırı' Hazar Denizi'ne dayanacaktır. Bu durumun gerçekleşmesi yönündeki endişelerden

dolayı başka bir ifadeyle; Türkiye'yi sınırlama amacından dolayı İran ve Rusya, Azerbaycan-Ermenistan sorununun devam etmesini istemektedir.

Kafkasya'ya direkt sınırı bulunmayan aktörlerden bahsetmemiz gerekirse, İsrail ve Suudi Arabistan İran'ın jeopolitik rakipleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Batı Asya'da İran'la rekabet eden bu iki devlet İran'ı kuzeyden sınırlamaya çalışmaktadır. İsrail'in bölgeyle yakından ilgilenmesi 2000'li yıllara denk gelmektedir. Tel Aviv'in bölgedeki ortağı 2008 yılına kadar Gürcistan idi. İsrail'in özel şirketleri Gürcistan ordusuna insansız hava araçları temin etmekteydi. Ancak 2008 yılında patlak veren Gürcistan-Rusya Savaşı'ndan sonra İsrail, Moskova'yı rahatsız etmemek için Gürcistan ile askeri işbirliğini azaltmıştır.⁵⁰ İsrail'in bu aşamada Kafkasya'daki ortağı Azerbaycan'dır. 2016 yılında iki ülke arasında 4,8 milyar dolarlık askeri iş birliği anlaşması olduğunu açıklanmıştır.⁵¹ Eski İsrail Cumhurbaşkanı'nın belirttiği gibi, "*İran'ın Büyük Ortadoğu'daki nüfuzunu sınırlandırmak için Azerbaycan kilit ülkedir.*"⁵² Bu açıklamadan anlayacağımız, Azerbaycan hem stratejik konumundan hem de İsrail'in ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazdan dolayı Tel Aviv tarafından önemli bir ortak olarak değerlendirilmektedir.

Suudi Arabistan ile Azerbaycan arasında yakın ilişkiler olduğu gözlemlenmektedir. İki ülke, İslam İşbirliği Örgütü çerçevesinde işbirliğini geliştirmektedir. Suudi Arabistan, Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'ı desteklemektedir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Trump'ın Suudi Arabistan ziyareti esnasında düzenlenen Arap-İslam-Amerikan Konferansı'na katılması, Azerbaycan'ın İran karşıtı bloğa yakın durduğunun göstergesi olabilir. Ayrıca nisan ayında Azerbaycan Savunma Bakanı Korgeneral Zakir Hasanov'un Suudi Arabistan'ı ziyaret etmesi ve Suudi Arabistan Başbakan Yardımcısı ve Savunma Bakanı Prens Muhammed bin Salman'la görüşmesi⁵³ iki ülke arasında askeri alanda da işbirliğinin gelişmekte olduğunun sinyalidir.

Azerbaycan'ın İsrail ve Suudi Arabistan ile askeri alanda işbirliğini geliştirmesi, Tahran'ın Ermenistan'ı desteklemesi konusunda teşvik etmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın İran'a karşı açık bir şekilde İran

karşıtlarının bulundu tarafta bulunmaması ve Tahran ile Moskova'nın Bakü'yü kontrol altında tutabilmeleri ülkeyle ekonomik ilişkilerini güçlendirmeleri gerekmektedir.

6.3. İran'ın Avrasya Politikası

İran'ın Kafkasya'nın ötesini konu alan politikaları incelendiğinde, Kafkasların Rusya'nın Batı Asya'ya açılan kapısı niteliğine haiz olması gibi, Tahran açısından Kafkasya İran'ın Avrasya'ya açılan kapısıdır. Tarihsel doğrultuda Güney Kafkasya, İran merkezli devletlerin nüfuzu altındaydı. Bilindiği üzere Safevi İran'ının sınırları Kuzey Kafkasya'ya kadar uzanmaktaydı. Bu tarihi mirastan dolayı bölgedeki Azeriler ve Rusya'nın Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'ndeki Tat etnik grubu, Şii İslam dinine mensuplardır. İran ve Rusya arasındaki iyi ilişkiler, İran'ın bu azınlık gruplarıyla ilgilenmesine izin vermektedir.

İran'ın Rusya'daki etkinliğine Moskova perspektifinde bakıldığında Rusya'nın kendi bünyesinde çoğunlukta olan Sünni Müslümanlara rağmen, İslam Dünyası'ndaki Sünni-Şii ayrımında Şii'lere daha yakın durduğunun ifade edilmesi gerekmektedir. Bunun birkaç sebebi vardır:

İlk olarak, son beş yüz yılda Sünni İslam'ın temsilcisi Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya bölgesel bağlamda rakip iki güçtü. Rusya Osmanlı'ya karşı mücadelesinde Safevileri yanına çekmek istemekteydi. Başka bir deyişle Çarlık Rusya ve Safevi Devleti, Osmanlı'yı ortak düşman olarak değerlendirmekteydi. 20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı-Rusya düşmanlığı yerini Sovyet-Türkiye düşmanlığına bırakmıştır. Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin Sünni Müslüman ve Türk kimliği Rusya Federasyonu'nun toprak bütünlüğüne tehdit oluşturmaktaydı. Örneğin, Türk kamuoyu Rusya Federasyonu içerisindeki Çeçenistan Savaşı konusunda çok duyarlı davranmıştır. Buna karşılık Tahran, Rusya'yı rahatsız edecek İslami herhangi bir söylemden kaçınmaktaydı.

İkinci bir öncül olarak, İslam Dünyası'nda Osmanlı-İran rekabeti Sünni-Şii rekabeti olarak algılanmaktaydı. Ancak 20. yüzyılda hem

Türkiye'nin hem de İran'ın laikleşmesi bu rekabeti bir süreliğine ertelemiştir. 1979 yılında İran'ın yeniden Şii kimliğine bürünmesi Vahhabilik-Şiilik karşıtlığını gündeme getirmiştir. Jeopolitik kapsamda bu durumun anlamı, İran ve Suudi Arabistan'ın İslam Dünyası'ndaki süregelen rekabetidir. Küresel jeopolitikte Suudi Arabistan ABD'nin yanında yer alırken, Rusya İran'ı kendi çıkarları doğrultusunda İslam Dünyası'nda kullanmak istemektedir. Rusya ABD'nin İslam Dünyası'ndaki “düzen bozucu” imajına karşı “düzen yapıcı” rol oynamak istemektedir. Rusya 2006 yılından bu yana İslam İşbirliği Teşkilatı'nda gözlemci statüsünde temsil edilmektedir. Eski Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov'un kurduğu ‘Rusya-İslam Dünyası Stratejik Vizyon Grubu’ Rusya’da çalışmalarına devam etmektedir.⁵⁴ 2009 yılından bu yana her yıl ‘Rusya-İslam Dünyası Ekonomik Forumu’ düzenlenmektedir.⁵⁵ Putin'in “*Rusya her zaman İslam Dünyası çıkarlarının sadık, güvenilir ve tutarlı koruyucu olmuştur.*”⁵⁶ söyleminin de yansıttığı gibi Rusya, Müslümanların dostu ve İslam'ın koruyucusu olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Ancak Rusya'nın Müslüman Ülkelere tek taraflı olası müdahalesinin İslam Dünyası'nda Rusya karşıtı bir tutuma yol açması normal kabul edilmektedir. Bundan dolayı Moskova, İslam Dünyası'nda Tahran'la beraber hareket etmek istemektedir. Bunun en güzel örneği, iki ülkenin Suriye'deki işbirliğidir.

7. İRAN'IN ORTA ASYA'DAKİ JEOPOLİTİK KODLARI

Bugün Orta Asya adı verilen bölgenin geleneksel adı Türkistan'dır; bu isim, bu toprakların Türklerin diyarı olarak anılmasından dolayı verilmiştir. Jeopolitik anlamda Orta Asya'daki geleneksel özne Türkler'dir. İran'ın Türkistan'la tarihi bağlarına değinilecek olursa; Türkistan'la İran arasındaki sınır Elburz Dağı'nın doğu kanadıydı. Ancak İran güçlendiği dönemlerde Maveräünnehir'i kolayca işgal edebilmekteydi. Eski zamanlardan beri devam eden İran-Turan ve İran-Türkistan jeopolitik rekabeti 18. yüzyılın ortalarından başlayarak , 19. yüzyılda tamamlanan bölgenin Çin ve Rusya tarafından işgali ile bitmiş oldu. Çin kontrolünde kalan bölge Doğu Türkistan olarak bilinirken, Rusya kontrolü altındaki bölge (Batı) Türkistan adını almıştır. Tüm bunların sonucunda Türkistan, jeopolitik öznenen jeopolitik nesneye dönüşmüştür.

Türkistan'ın güneyi 19. yüzyılda Rusya-İngiltere arasındaki güç mücadelesi sonrasında İngiliz nüfuz alanı olarak belirlenmiş ve bu topraklarda Afganistan kurulmuştur. İran'ın Afganistan politikası gelecek bölümlerde Güney Asya bağlamında tartışılacaktır. Bunun nedeni, bu ülkenin bölgesel jeopolitik açısından daha çok İran-Pakistan-Hindistan arasında yer almasıdır.⁵⁷

SSCB dağıldıktan sonra Orta Asya, büyük güçler ve bölgesel aktörlerin jeopolitik mücadelesinin önemli bir meslesi olarak karşımıza çıkmıştır.⁵⁸ Orta Asyalıların ortak entegrasyon sürecini başlatarak jeopolitik açıdan önemli öznelere dönüşme yönündeki girişimleri şimdilik sonuç vermemektedir.⁵⁹ Bölgesel anlamda incelendiğinde, uluslararası politikanın yeni öznelere olarak ortaya çıkan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın dış politikalarının küresel ve bölgesel aktörlerin tutumlarını etkilediği görülecektir.

7.1. Küresel Jeopolitik Açısından Orta Asya

Küresel jeopolitikte Orta Asya; Washington, Moskova ve Pekin'in ilgi odağındadır.⁶⁰ Bu üçünden son ikisi bölgeyle ortak sınırı bulunan güçlerdir. Rusya bölgeyi kendi arka bahçesi olarak değerlendirirken; Çin, Orta Asya'ya ekonomik anlamda etkin bir giriş yapmıştır. ABD ise bölge ile Rusya ve Çin'i sınırlamaya ilişkin olarak yürüttüğü politikadaki stratejik öneminden dolayı ilgilenmektedir. ABD zaman zaman Kırgızistan'da olduğu gibi demokrasi yanlısı güçleri destekleyerek, meydana getirdiği kadife devrimleriyle bölge ülkelerini kendi yörüngesine çekmek istese de, bugün gelinen aşamada Orta Asya; Rusya ve Çin'in başını çektiği "ABD'yi dengeleme bloğu"nda yer almaktadır. Bunun açık göstergelerinden biri de Türkmenistan haricindeki diğer beş devletin Rusya'nın başını çektiği Kolektif Güvenlik Anlaşma Örgütü'ne ve ayrıca ŞİÖ'ye üye olmalarıdır.

Orta Asya Haritası (Kaynak: <https://www.recipeshubs.com/food?t=central-asia>)

Bu bağlamda İran'ın bölgedeki jeopolitik konumu ele alınacak olursa, İran Orta Asya'da Tahran-Moskova-Pekin üçgeninin tam ortasında bulunmaktadır. İran'ın Orta Asya politikası, ülkeyi Pekin-Moskova eksenine yöneltmektedir. Özellikle İran'ın Orta Asya üzerinden Çin'le etkileşimi artmaktadır. Jeopolitik anlamda İran'ın ŞİÖ'ye üyeliği gayet doğal görünmektedir. Ancak Çin'in İran'ı hamisi

olarak görmek istemediği düşünülmektedir. Zaten İran'ın ŞİÖ'nün tam üyelik sürecinin uzama sebeplerinden birinin de örgütün Çin'e fayda sağlayacak şekilde ABD karşıtı kimliğini güçlendirmek istememesi olabilir.

Orta Asya ekonomik açıdan İran'ın Çin'le ilişkisini güçlendirmektedir. Çünkü bölge doğu-batı yönündeki ticaret yollarının tam ortasında yer almaktadır. İpek Yolu projeleri bağlamında İran ile Rusya birbirine rakip konumdadır. Çin'den gelen kara ve demir yolları ya kuzeye doğru Rusya üzerinden ya güneye doğru İran üzerinden ilerlemektedir. Ayrıca Çin'e petrol ve doğal gaz tedariki meselesinde de İran ile Rusya rekabet halindedir. Ancak bu aşamada Rusya için jeopolitik öncelikleri ekonomik çıkarlarından daha ağır basmaktadır.

Ortak tehdit algısı olarak İran, Rusya ve Çin'i birleştiren durum Türk tehdididir. Üç devletin bünyesinde de kalabalık bir Türk nüfusu bulunmaktadır. Tarih boyunca Avrasya'nın ortasında bulunan Türkler her üç devleti de etkilemiştir. İran'ın bugünkü haliyle bir jeopolitik aktör olarak ortaya çıkmasında İran'daki Türk Hanedanların rolü göz ardı edilmemelidir. Rusya ise jeopolitik özne olarak Altın Orda devletinin devamı olarak değerlendirilmektedir. Çin'in jeopolitik öznesinin oluşumundaki Türk, daha doğrusu bozkır kimliğine sahip olduğu ise son zamanlarda Wei, Tang, Liao, Jin, Yuan ve Qing Hanedanları'nın bozkır menşeli olması nedeniyle Çin tarihçiler tarafından itiraf edilmektedir. Dolayısıyla bu devletlerin bünyesinde kalabalık bir Türk varlığının bulunması doğaldır. Rusya Federasyonu'nda Nogaylar, Karaçaylar, Hakaslar gibi birçok Türk halkı yaşamaktadırlar. Ancak bunların çoğunluğunun nüfusu yüz bin ile beş yüz bin arasındadır. Sadece toplam nüfusu 10 milyon olan Tataristan'ın büyük bir devlet olma potansiyeli vardır. Çin'de Kazak, Kırgız ve Uygur Türkleri Xinjian-Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar. Kazak ve Kırgızların sınırın ötesinde devletleri bulunduğundan dolayı, bu iki boy Uygurlara göre daha uyumlulardır. Bu bağlamda Uygurlar zaman zaman Çin'in bölgedeki politikalarına itiraz etmekteledir.

İran’da farklı Türk boyları bulunsa da, bunların en kalabalıklarını Azeri Türkleri ve Türkmenler oluşturmaktadır. Azerilerin Şii kimliği öteden beri Türk kimliğinden daha ağır basmaktadır. Bu nedenle, 20. yy.’ın başındaki ulusalcılık akımlarında Touraj Atabaki’nin belirttiği gibi Azeriler etnik Türk milliyetçiliğini değil de Şii İran kimliğine dayanan devlet (civic) milliyetçiliğini desteklemişlerdir.⁶¹ Bu sebepten dolayı Azeriler İran-İrak Savaşı’nda Kürtler gibi Irak’ı desteklememiş, aksine İran’a sahip çıkmışlardır. SSCB’nin dağılması ve İran’ın kuzeyinde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra İran’daki Azeriler arasında Türk milliyetçiliğinin artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Ancak Azerilerin ne kadarının İran Devleti’ni destekleyip, ne kadarının bağımsız Azeri Devleti’ni desteklediğini öngörmek oldukça zordur. Çünkü Azerilerle Farslar yan yana yaşamaktadırlar. Bu soruya cevap verilebilmesi açısından İran Azerileri’nin Türk ve Şii kimliklerinin şimdiki durumu ile ilgili ayrıca bir araştırmanın yapılması yerinde olacaktır.

İran’daki Türkmenlere gelindiğinde, toplam nüfusları 2 milyon civarında olan Türkmenler Türkmen Sahra bölgesinde yaşamaktadırlar. Sünni kimliklerinden dolayı Türkmenler İran Devleti ve İslam rejimini “öteki” olarak kabul etmekteledir. Sınırın hemen ötesindeki Türkmenistan Devleti’nin varlığı onların Türk kimliklerini güçlendirmektedir. Dolayısıyla İran’da istikrarsızlığın baş gösterdiği bir durumda Türkmenlerin Türkmenistan ile birleşmesi söz konusu olacaktır.

Sonuç olarak, küresel jeopolitik açısından İran, Orta Asya’da ABD’ye yakın ve dolayısıyla İran’a düşman bir rejimin ortaya çıkmasına karşı çıkmaktadır. Bu doğrultuda Moskova ve Pekin ile çıkarları uyumaktadır. İkinci olarak İran, aynı Rusya ve Çin gibi Orta Asya’da güçlü bir Türk jeopolitik öznesinin oluşmasından endişe etmektedir. Dolayısıyla bu konuda birleştirici rol oynayan Türkiye ile İran’ın çıkarları çatışmaktadır.

7.2. Bölgesel Jeopolitik Açısından Orta Asya

Bölgesel jeopolitik bağlamında Orta Asya’da Türkiye-Rusya ve Türkiye-İran rekabeti gözlemlenmektedir. Orta Asya Türk Devletleri

açısından Türkiye önemli bir ülkedir. Çünkü Türkiye bir taraftan onları Rusya'ya karşı güçlendirirken, diğer taraftan Orta Asya'nın Batı'ya açılan kapısı olarak değerlendirmektedir. 1990'lı yılların başında Türkiye'nin bölgeye iddialı bir şekilde giriş yapması beklenen sonucu doğurmamış olsa da gelinen nokta Türkiye'nin Orta Asya'daki yumuşak gücünü pekiştirdiğini göstermektedir. Aslında Orta Asya'da yaşanmakta olan jeopolitik mücadele daha çok yumuşak güç üzerine gelişmektedir. Bölgesel ve hatta küresel güçler Moskova'nın bölge üzerindeki siyasi-askeri, ekonomik ve kültürel tekeli kırılmaya çalışmaktadır. Moskova'nın ekonomik tekeli şu aşamada Pekin kırılmış gibi gözükmektedir. Çünkü Rusya'nın Çin ile ekonomi alanında rekabet edebilecek ne cazibesi ne de istikbal vaadi vardır. Ancak yine de AEB, Moskova'nın Çin'e karşı yaptığı son hamledir. Yumuşak güç bağlamında kültür ve kimlik konularındaki mücadele daha karmaşıktır.

Moskova, Sovyet döneminde oluşmuş ortak Rus dili ve Sovyet kültürünü korumak adına elindeki bütün imkanları kullanmaktadır. Rus TV kanalları, gazete-dergileri, Rus okulları, bölge öğrencilerine Rusya üniversitelerinden verilen burslar, Sovyet dönemindeki İkinci Dünya Savaşı zaferi ve uzayın keşfi gibi ortak başarılarla vurgu yapan filmlerin yaygınlaştırılması bu politikanın önemli araçlarındadır. Ancak bölge ülkeleri ulus inşa sürecinde öz dil ve kültürlerine önem verdiklerinden ötürü, genel anlamda Rus dil ve kültürüne karşı mücadele etmişlerdir. Bu bağlamda Türkiye'nin Türk kültür ve kimliğini desteklemesi bölge ülkelerinin bu mücadelesinde ellerini güçlendirmelerine yaramıştır. Bundan dolayı Türkiye doğal olarak bölge ülkelerinin Rusya'nın kültürü ile mücadelesinde bir nevi müttefik niteliğinde olmuştur. Başka bir ifadeyle, Rusya eski değerlerin korunması için çalışırken; Türkiye bölge ülkelerinin yeni değerlerinin oluşturulması daha doğrusu Sovyet öncesi değerlerinin canlanması yönündeki çabalarına destek vermektedir. Bu ortak değerlere *Türk Dünyası* adı verilmektedir. Ayrıca, Ankara Türkiye Türkçesinin yayılmasına özen göstermektedir. Ankara, Orta Asya'dan binlerce öğrenciye burs vererek Türkiye'ye davet etmekte, bunun yanında bölgede üniversiteler açmaktadır. Buna ek olarak Ankara,

yerel üniversitelerde Türkoloji bölümlerini de hizmete açmıştır. Bu politikaya özel sektör de yardımcı olmuştur. Dolayısıyla, Türkçe öğrenenler bölgedeki Türk şirketlerinde kolayca iş bulabilmiştir.

Rusya, Türkiye'nin nüfuzunun bu şekilde artmasını İran ile dengelemeye çalışmıştır. Ancak İran'ın bu tür projeleri uygulamak için ekonomik gücü bulunmamaktaydı. Buna rağmen İran Tacikistan'da birtakım başarılarla imza atmıştır. İran'ın Tacikistan politikası aşağıdaki bölümde Ari jeopolitiği çerçevesinde ele alınacaktır. İran, Orta Asya'daki Türk Devletleri'nde sadece başkentlerdeki ana üniversitelerin Şarkiyat Enstitüsünde Farsça Ana Bilim Dalı açmakla yetinmiştir. Fakat buradan mezun olanlar iş bulmakta zorlanmaktadırlar. İran'da okuyan ya da mezun olup memleketlerine dönmüş olan Orta Asyalıların sayısı tam olarak bilinmemektedir. Ancak bilinen şudur ki, İran'da okuyup gelenlere potansiyel Şii ideolojisi taşıyıcısı olarak bakıldığından bu kişiler memleketlerinde dahi kolay iş bulamamaktadırlar. Kısacası, Farsça Orta Asya açısından pek prestijli değildir.

Jeopolitiğin etkin aracı olarak din konusuna değinilecek olursa, Sovyetler'in yıkılması ve Ateizm ideolojisinin kaybolmasıyla bölgede ideolojik boşluk oluşmuştur. Bu boşluğu doldurmak için Pakistan, Afganistan, Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye gibi farklı ülkelerin tarikat ve cemaatleri bölgeye sirayet etmişlerdir. İran ise Moskova'yı tedirgin etmemek için bu konuda dikkatli adımlar atmıştır.

Çeyrek asırdan sonra inanış açısından, Suudi Arabistan menşeli Vahhabizm'in hem halk arasında hem de yönetimdeki etkili yükselişi gözlemlenmektedir. İran'ın Orta Asya'yla olan coğrafi komşuluğuna rağmen Tahran, Şii İslam kimliğinden ve ekonomik zayıflığından dolayı Orta Asyalılar için çekim merkezi olamamıştır.

Bölgesel aktörlerin Orta Asya'daki jeopolitik mücadelesine dair son olarak bazı hususları belirtmekte fayda vardır. Her ne kadar Çin, Türkiye ve Suudi Arabistan kültürel, ekonomik ve dini alanlarda Moskova'nın tekeline kırmış olsalar da askeri ve siyasi açıdan Orta Asya hala Rusya'nın yörüngesindedir.

Ülkeler bazında İran'ın bölgede uyguladığı politikalar değerlendirildiğinde, Tahran'ın Orta Asya Ülkeleri'yle ilişkisinin farklı düzeylerde olduğu görülecektir. İlk zamanlarda, Orta Asya Devletleri'nin İran açısından Ortadoğu'daki yalnızlığından kurtulabilmek için iyi bir fırsat olarak algılandığını da belirtmek gerekir.⁶²

Kafkasya ile Orta Asya'yı kıyaslayacak olursak, Orta Asya'da Azerbaycan-Ermenistan çatışması gibi bölgesel jeopolitik mücadeleyi kızıştıracak bir durumun bulunmaması, İran'ın bölgedeki aktifliğini engellemektedir. Tahran'ın bölgede çok aktif olmamasına rağmen, bölge ile ilgilenmesi iki nedene dayanmaktadır. Bunlar: Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve Tacikistan'daki iç savaştır.

7.3. Hazar Jeopolitiği

Hazar Denizi'nin hukuksal statüsü İran ile SSCB arasındaki anlaşmaya göre düzenlenmekteydi. İki devletin bu konuda 1921 yılında yaptığı anlaşma bugün miladını doldurmuştur. Zira Hazar etrafında artık sadece iki devlet değil, beş devlet bulunmaktadır. Rusya, Hazar'ın zemininin “orta çizgi” kuralına göre paylaşılmasını desteklemektedir. Bu teze Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan da destek vermektedir. İran ise, deniz zemininin beş ülke arasında yüzde yirmişer oranla paylaşılmasını istemektedir. Deniz yüzeyine gelince ise, Rusya ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri Hazar'ın uluslararası taşımacılığa açık olmasını ve ortak kullanımını desteklerken; İran deniz yüzeyinin milli sınırlara bölünmesini istemektedir.⁶³

Hazar Denizi Devletleri (Kaynak: <http://www.yourchildlearns.com/online-atlas/images/caspian-sea-map.gif>)

Müzakerelerin çeyrek asırdır devam ediyor olması Tahran'ın bu sorunun çözümsüzlüğünden memnun olduğu izlenimini vermektedir. Bunun tek sebebi İran'ın ekonomik kayıpları olmamakla birlikte, durumun Tahran'ın jeopolitik konumuyla ilgili olduğu da düşünülmektedir. Eğer Hazar Denizi sorunu çözümlerse, denizin petrolü ve doğal gazı daha etkin olarak kullanılabilir. Bu da İran'ın bu alandaki avantajlarını kaybetmesi anlamına gelecektir. Üstelik, sorunun çözülmesiyle deniz altında boru hatları döşenebilecektir. Bunun anlamı Türkmen doğal gazının ve Kazak petrolünün Hazar üzerinden Azerbaycan'a ve ötesindeki Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşması demektir. Bu projeler bir yandan İran'ın doğal gaz ve petrolüne alternatif olup, diğer yandan Türk Dünyası'nın güçlenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenlerden dolayı Tahran'ın Hazar Sorunu'nun çözümü konusunda gönülsüz olduğu varsayılmaktadır. İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların kaldırılması ile Tahran ekonomisinin canlanmasını sağlamak amacıyla İran Hazar Sorunu'nda uzlaşmaya gidebilecektir.

7.4. Ari Irkı jeopolitiği

Orta Asya Devletleri arasında Tacikistan İran'la ortak dil, kültür ve etnik köken gibi birçok unsuru paylaşmaktadır. Bundan dolayı Tahran'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne uyguladığı politikayı Tacikistan'dan ayırt etmek gerekir. Türk Cumhuriyetleri'nin ulusal kimliklerinin inşasında Türkiye nasıl önemli bir rol üstlenmişse, Tacikistan için de İran öyle önemli bir rol üstlenmektedir. Tahran Tacikistan'a uyguladığı politikada ortak değerler konusunu aktif olarak işlemektedir. Bu politikaya Ari jeopolitiği adını verebiliriz. Atay Akdevelioğlu, İran dış politikasındaki Şiilik ve Fars kültürünün iç içe geçtiğinin altını çizerek şunları belirtmektedir:⁶⁴

“Yüzyılların birikimiyle, Şii literatüründe Fars eserlerinin ezici ağırlık kazanması ve Şiiliğin İranlaşması sonucu, Şia için Farsça ve Fars kültürü “yarı-kutsal” bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla, İran'ın dış politikaları ile ideolojisi arasında doğrudan bir çelişki yoktur. Şiilik güdümlü dış politikadan Fars kültürü güdümlü dış politikayı birbirinden ayırmak kolay

değildir. Bununla birlikte; Taciklerin Sünni olmalarından çok, Fars kültürü alanı içinde olmalarını İran'ın dikkate almasında Ulema arasında Fars kültürüne sahip olmanın (veya Farsça konuşmanın) kişiyi diğer müslümanlardan farklı hale getirdiğine ilişkin bir inancın varlığının rol oynadığı açıktır. Fakat, bu tutumu Fars milliyetçiliği olarak nitelemek yerine, 'Şiilik içindeki Fars kültürünün öneminin bilincinde olmak' biçiminde açıklamak daha doğru olacaktır."

Jeopolitik açısından Tahran Batı Asya politikasında Şii unsurunu araç olarak kullanırken, burada Ari ırkına dayalı etnik ve dil değerlerini kullanmaktadır.

İran Dilleri ya da Ari Irkı Haritası (Kaynak: <http://www.essex.ac.uk/larg/contact/>)

Coğrafi olarak İran ve Tacikistan arasında ortak bir karasal sınır yoktur. Ortak sınırın olmaması genel olarak tehdit algısının oluşmasını engelleyen bir faktördür. Çünkü komşu ülkelerin dış politika anlayışlarında karşılıklı tehdit unsuru sürekli bir şekilde bulunmaktadır. Bundan dolayı, İran ve Tacikistan arasında ortak sınır olmaması Duşanbe'nin İran'a olumlu yaklaşımını güçlendirmektedir. Ancak Tahran; İran, Afganistan ve Tacikistan arasında kurulan "Fars Dilli Ülkeler Birliği" kapsamında Tacikistan'la yakın ilişkiler kurmaktadır. Afganistan'da ideolojik olarak İran Şii İslam'ının

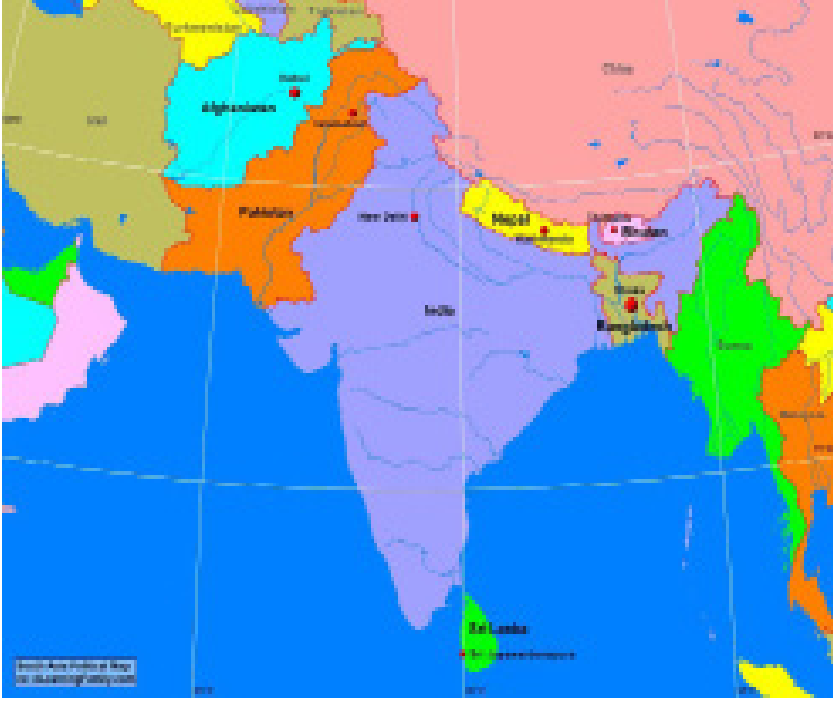
rakibi olan Taliban rejiminin ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sonucunda yönetimden uzaklaştırılması, İran'ın Afganistan'daki etkisini gün geçtikçe arttırmaktadır. İran; üç Fars dilli ülke arasında ekonomik kapasitesi ve devlet geleneği tecrübesinden dolayı “ağabey” durumundadır. Bundan dolayı İran Batı Asya'da Şii jeopolitiğini etkin olarak kullanırken, doğusundaki ülkelerde “Fars Dünyası” ve “Ari” söylemini jeopolitiğin etkin aracı olarak kullanmaktadır.

8. İRAN'IN GÜNEY ASYA'DAKİ JEOPOLİTİK KODLARI

Güney Asya tarihi sürecinde İran, devletlerin genişleme sahası olarak karşımıza çıkmıştır. Bugün Pakistan adını verdiğimiz ülke aslında İran merkezli devletler ile Hindistan'ın etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir ülkedir. İslam rejimi açısından Güney Asya, İran'ın Güney Doğu Asya Müslüman ülkeleri'ne açılma kapısı niteliğindedir. Bu bölümde Güney Asya'yı küresel ve bölgesel jeopolitik açısından tartıştıktan sonra İran'ın bölgede ve özellikle Afganistan'daki jeopolitik konumu ele alınacaktır.

8.1. Küresel Jeopolitik Açısından Güney Asya

Küresel jeopolitik açısından Güney Asya, Avrasya'nın içlerinden gelen kara gücünün yayılma alanı iken, aynı zamanda güneyden gelen deniz gücünü kıtaya çıkarma yeri olarak stratejik bir öneme sahiptir. 19. yüzyıl İngiltere'sinin "inci"si sayılan Hindistan, imparatorluk politikası geliştiren Rusya'nın da hedefindeydi. İngiltere Avrasya'nın içlerine buradan ilerlerken, Rusya Orta Asya ve Kafkasya üzerinden Hindistan'a yayılmaktaydı. Hindistan'ın bağımsızlığından sonra bu 'kara-deniz rekabetini' ve kendilerinin bu rekabetteki stratejik önemini anlayan Hintli karar alıcılar, bu rekabetin devamı olan Soğuk Savaş döneminin doğu-batı blokları çatışmasında Tarafsızlar Bloğu'nu oluşturarak Hindistan'ın jeopolitik konumunu güçlendirmişlerdir. Ancak Hindistan'ın bu güçlü özne inşa süreci Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılmasıyla durma noktasına gelmiştir. Eğer Hindistan parçalanmasaydı belki de bugün yüksek nüfuslu bir Müslüman devlet olurdu. Hindistan ile Pakistan arasındaki çatışma küresel ve bölgesel güçlerin bölgedeki varlıklarına hazır zemin nispetindedir. Özellikle Hindistan'ın eski sahibi İngiltere iki ülke arasında her zaman hakem rolünü oynayabilecek ve bölgedeki nüfuzunu devam ettirebilecektir.

Güney Asya Haritası (Kaynak: <http://www.alearningfamily.com/main/south-asia-political-map/>)

Soğuk Savaş döneminde Pakistan, İran ile beraber ABD tarafında yer almış ve CENTO'ya (Central Treaty Organization) üye olmuşlardır. Daha sonra Pakistan SEATO'ya (South East Asia Treaty Organization) üye olmuştur. Aslında, Pakistan'ı tehdit eden Komünizm tehdidi İran'da olduğu kadar güçlü değildi. İslamabad ABD ile yakın ilişkisini Hindistan ile rekabetinde kullanmak istemekteydi. Hindistan ise her ne kadar Bağlantısızlar Bloğu'nda yer alsada, Pakistan'ın Batı Bloğun'daki konumunu dengelemek için SSCB ile ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Afganistan da her ne kadar, Hindistan gibi ABD ile SSCB arasında denge politikası yürütmeye çalışsa da sonunda dengenin Sovyet tarafı ağır basmış olup, ülkede iktidara solcu bir hükümet gelmiştir. 1978 yılında patlak veren iç savaşta Sovyetlere yakın hükümeti desteklemek için SSCB Afganistan'a müdahale etmiştir. Kısacası, küresel jeopolitik bölgede kendi etkisini göstermiştir.

Bu bağlamda İran'ın konumu değerlendirilecek olursa, 1979 yılına kadar İran, Pakistan ve Türkiye ile beraber 'Yeşil Kuşak' adı verilen ABD'nin SSCB'yi ve Komünizmi kısıtlama politikasında yer almıştır. Ancak İslam Devrimi'yle beraber İran, Batı Bloğu'ndan çıkmış bulunmaktaydı. Bu durumla birlikte İran eski müttefikleri Türkiye, Irak ve Pakistan tarafından çevrelenmişti. Buna ek olarak, Tahran'ın Bağlantısızlar Grubu'na üye olması İran-Hindistan işbirliğinin gelişmesine ön ayak olmuştur.

8.2. Bölgesel Jeopolitik Açısından Güney Asya

Güney Asya'daki bölgesel jeopolitik ittifaklar, karşı ittifaklar üzerinden gelişmektedir. Hindistan'ın bölgedeki hegemonyasını kısıtlamak amacıyla Pakistan, Çin ile yakın ilişkiler geliştirmektedir. Hindistan ise Afganistan'ı kendi yanına çekmeye çalışmaktadır.⁶⁵ Hindistan'ın güneyindeki Sri Lanka ise Hindistan'ın nüfuzunu dengelemek için Çin ve Pakistan'ı kullanmaktadır. Güney Asya'daki bu denklem bütün Avrasya Kıta'sını kapsayan ŞİÖ bağlamında ele alındığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Kurucu devletler	Rusya	Çin	Orta Asya (Kazakistan)
Gözlemciler	Hindistan	Pakistan	İran
Diyalog ortakları	Nepal	Sri Lanka	Türkiye

Bu tablo Avrasya'daki jeopolitik dengeleri yansıtmaktadır. Birinci sırada ŞİÖ kurucu üyeleri yer almaktadır. Bu sırada Rusya ve Çin güç merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Orta Asya güçlü bir jeopolitik özne oluşturmasa da, Rus Uzman Dmitri Trenin'in Astana'yı özgüveni tam ve Moskova ve Pekin'le beraber ŞİÖ'nün üçüncü sacayağı rolünü üstlenmeye hazır, iddialı⁶⁶ bir ülke olarak tanımlamıştır. Başka deyişle Kazakistan Rusya ile Çin'i birbirine karşı denge unsuru olarak kullanmaktadır.

İkinci sırada gözlemci statüsündeki üyeler bulunmaktadır. Rusya Çin'in örgütteki gücünü dengelemek için Hindistan'ı desteklemektedir. Çin ile Hindistan'ın bölgede birbirine rakip olduğu bellidir. Bu rekabetin açıkça gözlemlendiği durum,

Hindistan'ın, Pekin'in öne sürdüğü “Yol-Kuşak” Yeni İpek Yolu projesini desteklememesidir. 2017 yılının mayıs ayında Pekin’de gerçekleşen ‘Yol-Kuşak Uluslararası İşbirliği Forumu’ toplantısında 28 devlet başkanı hazır bulunurken, toplantıda Hindistan temsil edilmemiştir.⁶⁷ Dolayısıyla Çin’e karşı Rusya’nın Hindistan’ı örgüte çekmesi jeopolitik mücadele açısından doğal bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Aynı şekilde Rusya BM Güvenlik Konseyi’nin sayısı beş olan Daimi Üyeleri arasında Hindistan’ın da yer almasını desteklemektedir.⁶⁸ Rusya’nın bu desteği BM Güvenlik Konseyi’ndeki Çin’i dengeleme girişimi olarak yorumlanabilir. Ayrıca, Rusya ve Hindistan tarafından geliştirilmekte olan “Uluslararası Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru”, Moskova ve New Delhi’nin Çin’in ‘Yol-Kuşak girişimine’ karşı geliştirdiği bir cevap olarak değerlendirilmektedir.

Moskova’nın ŞİÖ’deki Hindistan’ı destekleme hamlesine Pekin, Pakistan’ın örgütteki gözlemci statüsünü desteklemekle cevap vermiştir. Kazakistan’ın yer altı kaynaklarının en kârlı şekilde güney sularına nakledebileceği güzergahta bulunan İran’ın örgüte gözlemci statüsünde katılması en çok Astana’nın çıkarına hizmet etmektedir. Kazakistan-İran arasındaki güvenilir ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda Astana’nın İran’ı desteklemesi oldukça normaldir. Orta Asya açısından örgütte ne kadar çok üye olursa, Çin ve Rusya’nın tekeli o kadar dengelenmiş olacaktır.

Üçüncü sırada gözlemci statüsünden bir kademe aşağıda olan diyalog ortakları bulunmaktadır. Burada Rusya ve Hindistan Nepal’i desteklerken, Çin-Pakistan sütunu Sri Lanka’yı desteklemiştir. Kazakistan ise stratejik ortağı Türkiye’ye destek vermiştir. Böylece örgüt içindeki dengeler oturmuştur.

İran’ın bölgesel jeopolitikteki tutumu, hem Pakistan’la hem de New Delhi ile ilişkilerini geliştirmek şeklindedir. Kaşmir sorununda arabulucu rolünü üstlenmek de istemektedir. İran’ın Çin’le yakın ilişkisi diğer tarafta Pakistan’ın Çin’le işbirliği, İran-Pakistan ilişkilerine olumlu yansımaktadır. İki ülke Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde ekonomik ilişkilerini geliştirmektedir. İran Çin ile kuzeyde Orta Asya üzerinden ticaret yollarını geliştirirken, güneyde Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru, İran’ı Pakistan üzerinden Çin’e bağlamaktadır.⁶⁹

8.3. Afganistan Jeopolitiği

Küresel ve bölgesel aktörlerin önem verdiği ülkelerden biri de Afganistan'dır. Bugün Afganistan adı verilen ülke, çok eski dönemlerden beri kuzeyindeki Türk jeopolitik öznesi, batısındaki İran jeopolitik öznesi ve güneyindeki Hint jeopolitik öznesi arasında paylaşılmaktaydı. 19.yy.'da Rusya ile İngiltere'nin "büyük oyunu" sonucunda kurulan Afganistan adı geçen üç öznenin jeopolitik nüfuz alanı birleştirilerek kurulmuştur. Bundan dolayı ülkenin coğrafi ve politik durumu yani jeopolitiği, güçlü bir özne oluşturmaya müsait değildir.

Afganistan Haritası (Kaynak: <http://www1.rockmartcrossroads.net/>)

Afganistan'daki üç büyük şehir üzerinden ülke jeopolitiğini anlamaya çalışırsak, haritada görüldüğü gibi ülkenin batısında bulunan Herat şehri coğrafi olarak İran'a yakın durmaktayken, kuzeydeki Mezar-ı Şerif Türkistan'a, güneydeki Kandahar ise Pakistan'a yakın konumdadır. Zaten tarih boyunca Herat, İran Devletleri'nin parçası iken Mezar-ı Şerif Türkistan merkezli devletlerin,

Kandahar ise Hindistan merkezli devletlerin, örneğin Babürerin'in, kontrolündeydi. Yukarıdaki haritada görüldüğü gibi, ülkenin etnik haritası da bu durumu yansıtmaktadır. Ülkenin kuzeyinde Özbek ve Tacikler, güneydoğu ve güneyde ise Peştunlar ve Beluçlar yoğun yaşamaktadırlar. Ülkenin ortasından batıya doğru Şii Hazaralar yerleşmiş bulunmaktadır.

Bu faktörlerden dolayı ülke halkının güçlü bir devlet kuramaması Afganistan'da jeopolitik boşluk yaratmaktadır. Bu boşluğu doldurmak için İran ile Pakistan mücadele etmektedir. Kuzeyde ise Türkistan (Özbek) Devleti'nin varisi Özbekistan, şimdilik bu mücadeleden uzak durmaktadır. Buna karşılık, Tacikistan her ne kadar güç mücadelesine girişmese de, Afganistan'la daha aktif bir işbirliği geliştirmektedir. Pakistan'ın Afganistan politikası ise Pakistan-Hindistan çatışmasından dolayı güven eksikliğini de kendi içinde barındırmaktadır. Afganistan Pakistan'ı terörü desteklemekle suçlamaktadır. Bu güvensizliğin yansımaları olarak 2017 yılının Nisan ayında İslamabat'ta düzenlenen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı zirvesinde Kabil temsil edilmemiştir.⁷⁰ Afganistan-Pakistan arasındaki güvensizlik Kabil'i Hindistan'a doğru itmektedir.

İran'ın Afganistan jeopolitiğindeki konumunu incelenecek olursa, Tahran ülkeye siyasi, ekonomik ve kültürel olarak aktif giriş yapmıştır. İran ülkedeki Taciklere karşı Ari jeopolitiğini kullanırken, Hazarlara karşı Şii jeopolitiğini kullanmaktadır. Ari politikası bağlamında Tahran Afganistan üzerinden Tacikistan'a doğru gitmektedir. Şii ve Ari politikaları sayesinde İran'ın Afganistan'daki nüfuzu gittikçe artmaktadır. Tahran'ın nüfuz artmasından şimdilik sadece Peştunlar ve Beluçlar rahatsız olmaktadır. Bundan dolayı İran ile Pakistan anlaşmazlık yaşamaktadır. Ancak İran-Pakistan ekonomik işbirliği iki ülke arasındaki jeopolitik rekabetten daha ağır basmaktadır. Hatta bu durumda İran hem Afganistan hem de Pakistan ile yakın ilişkiler kurarak iki ülke arasında arabulucu rolü de üstlenebilecektir.

9. SONUÇ

İran hem küresel hem bölgesel jeopolitikte stratejik bir öneme sahiptir. Bu stratejik önemi hem Avrasya Kıtası'nın içerisindeki Rusya, hem kıta dışındaki ABD de kavramış durumdadır. Tarihsel olarak iki küresel güç de İran'ı kendi safına çekmeye çalışmıştır. 1979 İslam Devrimi sonrası İran'ın ABD yörüngesinden çıkmasına ek olarak, ABD-İran ilişkilerinin bozulmasıyla, Rusya'nın İran'ı kendi safına çekmede daha başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca iki kutuplu uluslararası düzenin bozulması ve ABD'nin dengesiz bir şekilde aşırı derecede güçlenmesi, İran'ı ABD'nin bu gücünü dengeleme niyeti ile Moskova-Pekin eksenine doğru itmektedir. Küresel jeopolitikteki Rusya-ABD ve Çin-ABD rekabetini düşündüğünde İran'ın Rusya ve Çin'e yakın durması doğal bir sonuçtur. ABD-İran ilişkilerinin kötü seyri devam ettikçe, İran ABD'nin bölgedeki rakipleri Rusya ve Çin'e yaklaşacaktır. Ancak İran'ın olası bir demokratikleşme sürecine girmesi ve hatta olası bir rejim değişikliğinin gündeme gelmesi ile İran'ın kendi küresel jeopolitik kodu gereği ABD ile de yakın ilişkiler kurma ihtimali vardır. Çünkü kara ve deniz gücünü karşısında bulan devletler için en uygun dış politika her iki güçle de iyi geçinmektir. Buna göre, İran'ın küresel jeopolitikteki konumu ilk olarak Rusya-ABD, Rusya-Çin ilişkilerine ve İran'ın iç politikasındaki olası değişikliklere bağlı olacaktır.

Avrasya Kıtası içerisindeki jeopolitik dengelere bakıldığında, her şeyden önce Çin'in yükselişinin bir sonucu olarak; ekonomik, kültürel ve siyasi nüfuzunun kıta içerlerine doğru yayıldığı gözlemlenmektedir. Bunun en belirgin göstergesi, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Yol-Kuşak Girişimi'dir. 2017 Haziran ayından itibaren Hindistan ve Pakistan'ın ŞİÖ tam üyeliğiyle örgüt, Pasifik Okyanusu, Hint Okyanusunu ve Arktik Okyanusunu birbirine bağlamıştır. Yol-Kuşak Girişimi ise Çin'i Avrupa ile bağladığı için Hazar Denizi'nin kuzeyinden ve güneyinden geçmek üzere iki ana güzergahtan oluşmaktadır. Kuzey güzergah Rusya üzerinden geçerken, güney güzergah İran üzerinden geçmektedir. Dolayısıyla İran Çin'in stratejik hesaplamalarında kilit bir konumuna sahip olmuştur.

Çin kendi enerji ihtiyacını Ortadoğu'dan deniz taşımacılığı üzerinden yaparken, aynı şekilde kendi mallarını batıya deniz yoluyla ulaştırmaktadır. ABD ve Çin arasında yükselmekte olan rekabet göz önünde bulundurulduğunda, deniz gücü olan ABD deniz ulaşımını kolayca sabote edebilecektir. Bu yüzden Pekin için kıta içerisinden geçen ulaşım yolları stratejik öneme sahiptir. Bu bağlamda hem kendisinin enerji kaynaklarıyla hem stratejik coğrafi konumuyla İran Pekin açısından vazgeçilmez bir ortaktır.

Çin'in Avrasya Kıta'sı içinde güçlenmesi Rusya ve Hindistan gibi bölgesel güçleri tedirgin etmektedir. Çin'in yükselişini Rusya ve Hindistan her ne kadar açık olarak belirtmeseler de tehdit olarak algılamaktadırlar. Bu nedenle, Rusya ve Hindistan Çin'in Yol-Kuşak projesine karşı "Kuzey-Güney Koridoru"nu gerçekleştirmektelerdir. Burada da İran coğrafik olarak Hindistan-Rusya'nın ortasında konumlandığından dolayı ikili arasında ayrı bir öneme sahiptir. Dolayısıyla İran'ın doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının tam ortasındaki bu stratejik konumundan dolayı Tahran'ın nüfuzu gittikçe artmaktadır.

Bölgesel jeopolitik bağlamında İran kendini İslam Dünyası'nın merkezinde konumlandırmaktadır. Ancak gerçekçi bakıldığında İran; Batı Asya, Kafkasya, Orta Asya ve Güney Asya olarak dört bölge ile çevrilidir. Bu dört bölge İran'ın farklı yoğunluklarla jeopolitik rekabete girdiği bölgelerdir. İlk olarak İran Batı Asya'da Suudi Arabistan, Türkiye ve Mısır'la bölgesel nüfuz için mücadele etmektedir. Türkiye'nin NATO üyesi olması ve Basra Körfezi dahil olmak üzere Arap Ülkeleri'nin ABD tarafından desteklenmesi Batı Asya jeopolitik rekabetine küresel boyut kazandırmaktadır. İran bölgedeki ABD gücünü Rusya ile dengelemeye çalışmaktadır. İran için Rusya ne kadar önemli ise, Rusya'nın bölgedeki çıkarları açısından İran da bir o kadar önemlidir.

Batı Asya'daki jeopolitik oyun Suriye, Irak ve Yemen üzerinden oynanmaktadır. Bunlara ek olarak Kürt jeopolitiği de bölgedeki diğer önemli konudur. Burada İran-Suudi Arabistan karşıtlığı öne çıkmaktadır. Aynı şekilde Körfez'deki küçük emirlikler de bu çetin

rekabet kapsamına girmektedir. 2017 yılının haziran ayının başlarında alevlenen Katar Krizi, İran-Suudi Arabistan rekabetinin bölgesel devletlere yansımaları göstermesi bakımından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Batı Asya’da İran Şii kartını oldukça iyi bir şekilde kullanmaktadır.

Önümüzdeki dönemde Irak ve Suriye’nin parçalanması İran dış politikası açısından bir meydan okumadır. İlk olarak İran kendi güvenliği açısından istikrarlı ama zayıf bir Irak istemektedir. Onun için ilk aşamada Irak’ın toprak bütünlüğünü destekleyecektir. Ancak bunu başaramadığı ve Bölgesel Irak Yönetimi’nin Bağdat’tan ayrılması durumunda Kürtlerle yakın ilişki kurmaya devam edecektir. Şii nüfusunun ağırlıkta olduğu Irak’ın güneyinde ise İran zaten mevcut olan nüfuzunu arttıracaktır. Suriye’de de İran ilk aşamada ülkenin bütünlüğünü savunmaya çalışacaktır.

İran’a karşılık ABD ve Rusya, Kürtleri desteklemektedir. Kürtlerin Şam’dan ayrılması durumunda ikinci aşama olarak Suriye’de Şii-Sünni ayırımının yaşanmasını önlemeye çalışacak ve kendine yakın olan Alevi grupların iktidarda kalmasını destekleyecektir.

Kafkasya’ya değinildiğinde, burada bütün jeopolitik hesaplar Azerbaycan-Ermenistan çatışması üzerinden gelişmektedir. Rusya Ermenistan’ı, Türkiye ise Azerbaycan’ı desteklemektedir. İran ise bölgedeki Türk nüfuzunun artmasından endişe ettiği için Moskova-Erivan hattına daha yakın durmaktadır. Burada Kafkasların Hazar Denizi’ne açılan kapısı olan Azerbaycan stratejik bir konuma sahiptir. Bir taraftan Azerbaycan Türkiye’nin Orta Asya’ya açılmasını sağlarken, diğer taraftan Rusya-İran arasında gelişmekte olan “Kuzey-Güney Koridoru” bağlamında kilit bir ülkedir. Dolayısıyla hem Ankara hem Moskova hem de Tahran Azerbaycan ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Son dönemlerdeki Azerbaycan dış politikasına baktığımızda, Bakü’nün kendi stratejik önemini kavradığı ve bu konumunu Ermenistan’a karşı kullanma yönünde ilerlemekte olduğu anlaşılacaktır. Tahran açısından Kafkasya İran’ın Avrasya’ya açılan kapısı değerindedir. Burada İran kendisinin jeopolitik kodu gereği olarak, Rusya-Ermenistan hattını desteklerken, Azerbaycan-Türkiye eksenini de yakın işbirliği geliştirmeye devam edecektir.

Orta Asya'da İran Rusya ve Çin'le beraber ABD ve Türkiye'ye karşı mücadele etmektedir. ABD bölgede Batı değerlerini benimsemiş bir rejim oluşturmaya çalışırken, Ankara Türk jeopolitik öznesinin oluşması için çabalamaktadır. Tahran, Moskova ve Pekin hem Batı demokrasisine hem Türk birliğine karşı durmaktadır. Ancak bölge zaman ilerledikçe Moskova'nın tekelinden çıkarak Pekin'e bağımlı hale gelmektedir. Ayrıca, Orta Asya'nın İpek Yolu üzerinden Batı'ya açılması daha çok Türkiye'nin çıkarına olmaktadır. İran'ın Orta Asya'daki politikasını özetlersek, Tahran kendisine kültürel değerler bakımından yakın olan Tacikistan'la işbirliği geliştirmektedir. Böylece Tahran Ankara'nın Türk Birliği jeopolitiğine karşı Afganistan ve Tacikistan'ı kapsayacak şekilde Ari jeopolitiğini kullanacaktır.

Güney Asya'da jeopolitik rekabet Pakistan-Hindistan çatışması üzerinden gelişmektedir. Ancak burada İran her iki ülke ile de güvenilir ilişkiler kurmayı başarmış durumdadır. Tahran için Güney Asya bağlamında asıl tehdidi Afganistan oluşturmaktadır. Bu bakımdan İran Afganistan'daki jeopolitik boşluğu kendisinin Ari politikası aracılığıyla doldurmaya çalışmaktadır. Bugün gelinen aşamada Herat merkezli Batı Afganistan, İran'ın nüfuz alanı olarak görülmektedir.

SONNOT

- 1 Alfred Thayer Mahan, *The Influence Of Sea Power Upon History (1660-1783)*, Spectral Assoc, 2010, s. 10.
- 2 Mahan, *a.g.e.*, s. 14.
- 3 Alfred Thayer Mahan, *The Problem of Asia and Its Effect Upon International Policies*, Biblio Bazaar, 2009, s. 21.
- 4 H. J. Mackinder, “The Geographical Pivot of History”, *The Geographical Journal*, Vol: 23, No: 4, Nisan 1904, s. 434.
- 5 Bakınız: Nicholas J. Spykman, *America’s Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Paperback, 2007.
- 6 Andrew Lynch, “Three Geostrategists and their Maps: Mahan, Mackinder, Spykman”, *Doctorpence*, <http://doctorpence.blogspot.com.tr/2017/01/map-on-monday-three-geostrategists-and.html>, (Erişim Tarihi: 15.06.2017).
- 7 Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London 1996, s. 46.
- 8 Colin Flint, *Introduction to Geopolitics*, Routledge: Taylor & Francis Group, 2006, s. 56.
- 9 “Iran”-CIA *World Factbook*, Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 10 “Iran Population 2017”, *World Population Review*, <http://worldpopulationreview.com/countries/iran-population>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 11 “Biggest Cities in Iran”, *World Atlas*, <http://www.worldatlas.com/articles/the-biggest-cities-in-iran.html>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 12 Adam Watson, “Persia Imperial moderation”, *The Evolution*

- Of International Society: A comparative historical analysis*, Routledge, 1992, s. 40.
- 13 Fereshteh Davaran, *Continuity in Iranian Identity: Resilience of a Cultural Heritage*, Routledge, 2010, s. 138.
- 14 Fereshteh Davaran, *a.g.e.*, s. 141.
- 15 Touraj Atabaki, “Iranian History in Transition Recasting the Symbolic Identity of Babak Khorramdin”, Abbas Amanat-Farzin Vejdani, der. , *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012, s. 74-75.
- 16 Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, 1997, s. 41.
- 17 Brzezinski, *a.g.e.*, s. 47.
- 18 Zbigniew Brzezinski-Robert M.Gates, *Iran: Time for a New Approach*, Council on Foreign Relations, 2004, s. 9.
- 19 А. Дугин, *ОСНОВЫ ГЕОПОЛИТИКИ, АРКТОГЕЯ-центр*, 2009, s. 136.
- 20 Дмитрий Тренин, “Россия и Иран: недоверие в прошлом и сотрудничество в настоящем”, *Carnegie Moscow Center*, <http://carnegie.ru/2016/09/08/ru-pub-64508>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 21 *İran Anayasasının II. Maddesi*, Constitute Project, constituteproject.org, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 22 *Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989*, Constitute Project, constituteproject.org, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 23 *Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989*, Constitute Project, constituteproject.org, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 24 Seyed Javad Mir-Khalili, “Imam Khomeini’s Viewpoints on Iranian Foreign Policy”, *Iran Review*, <http://www.iranreview>.

- org/content/Documents/Imam_Khomeini%E2%80%99s_Viewpoints_on_Iranian_Foreign_Policy.htm, (Erişim Tarihi: 20.05.2017).
- 25 “أبجدية تصدير الثورة الايرانية”, *Nesan News*, <http://www.nesannews.com/article?view=15489>, (Erişim Tarihi: 15.05.2017).
- 26 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World order*, Simon and Schuster, 1996, s. 178.
- 27 Colin Flint, *a.g.e.*, s. 56.
- 28 Bayram Sinkaya, “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 55.
- 29 İbrahim El Marashi, “Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devriminden 2003 Irak Savaşına”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 10.
- 30 Arif Keskin, “Şii Jeopolitiği ve İran”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 77.
- 31 Bayram Sinkaya, “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 57.
- 32 İbrahim El Marashi, “Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devriminden 2003 Irak Savaşına”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 19.
- 33 Jill Ann Crystal-Charles Gordon Smith, “Bahrain”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Bahrain>, (Erişim Tarihi: 9.06.2017).
- 34 İbrahim El Marashi, “Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devriminden 2003 Irak Savaşına”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 17.
- 35 Murat Kaya, “Yemen: Suudi Arabistan ve İran’ın Güreş Minderi”, *Stratejik Ortak*, <http://www.stratejikortak.com/2017/03/yemen-suudi-arabistan-ve-iran.html>, (Erişim Tarihi: 31.05.2017).
- 36 Cenk Tamer, “İran’ın Yemen’deki Faaliyetleri”, *ANKASAM*,

- <https://ankasam.org/iranin-yemendeki-faaliyetleri/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 37 Lazar Berman, “The Iranian Penetration of Iraqi Kurdistan”, *Jerusalem Center for Public Affairs*, <http://jcpa.org/article/the-iranian-penetration-of-iraqi-kurdistan/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 38 “İran’ın Akdeniz Planı”, *Yeni Şafak*, 12 Haziran 2017.
- 39 Arif Keskin, “İran’ın Kafkasya Politikası”, *Circassian Center*, <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0503-iran.htm>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 40 Emre Erden, “Nursultan Nazarbayev’ten Ermenistan’a Ayar”, *Milliyet*, <http://blog.milliyet.com.tr/nursultan-nazarbayev-den-ermenistan-a-ayar/Blog/?BlogNo=4605>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 41 “Avrasya Birliği kuruldu Türkiye bekleniyor...”, *Yeniçağ*, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/avrasya-birligi-kuruldu-turkiye-bekleniyor-98969h.htm>, “Avrasya Birliği’ne doğru Türkiye”, *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/05/26/avrasya-birligine-dogru-turkiye>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 42 Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Resmi İnternet Sayfası, <http://www.turkkon.org/tr-TR/AnaSayfa>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 43 Rusya Cumhurbaşkanı Resmi İnternet Sitesi, “Заявления для прессы по итогам переговоров с Президентом Ирана Хасаном Рухани. По окончании российско-иранских переговоров Владимир Путин и Хасан Рухани сделали заявления для прессы.”, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/54138>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 44 “Ermenistan Ekonomisi Türkiye’ye Muhtaç”, *Haber 7*, <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/763487-ermenistan-ekonomisi-turkiyeye-muhtac>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 45 Mehmet Seyfettin Erol–Arzu Celalifer Ekinci, “İran’ın Orta

- Asya Politikası: İşbirliği Arayışları ve Güvenlik Sorunu”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Barış Kitap, Ankara 2011, s. 391.
- 46 Bülent Aras, “Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, No: 3, Sonbahar 1999, s. 273.
- 47 A. Дугин, *a.g.e.*, s. 138.
- 48 “Religion”, *Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan*, http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_en/atr_din.pdf, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 49 Atay Akdevelioğlu, “İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2004, s. 150.
- 50 “What Does Israel Seek in the Caucasus?”, *ADWNEWS*, <http://www.awdnews.com/political/what-does-israel-seek-in-the-caucasus>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 51 Orhan Gafarlı, “Güney Kafkasya'da İran ve İsrail rekabeti”, *Aljazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/guney-kafkasyada-iran-ve-israil-rekabeti>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 52 “What Does Israel Seek in the Caucasus?”, *ADWNEWS*, <http://www.awdnews.com/political/what-does-israel-seek-in-the-caucasus>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 53 “Azerbaycan ve Suudi Arabistan Arasında Askeri İşbirliği”, *Trend News Agency*, <http://tr.trend.az/scaucasus/2739152.html>, (Erişim tarihi 10.06.2017).
- 54 Group of Strategic Vision “Russia-Islamic World” Resmi İnternet Sayfası, <http://rusisworld.com/about>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 55 *10th International Economic Summit, Russia-Islamic World: Kazan Summit 2018*”, <https://kazansummit.ru/index.php>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

- 56 “Россия всегда была самым верным, надежным и последовательным защитником интересов исламского мира”, - самые важные цитаты Владимира Путина про ислам, *Group of Strategic Vision “Russia-Islamic World”* <http://rusisworld.com/religiya/rossiya-vsegda-byla-samym-vernym-nadezhnym-i-posledovatelny-m-zashchitnikom-interesov>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 57 Mehmet Seyfettin Erol-Oktay Bingöl, “Afganistan’da Geçiş Safhası, Bölge Ülkeleri ve 2014 Sonrası Öngörüler”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Sıcak Barış’ın Soğuk Örgütü: Yeni NATO Yeni Tehditler, Konseptler, Arayışlar, Dönüşüm ve Alan Dışı Operasyonlar*, Barış Kitap, Ankara 2012, s. 393.
- 58 Mehmet Seyfettin Erol, “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Barış Kitap, Ankara 2011, s. 11.
- 59 Mehmet Seyfettin Erol-Mehmet Şahin, “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991 – 2011)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar: 2013, Sayı: 37, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1525702155_Mehmet%20Seyfettin%20Erol.pdf, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 60 Bakınız: Eugene Rumer-Dmitri Trenin-Huasheng Zhao, *Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing*, M.E. Sharpe, 2007.
- 61 Touraj Atabaki, “Recasting Oneself, Rejecting the Other: Pan-Turkism and Iranian Nationalism”, Willem van schendel ve Erik j. Zuërcher, der., *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World: Nationalism, Ethnicity and Labour in the Twentieth Century*, I.B.Tauris, 2001, s. 65.
- 62 Mehmet Seyfettin Erol-Arzu Celalifer Ekinci, “İran’ın Orta Asya Politikası: İşbirliği Arayışları ve Güvenlik Sorunu”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Barış Kitap,

- Ankara 2011, s. 399.
- 63 Ali A. Jalali, “The Strategic Partnership of Russia and Iran” *Parameters*, Winter 2001-02, <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/01winter/jalali.htm>, s. 98-111. (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 64 Atay Akdevelioğlu, *a.g.m.*, s.130.
- 65 Mehmet Seyfettin Erol-Oktay Bingöl, “Afganistan’da Geçiş Safhası, Bölge Ülkeleri ve 2014 Sonrası Öngörüler”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Sıcak Barış’ın Soğuk Örgütü: Yeni NATO Yeni Tehditler, Konseptler, Arayışlar, Dönüşüm ve Alan Dışı Operasyonlar*, Barış Kitap, Ankara 2012, s. 394.
- 66 Dmitri Trenin, “Russia and Central Asia: Interests, Policies, and Prospects” in Eugene Rumer, Dmitri Trenin, and Huasheng Zhao, *Central Asia : Views from Washington, Moscow, and Beijing*, M.E. Sharpe, 2007, s.86.
- 67 Belt and Road Forum for International Cooperation Resmi İnternet Sayfası, <http://www.beltandroadforum.org/english/n100/2017/0425/c22-214.html>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 68 Rusya Cumhurbaşkanı Resmi İnternet Sayfası, “*Санкт-Петербургская Декларация Российской Федерации и Республики Индии: Взгляд в XXI век*”, <http://www.kremlin.ru/supplement/5199>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 69 China Pakistan Economic Corridor, <http://cpec.gov.pk/index>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).
- 70 Shahid M. Amin, “ECO Summit in Islamabad”, <http://pakobserver.net/eco-summit-in-islamabad/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

KAYNAKÇA

“Avrasya Birliği Kuruldu Türkiye Bekleniyor”, *Yeniçağ*, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/avrasya-birligi-kuruldu-turkiye-bekleniyor-98969h.htm>, (Erişim Tarihi: 22.06.2017).

“Azerbaycan ve Suudi Arabistan arasında Askeri İşbirliği”, <http://tr.trend.az/scaucasus/2739152.html>, (Erişim Tarihi: 6.06.2017).

“Biggest Cities in Iran”, *Worldatlas*, <http://www.worldatlas.com/articles/the-biggest-cities-in-iran.html>. (Erişim Tarihi: 06.04.2017).

“Ermenistan Ekonomisi Türkiye’ye Muhtaç”, *Haber7* <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/763487-ermenistan-ekonomisi-turkiyeye-muhtac>, (Erişim Tarihi: 13.06.2017).

“Iran Population 2017”, *World Population Review*, <http://worldpopulationreview.com/countries/iran-population/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

“Ministry of Foreign Affairs Holds Briefing for Chinese and Foreign Media on President Xi Jinping’s Attendance and Chairing of Related Events of the BRFC”, *Belt and Road Forum for International Cooperation*, <http://www.beltandroadforum.org/english/n100/2017/0425/c22-214.html>, (Erişim Tarihi: 25.04.2017).

“Religion”, *Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan Presidential Library*, http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_en/atr_din.pdf, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

The World Fact Book, Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, (Erişim Tarihi:10.06.2017).

“What Does Israel Seek in the Caucasus?”, *AWDNEWS*, <http://www.awdnews.com/political/what-does-israel-seek-in-the-caucasus>, (Erişim Tarihi: 04.06.2017).

“Yemen: Suudi Arabistan ve İran’ın Güreş Minderi”, *Stratejik Ortak*, <http://www.stratejikortak.com/2017/03/yemen-suudi-arabistan-ve-iran.html>, (Erişim Tarihi: 31.05.2017).

AKDEVELİOĞLU Atay, “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2004, s. 129-160.

AMIN Shahid M, “ECO Summit in Islamabad”, *Pakobserver*, <http://pakobserver.net/eco-summit-in-islamabad/>, (Erişim Tarihi: 7.03.2017).

ARAS Bülent, “Amerika-Orta Asya ilişkileri ve İran’ın Konumu”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:5, Sayı:3, Sonbahar, 1999, s. 225-243.

ATABAKI Touraj, “Iranian History in Transition Recasting the Symbolic Identity of Babak Khorramdin”, Abbas Amanat-Farzin Vejdani, der., *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012, s. 65-79.

ATABAKI Touraj, “Recasting Oneself, Rejecting the Other: Pan-Turkism and Iranian Nationalism”, Willem Van Schendal-Erik J. Zuercher, der., *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World: Nationalism, Ethnicity and Labour in the Twentieth Century*, I.B. Tauris, 2001, s. 65-84.

BERMAN Lazar, “The Iranian Penetration of Iraqi Kurdistan”, <http://jcpa.org/article/the-iranian-penetration-of-iraqi-kurdistan/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

BRZEZINSKI Zbigniew, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, 1997.

BRZEZINSKI Zbigniew-GATES Robert M., *Iran: Time for a New Approach*, Report of an Independent Task Force Sponsored by the Council on Foreign Relations, 2004.

CRYSTAL Jill A.-SMITH Charles G, “Bahrain”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Bahrain>, (Erişim Tarihi: 9.06.2017).

DAVARAN Fereshteh, *Continuity in Iranian Identity: Resilience of a Cultural Heritage*, Routledge, 2010.

EL MARASHI Ibrahim, “Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devriminden 2003 Irak Savaşına”, *Avrasya Dosyası*, VIII/3, 2007, s. 7-36.

ERDEN Emre, “Nursultan Nazarbayev’ten Ermenistan’a Ayar”, *Milliyet*, <http://blog.milliyet.com.tr/nursultan-nazarbayev-den-ermenistan-a-ayar/Blog/?BlogNo=462905>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

EROL Mehmet S.-EKİNCİ Celalifer Arzu, “İran’ın Orta Asya Politikası: İşbirliği Arayışları ve Güvenlik Sorunu”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Barış kitap, Ankara 2011, s. 379-446.

EROL Mehmet S., “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası”, Mehmet Seyfettin EROL, der., *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Barış kitap, Ankara 2011, s. 7-54.

EROL Mehmet S.-ŞAHİN Mehmet, “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991–2011)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2013, Sayı:37, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1525702155_Mehmet%20Seyfettin%20Erol.pdf, s. 111-136.

EROL Mehmet S.-BİNGÖL Oktay, “Afganistan’da Geçiş Safhası, Bölge Ülkeleri ve 2014 Sonrası Öngörüler”, Mehmet Seyfettin EROL (ed.), “*Sıcak Barış’ın Soğuk Örgütü: Yeni NATO. “Yeni Tehditler, Konseptler, Arayışlar, Dönüşüm ve Alan Dışı Operasyonlar”*”, Barış Kitap, Ankara 2012, s. 377-399.

FLINT Colin, *Introduction to Geopolitics*, Routledge the Taylor & Francis Group, 2006.

GAFARLI Orhan, “Güney Kafkasya’da İran ve İsrail Rekabeti”, *Aljazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/guney-kafkasyada-iran-ve-israil-rekabeti>, (Erişim Tarihi: 20.01.2017).

HUNTINGTON Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World order*, Simon and Schuster, 1996.

Iran (Islamic Republic of)’s Constitution of 1979 with Amendments through 1989, *Constitute Project*, constituteproject.org.

JALALI Ali A., “The Strategic Partnership of Russia and Iran” *Parameters*, Winter 2001, <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/01winter/jalali.htm>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

Kazan Summit, <https://kazansummit.ru/index.php>.

KAYA, Murat, “Yemen: Suudi Arabistan ve İran’ın Güreş Minderi”, *Stratejik Ortak*, <http://www.stratejikortak.com/2017/03/>

yemen-suudi-arabistan-ve-iran.html, (Erişim Tarihi: 31.05.2017).

KESKİN Arif, “Şii Jeopolitiği ve İran”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 65-100.

LYNCH Andrew, “Three Geostrategists and their Maps: Mahan, Mackinder, Spykman”, *Doctopence*, <http://doctopence.blogspot.com.tr/2017/01/map-on-monday-three-geostrategists-and.html>, (Erişim Tarihi: 15.06.2017).

MACKINDER Halford J., “The Geographical Pivot of History”, *The Geographical Journal*, Vol:23, No:4, Nisan 1904, s. 421-444.

MAHAN Alfred T., *The Influence of Sea Power Upon History (1660-1783)*, Spectral Assoc, 2010.

MAHAN Alfred T., *The Problem of Asia and Its Effect Upon International Policies*, Biblio Bazaar, 2009.

MENLİK İlknur, “Avrasya Birliği’ne doğru Türkiye”, *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/05/26/avrasya-birligine-dogru-turkiye>, (Erişim Tarihi: 26.5.2017).

MIR-KHALILI Seyed J., “Imam Khomeini’s Viewpoints on Iranian Foreign Policy”, *Iran Review* http://www.iranreview.org/content/Documents/Imam_Khomeini%E2%80%99s_Viewpoints_on_Iranian_Foreign_Policy.htm, 26 Mayıs 2008, (Erişim Tarihi: 20.05.2017).

Nesanews, <http://www.nesanews.com/article?view=15489>, (Erişim Tarihi: 15.05.2017).

RUMER Eugene vd., *Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing*, M.E. Sharpe, 2007.

SİNKAYA Bayram, “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası*, XIII/3, 2007, s. 37-64.

SPYKMAN Nicholas J., *America’s Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Paperback, 2007.

TAMER Cenk, “İran’ın Yemen’deki Faaliyetleri”, <https://ankasam.org/iranin-yemendeki-faaliyetleri/>, *ANKASAM*, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

TRENIN Dimitri, “Russia and Central Asia: Interests, Policies, and Prospects”, Eugene Rumer vd., der., *Central Asia : Views from Washington, Moscow, and Beijing*, M.E. Sharpe, 2007, s. 75-135.

TUATHAIL Gearóid Ó, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London 1996.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Resmi İnternet Sayfası, <http://www.turkkon.org/tr-TR/AnaSayfa>.

WATSON Adam, “Persia Imperial Moderation”, *The Evolution Of International Society: A comparative historical analysis*, Routledge, 1992.

“Заявления для прессы по итогам переговоров с Президентом Ирана Хасаном Рухани. По окончании российско-иранских переговоров Владимир Путин и Хасан Рухани сделали заявления для прессы.”, *года*, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/54138>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

“Санкт-Петербургская Декларация Российской Федерации и Республики Индии: Взгляд в XXI век”, <http://www.kremlin.ru/supplement/5199>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017)

“Россия всегда была самым верным, надежным и последовательным защитником интересов исламского мира”, - самые важные цитаты Владимира Путина про ислам, *Russia World*, <http://rusisworld.com/religiya/rossiya-vsegda-byla-samym-vernym-nadezhnym-i-posledovatelnyim-zashchitnikom-interesov>

ТРЕНИН Дмитрий, “Россия и Иран: недоверие в прошлом и сотрудничество в настоящем”, *Carnegie Moscow Center*, <http://carnegie.ru/2016/09/08/ru-pub-64508>.

ДУГИН А., *ОСНОВЫ ГЕОПОЛИТИКИ*, АРКТОГЕЯ-центр, 2009.